

ЖАҢА АРХИВ

Ғылыми-әдістемелік журнал

22 желтоқсан – Архивист күні ●

Архивтану және құжаттану ●

Атаулы күндер ●

Алғаш рет жарияланды ●

Тарихи зерттеулер ●

Сарапшы пікірі ●

Халықаралық ынтымақтастық ●

Әдістемелік қамтамасыз ету ●

2025. Т. 4. № 4

ISSN: 2958-6593

ЖАҢА АРХИВ

Ғылыми-әдістемелік журнал

2025. Т. 4. № 4

«Жаңа Архив» журналы – ашық қолжетімді кәсіби басылым. Журнал архившілерге, құжаттанушыларға, тарихшыларға, деректанушыларға, зерттеушілерге, оқытушыларға, магистранттар мен студенттерге арналған. Журнал отандық және шетелдік мамандардың кәсіби өзара іс-қимылын қамтамасыз етеді. Журнал ғылыми зерттеулердің нәтижелерін мақалалар, талдамалық шолулар, есептер түрінде, сондай-ақ басылымның тақырыптық бағыттары бойынша әдістемелік материалдарды жариялайды (қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде).

Журналдың миссиясы – отандық және халықаралық архивтану мен құжаттануды дамытуға, архив ісі, басқаруды құжаттамалық қамтамасыз ету және тарихи-құжаттық зерттеулер саласындағы ғылыми білім мен әдістемелік тәсілдерді ілгерілетуге ықпал ету. Журнал архивтік дереккөздерге қолжетімділікті кеңейтуге және ұлттық құжаттық мұраны танымал етуге ұмтылады.

Журналдың мақсаты – архивтану, құжаттану, архив ісінің тарихы мен практикасы, іс жүргізу, архив ісі саласындағы ақпараттық жүйелер мен технологиялар, тұлғатану, деректану, отандық тарих, тарихнама, археография, өлкетану саласындағы ғылыми-практикалық зерттеулердің нәтижелері туралы өзекті ғылыми білімді, шынайы мәліметтерді тарату. Бұл зерттеулер заманауи сыни тәсілдерге және тарихи мен қазіргі заманғы процестерді жан-жақты пайымдауға ықпал ететін түрлі дереккөздер мен архивтік деректерді пайдалануға негізделген.

Журналдың бөлімдері:

архивтану (археография, архив құжаттары),
құжаттану, тарих (деректану, тарихнама, өлкетану)

ISSN 2958-6593

Жазылу индексі 76221

Журнал 2022 ж. 23 қыркүйекте Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігінің Ақпарат комитетінде тіркелген.

Тіркеу № KZ29VPY00056058.

Басылу мерзімділігі – жылына 4 рет

Құрылтайшы:

«Қазақстан Республикасы Президентінің Архиві»

республикалық мемлекеттік мекемесі

(мекенжайы: Қазақстан Республикасы

010000 Астана қ., Мәңгілік ел даңғ., 15)

Тел.: +7 (7172) 24-47-26

E-mail: office@archive.president.kz

Сайт: archive.president.kz

(RU / EN)

© Қазақстан Республикасы Президентінің Архиві, 2025

© Авторлар ұжымы, 2025

Бас редактор

Ә.Қ. Мұстафина – Қазақстан Республикасы Президенті Архивінің директоры, тарих ғылымдарының кандидаты (Қазақстан, Астана қ.)

Бас редактордың орынбасары – ғылыми редактор

Қ.Ш. Әлімғазин – Қазақстан Республикасы Президенті Архиві директорының орынбасары, тарих ғылымдарының докторы (Қазақстан, Астана қ.)

Редакциялық топ

Е.Д. Адаев – Қазақстан Республикасы Президенті Әкімшілігінің Жалпы бөлімінің меңгерушісі (Қазақстан, Астана қ.)

М.А. Алыбаева – Қырғыз Республикасы Цифрлық даму министрлігі жанындағы Архив қызметінің төрағасы (Қырғызстан, Бішкек қ.)

Нидал Аль-Ахмад Аль-Аясра – Иордания Хашимит Корольдігі Мәдениет министрлігінің Бас хатшысы, педагогика ғылымдарының докторы, профессор (Иордания, Амман қ.)

Р.С. Кәрібжанова – Қазақстан Республикасы Президенті Архиві директорының орынбасары (Қазақстан, Астана қ.)

А.Г. Горак – Мария Кюри-Склодовская университетінің қосалқы тарихи пәндер және архивтану кафедрасының доценті, тарих ғылымдарының докторы (Польша, Варшава қ.)

М.Т. Жылгелдинов – Қазақстан Республикасы Президенті Архивінің Білім беру жобалары және халықаралық ынтымақтастық орталығының басшысы (Қазақстан, Астана қ.)

З.Е. Қабылдинов – Ш.Ш. Уәлиханов атындағы тарих және этнология институтының директоры, тарих ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстан Республикасы Ұлттық ғылым академиясының корреспондент-мүшесі (Қазақстан, Алматы қ.)

П.А. Кюнг – Бүкілресейлік құжаттану және архив ісі ғылыми-зерттеу институтының директоры, тарих ғылымдарының кандидаты (Ресей, Мәскеу қ.)

Г.Ж. Мұқажанова – Қазақстан Республикасы Президенті Архивінің Архив қорларын ұйымдастыру және сараптау қызметінің басшысы (Қазақстан, Астана қ.)

Г.Ә. Сексенбаева – Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің профессоры, тарих ғылымдарының докторы (Қазақстан, Алматы қ.)

Н.У. Шаяхмет – Қазақстан Республикасы Президенті Архивінің Ғылыми және қолданбалы зерттеулер орталығының басшысы, тарих ғылымдарының докторы (Қазақстан, Астана қ.)

У.М. Юсупов – Өзбекстан Республикасы «Узархив» агенттігінің директоры (Өзбекстан, Ташкент қ.)

(RU / EN)

Техникалық редактор: *Б.С. Балғазина*
Дизайн және компьютерде беттеу: *А.Д. Ахмеров*

МАЗМҰНЫ

22 желтоқсан – Архивист күні

- А. Мустафина **Роль архивов в цифровую эпоху в контексте Послания Президента Республики Казахстан К.К. Токаева «Казахстан в эпоху искусственного интеллекта: актуальные задачи и их решения через цифровую трансформацию» от 8 сентября 2025 г.**..... 5

Архивтану және құжаттану

- Г. Мукажанова, Ж. Таукебаева **Роль архивиста в процессе экспертизы ценности документов: компетенции и ответственность (на примере Архива Президента Республики Казахстан)** 10

Атаулы күндер

- S. Radnaaragchaa, E. Bainazarova **Towards the UN’s 80th Anniversary: The UN’s Role in Modern History and Kazakhstan’s Contribution to Multilateralism** 20
- Г. Нурымбетова **Ерте сөнген жұлдыз (Н. Нұрмақовтың 130 жылдығына)**..... 29
- В. Актилак **Archival Evidence of Change: Socio-economic realities of the Rear Region in 1941–1945** 45

Алғаш рет жарияланды

- Е. Чиликова **Кзыл-Орда – Красная столица (к 100-летию «перенесения центра»)** 56

Тарихи зерттеулер

- Л. Ахметова **Историческая память о Великой Отечественной войне в современном Казахстане**..... 78

Сарапшы пікірі

- Е. Абдрасұлов **Еліміздің Мемлекеттік егемендігі туралы Декларация және оның тәуелсіз Қазақстанның қалыптасуы мен дамуындағы рөлі**..... 89
- А. Жусупов **Конституционно-правовое значение Декларации о государственной независимости Республики Казахстан**..... 94
- А. Сабитова **Интеграция Республики Казахстан в международное образовательное пространство** 102

Халықаралық ынтымақтастық

- А. Сағатов, А. Құдайбергенов **Архившілердің халықаралық конгресі: кәсіби сұхбат және ынтымақтастық кеністігі**..... 107
- Қ. Әлімғазин, Н. Шаяхмет **ҚР Президенті Архиві делегациясының Франция Ұлттық архивтеріне ғылыми іссапарының қорытындысы** 112

Әдістемелік қамтамасыз ету

- Е. Сыздықова, Б. Балғазина **Құжаттық жарияланымдарды дайындаудың ұйымдастырушылық негіздері (Жадынама)**..... 118

**Роль архивов в цифровую эпоху в контексте
Послания Президента Республики Казахстан К.К. Токаева
«Казахстан в эпоху искусственного интеллекта:
актуальные задачи и их решения через цифровую
трансформацию» от 8 сентября 2025 г.**

Алия Хусаиновна Мустафина

Директор Архива Президента Республики Казахстан, г. Астана, Казахстан, кандидат исторических наук, office@archive.president.kz

Цифровая трансформация является одним из ключевых факторов развития современного государства, влияя на все сферы общественной жизни, от управления и экономики до науки и культуры. В этом контексте особое значение приобретают архивы – институции, обеспечивающие хранение, систематизацию и доступность документированной информации, которая является фундаментом государственного управления, научных исследований и культурного наследия.

Озвученная в Послании Главы государства К.К. Токаева народу Казахстана 8 сентября 2025 г. задача трансформации государственных институтов и общественных структур в условиях глобального тренда цифровизации является логическим продолжением масштабных политических реформ, проводимых в стране в последние годы. Предложение о создании Национального цифрового архива, которое прозвучало на IV заседании Национального курултая в марте 2025 г., в сочетании с установкой Послания Президента на тотальную цифровизацию, задало ясную практическую траекторию модернизации архивной и документационной инфраструктуры.

Триединство формулы «Сильный Президент – влиятельный Парламент – подотчетное Правительство», концепция «Слышащего государства» получили новое прочтение в реалиях информационного общества. Обозначена амбициозная «стратегическая по своей важности задача превращения Казахстана в течение трех лет в полноценную цифровую страну». Для этого, как отметил Президент, «потребуется перестроить всю систему государственного управления с многократным повышением ее прозрачности, эффективности, человекоцентричности».

Действенность решения поставленных задач во многом зависит от качества деятельности государственных органов. В этом аспекте крайне важное значение приобретает вопрос модернизации или трансформации «кровеносной системы» государственного управления – документационного обеспечения управления (ДОУ) и системы документирования, которые осуществляют не только фиксацию и реализацию управленческих решений, но и формируют правовую, организационную и информационную основу функционирования госаппарата.

Именно через документы – их надежность, доступность, своевременность и управляемость – обеспечивается эффективность государственного управления, прозрачность принимаемых решений и преемственность государственной политики. Поэтому вопросы цифровой трансформации и внедрения искусственного интеллекта напрямую касаются не только сферы управления, но и архивной отрасли, отвечающей за организацию пол-

ного жизненного цикла документов в нормативно-правовом поле. Архивы в этой системе выступают не как завершающее звено, а как структурный элемент информационной экосистемы государства, обеспечивающий сохранность, подлинность и доступность данных.

В этой связи особое значение для архивной сферы приобретает сформулированный технологический приоритет Послания Президента К.К. Токаева. Глава государства подчеркивает: «Ключевым компонентом нашего стратегического курса должны стать повсеместное внедрение искусственного интеллекта и тотальная цифровизация, которые могуткратно усилить потенциал страны во всех сферах».

Важно понимать, что тотальная цифровизация и внедрение искусственного интеллекта (ИИ) радикально меняют подходы к управлению информацией. Для архивного дела это означает не просто переход на электронные документы, а трансформацию всей системы документационного обеспечения управления, где архивы отвечают за сохранность, подлинность и управляемость данных. Своевременное внедрение этих принципов напрямую влияет на эффективность реализации государственных задач.

В рассматриваемой логике архивная отрасль играет ключевую роль, поскольку цифровизация государственных процессов невозможна без комплексной работы с документированной информацией. Во-первых, архивные фонды представляют собой наиболее объемный и разнообразный пласт ресурсов, востребованных как в государственном управлении, так и в развитии ИИ-технологий. Их оцифровка, систематизация и интеграция в цифровую инфраструктуру превращают архивы из завершающего звена документооборота в активный элемент цифрового государства – поставщика структурированных и верифицированных данных, необходимых для функционирования современных управленческих и аналитических систем.

Во-вторых, внедрение искусственного интеллекта требует больших репрезентативных, достоверных и культурно насыщенных данных. Архивные документы – тексты, визуальные и аудиоматериалы, делопроизводственные комплексы – формируют ту «обучающую среду», на основе которой ИИ-модели могут корректно отражать исторический контекст, культурные особенности, социальные процессы и многоязычие Казахстана. Другими словами, без архивов невозможно создать качественные отечественные модели ИИ, ориентированные на казахстанский контент.

В-третьих, цифровизация архивов отвечает логике Послания, где подчеркивается необходимость кратного усиления потенциала страны во всех сферах. Именно комплексное обновление архивной инфраструктуры позволяет обеспечивать доступность и аналитическую ценность документированных данных, что делает архивы не только ресурсом для ИИ, но и инструментом развития науки, повышения прозрачности государственного управления, формирования цифровой идентичности, укрепления информационной безопасности, поддержки инноваций в гуманитарных науках и роста творческих индустрий, таких как цифровое искусство, документальные фильмы и мультимедийные проекты.

Таким образом, приведенное в Послании утверждение о приоритетности искусственного интеллекта и тотальной цифровизации не только задает общий вектор государственного развития, но и формирует идеологическую основу для цифровой трансформации архивной системы. Архивы, обладая уникальными ресурсами документированной памяти, становятся одним из ключевых инструментов реализации стратегического курса страны в цифровую эпоху.

Идея создания Национального цифрового архива, открытого как для отечественных, так и для зарубежных разработчиков нейросетей, сегодня приобретает особую актуальность в условиях тотальной цифровизации и гармонично вписывается в стратегический курс государства на формирование цифрового общества и развитие интеллектуальных технологий.

Сегодня нашим архивам не хватает навыков современного менеджмента и активного присутствия в информационном поле. Это особенно важно в условиях появления нового феномена – документа цифровой среды происхождения, который требует иных подходов к управлению и хранению информации. В такой системе архивы выступают не только как хранилища, но и как инкубаторы историко-документального контента, формирующего культурные, исторические и мировоззренческие ориентиры казахстанского общества.

В рамках инициатив, озвученных в Послании, архивистам предстоит пересмотреть методологию работы с документами на всех этапах – от их формирования до хранения и использования. Построение цифровой страны требует не только внедрения современных технологий, но и обновления инфраструктуры управления данными. Для архивной отрасли это особенно важно, так как именно архивы формируют долгосрочную информационную базу государства и обеспечивают ее надежность и достоверность.

В соответствии со стратегическим курсом Послания Президента приоритетом становится внедрение технологий искусственного интеллекта и анализа больших данных в архивные процессы. Речь идет об использовании интеллектуальных систем при формировании архивных фондов, автоматизации классификации, индексации и описания документов, а также о виртуализации хранилищ для расширения доступа и популяризации Национального архивного фонда. Инструменты ИИ и Big Data позволяют выявлять скрытые закономерности, динамику процессов и тематические связи в архивных массивах. В результате архивы переходят от пассивного хранения к активному участию в создании цифровой информации и становятся важным элементом инфраструктуры цифрового государства.

В контексте обозначенного в Послании курса на повсеместное внедрение искусственного интеллекта ИИ рассматривается как ключевой ресурс повышения эффективности документационного обеспечения управления. Интеллектуальные системы способны взять на себя значительную часть рутинных операций: автоматически классифицировать документы, извлекать из текстов ключевые сведения (имена, даты, суммы, краткий итог и др.), осуществлять маршрутизацию документов по отделам и контроль за сроками исполнения. Это позволяет разгрузить специалистов и сосредоточить их внимание на аналитической и управленческой работе.

Сегодня в Архиве Президента оцифровано более 230 тыс. дел, или порядка 30 млн листов. Благодаря этому наш читальный зал на 90% работает в электронном формате, исследователям доступны электронные образы оригиналов документов, что существенно продлевает «физическую жизнь» последних.

Вместе с тем, курс на цифровизацию и широкое внедрение искусственного интеллекта сопровождается и серьезными вызовами, требующими профессионального обсуждения. Как подчеркивается в Послании, технологические изменения должны опираться на продуманное регулирование. Для архивной сферы это прежде всего вопросы защиты интеллектуальной собственности, конфиденциальности и разграничения прав доступа к цифровым материалам. На фоне информационного перенасыщения, порождающего киберпреступность и мошенничество, особую значимость приобретает проблема достоверности цифровых данных. В этой ситуации именно государственные архивы остаются надежным и не требующим дополнительной проверки источником документально подтвержденной информации.

Цифровизация – это не только технологии, но и люди. Развитие человеческого капитала названо в Послании ключевым условием успешной цифровой модернизации. Подготовка специалистов, умеющих работать с цифровыми данными и интеллектуальными технологиями, становится необходимым звеном в формировании современной цифровой инфраструктуры. Поэтому идеи цифровой грамотности и цифровой трансформации не остаются

абстрактной стратегией – они превращаются в конкретные задачи для архивистов, определяя, каким должен быть современный архивист в эру цифрового государства.

В этой связи современный архивист перестает быть только хранителем бумажных фондов. Сегодня это профессионал с необходимыми IT-компетенциями. К ним относится управление электронными данными, что требует знания принципов работы с полным жизненным циклом электронных документов, а также умения стандартизировать цифровые форматы и описывать данные (метаданные) для обеспечения их совместимости в государственных системах. Второй ключевой компетенцией является подтверждение подлинности (цифровая криминалистика), которая гарантирует целостность и юридическую значимость цифрового документа на протяжении десятилетий, включая работу с электронными подписями и метками времени. Кроме того, архивист должен владеть анализом больших объемов информации (Big Data и ИИ), что требует способности применять специальные аналитические инструменты для поиска скрытых связей, закономерностей и тенденций в огромных массивах данных. Наконец, критически важной задачей становится обеспечение информационной безопасности, включающее ответственность в деле защиты конфиденциальной информации от киберугроз и разграничение прав доступа к цифровым архивным активам.

Реализация этих задач требует системной переподготовки кадров и разработки модульных образовательных программ совместно с IT-сектором, ведущими вузами и научно-исследовательскими институтами. Таким образом, архивисты становятся ключевыми специалистами по управлению государственными информационными активами, что непосредственно отвечает стратегическому курсу, заданному Президентом.

Празднование Дня архивиста, который отмечается 22 декабря, подчеркивает важность и значимость профессии, роль специалистов отрасли в сохранении историко-документального наследия и формировании информационной базы, поддерживающей развитие цифрового общества и интеллектуальных технологий. В условиях тотальной цифровизации архивисты становятся не просто хранителями документов, а ключевыми участниками формирования, анализа и защиты цифровой информации. Они управляют архивными массивами, применяют ИИ и большие данные для выявления закономерностей и взаимосвязей, участвуют в развитии виртуальных хранилищ и платформ открытых данных. Благодаря этим функциям специалисты обеспечивают достоверность и юридическую значимость архивных материалов, укрепляя доверие к Национальному архивному фонду и реализуя стратегический курс государства на дальнейшее развитие цифровизации.

Исходя из логики обновления и необходимости профессиональной консолидации, Архив Президента инициировал создание Экспертного клуба – специализированной площадки для открытого обсуждения и совместного решения наиболее актуальных вопросов развития архивного дела. Задача клуба заключается не только в обмене мнениями, но и в выработке конкретных практико-ориентированных и адаптивных решений: от формулирования единых подходов к метаданным до разработки правовых механизмов регулирования цифровых архивов. Такая инициатива отвечает духу Послания и способствует формированию профессионального сообщества, готового активно включиться в процессы цифровой трансформации.

Стратегические документы Архива Президента Республики Казахстан определяют системный и поэтапный переход Архива к новому формату деятельности, основанному на принципах эффективного управления данными и современных технологических решениях. Архив стремится к переходу от архитектуры электронного архива к архитектуре интеллектуального архива, что открывает новые возможности для работы с документами и информацией. Интеллектуальная цифровая инфраструктура обеспечит персонализированный доступ к данным, интеллектуальную обработку и анализ больших массивов информации с использованием искусственного интеллекта.

Универсальных моделей цифровой трансформации архивов действительно не существует. Подходы к ее реализации формируются, исходя из национального законодательства, исторически сложившихся традиций, специфики делопроизводства и архивного дела, а также от уровня интеллектуальных, кадровых и финансовых ресурсов государства. Каждый архив развивает собственную траекторию цифровизации, соответствующую его функционалу и социальным ожиданиям.

Архивные учреждения сегодня становятся фундаментом, обеспечивающим достоверную, структурированную и аналитически ценную информацию, необходимую для работы искусственного интеллекта, платформенных решений и систем обработки больших данных. В этой связи критическое значение приобретает задача, поставленная Главой государства: «На основе масштабной цифровизации и активного внедрения технологии искусственного интеллекта мы должны осуществить модернизацию экономики. В качестве первого шага следует ускорить принятие Цифрового кодекса. Данный документ должен определить ключевые направления цифровизации, включая искусственный интеллект, платформенную экономику, использование больших данных и другие аспекты».

Принятие Цифрового кодекса жизненно важно и для архивного дела: он задаст четкие правовые и организационные ориентиры, гарантирующие юридическую значимость и неизменность цифровых архивных ресурсов. Кодекс создаст необходимую законодательную базу для корректного, безопасного и эффективного использования качественных архивных данных в интересах государства, общества и экономики страны, а также обеспечит правовую защиту самой профессии архивиста в условиях цифровой трансформации.

Предстоящий этап цифровой трансформации представляет собой серьезный вызов для архивной отрасли. Только комплексный взвешенный подход к обозначенным вопросам позволит минимизировать риски и обеспечить устойчивость реформ. Вместе с тем, именно этот путь является единственно возможной и стратегически обоснованной линией развития отечественных архивов, гарантирующей укрепление общественного понимания их роли и значимости в эпоху искусственного интеллекта.

Пользуясь возможностью, хочу поздравить всех работников архивной отрасли Республики Казахстан, коллег и партнеров, причастных к сохранению историко-документального наследия, с профессиональным праздником. Благодаря вашей ответственности, компетентности и внимательному отношению к деталям архивы остаются важнейшим ресурсом для государства, науки, культуры и общества. В условиях, когда перед архивной отраслью стоят новые задачи, требующие сочетания глубоких профильных знаний и современных информационных технологий, как никогда необходимы ваш профессионализм и стремление к развитию. Желаю дальнейших успехов, устойчивого развития, здоровья и благополучия. Пусть ваша работа и впредь служит укреплению исторической памяти и эффективному функционированию архивной сферы.

Роль архивиста в процессе экспертизы ценности документов: компетенции и ответственность (на примере Архива Президента Республики Казахстан)

Гульнара Жумагуловна Мукажанова¹, Жұлдыз Нургожаевна Таукебаева²

¹Архив Президента Республики Казахстан, г. Астана, Казахстан, руководитель Службы организации и экспертизы архивных фондов, agu1010@mail.ru

²Архив Президента Республики Казахстан, г. Астана, Казахстан, эксперт Центра образовательных проектов и международного сотрудничества, tauke26.10@mail.ru

Аннотация. В условиях цифровизации и реформирования архивной системы Республики Казахстан возрастает значение качественной экспертизы ценности документов как ключевого этапа архивной деятельности. Центральную роль в этом процессе играет архивист – специалист, на которого возложены функции оценки, отбора и классификации документов, подлежащих дальнейшему хранению или уничтожению.

В статье рассматриваются основные компетенции, которыми должен обладать современный архивист для эффективного осуществления экспертизы ценности документов: знание нормативно-правовой базы, принципов делопроизводства, архивной науки, а также понимание специфики работы конкретной организации. Освещаются вопросы профессиональной, административной и правовой ответственности архивиста при допущении нарушений, таких как утрата ценных документов или искажение экспертной оценки. Анализируются требования законодательства Республики Казахстан, в частности Закона «О Национальном архивном фонде и архивах» и других нормативных актов, регламентирующих проведение экспертизы. Кроме того, поднимается вопрос о вызовах, с которыми сталкиваются архивисты в условиях цифровой трансформации: рост объема электронных документов, нехватка квалифицированных кадров, необходимость постоянного повышения квалификации. Делается вывод о необходимости усиления профессиональной подготовки архивистов, обновления методических рекомендаций и внедрения современных цифровых инструментов в экспертную деятельность.

Материал статьи может быть полезен как практикующим архивистам, так и специалистам в области документационного обеспечения и делопроизводства.

Ключевые слова: архивист, экспертиза ценности документов, документы, архив, Казахстан, компетенции, ответственность, делопроизводство, нормативы, цифровизация

Құжаттардың құндылығын сараптау барысындағы архившінің рөлі: құзыреттері мен жауапкершілігі (Қазақстан Республикасы Президентінің Архиві мысалында)

Гүлнара Жұмағұлқызы Мұқажанова¹, Жұлдыз Нұрқожақызы Таукебаева²

¹Қазақстан Республикасы Президентінің Архиві, Астана қ., Қазақстан, Архивтік қорларды ұйымдастыру және сараптау қызметінің басшысы, agu1010@mail.ru

²Қазақстан Республикасы Президентінің Архиві, Астана қ., Қазақстан, Білім беру жобалары және халықаралық ынтымақтастық орталығының сарапшысы, tauke26.10@mail.ru

Аңдатпа. Қазақстан Республикасының архив жүйесін цифрландыру және реформалау жағдайында архивтік қызметтің негізгі кезеңі болып табылатын құжаттардың құндылығын сапалы сараптаудың маңызы арта түсуде. Бұл үдерістегі орталық рөл архившіге тиесілі - ол құжаттарды сараптау, іріктеу, топтастыру және әрі қарай сақтау немесе жою функциялары жүктелген маман.

Мақалада құжаттардың құндылығын тиімді сараптау үшін заманауи архившіге қажетті негізгі құзыреттер: нормативтік-құқықтық базаны білу, іс жүргізу қағидаттарын, архивтану ғылымының негіздерін меңгеру, сондай-ақ нақты ұйымның қызмет ерекшеліктерін түсіну қарастырылады. Қазақстан Республикасының заңнамалық талаптары, атап айтқанда «Ұлттық архив қоры және архивтер туралы» Заңы, сондай-ақ сараптама жүргізуді реттейтін басқа да нормативтік құқықтық актілер талданады. Сонымен қатар, цифрлық трансформация жағдайында архившілер тап болатын негізгі сын-қатерлер: электрондық құжаттар көлемінің өсуі, білікті кадрлардың тапшылығы және біліктілікті үнемі арттыру қажеттілігі мәселелері көтеріледі. Архившілердің кәсіби даярлығын күшейту, әдістемелік ұсыныстарды жаңарту және сараптама қызметіне заманауи цифрлық құралдарды енгізу қажеттілігі туралы қорытынды жасалады.

Мақала материалы тәжірибелі архившілерге, құжаттамалық қамтамасыз ету мен іс жүргізу саласының мамандарына да пайдалы болуы мүмкін.

Түйін сөздер: архивші, құжаттардың құндылығын сараптау, құжаттар, архив, Қазақстан, құзыреттер, жауапкершілік, іс жүргізу, нормативтік-құқықтық база, цифрландыру

The role of the archivist in the process of document appraisal: competencies and responsibilities (a Case Study of the Archive of the President of the Republic of Kazakhstan)

Gulnara Zh. Mukazhanova¹, Zhuldyz N. Taukebayeva²

¹ Archive of the President of the Republic of Kazakhstan, Astana, Kazakhstan, Head of the Service for Organization and Expertise of Archival Collections, aru1010@mail.ru

² Archive of the President of the Republic of Kazakhstan, Astana, Kazakhstan, expert of the Center for Educational Projects and International Cooperation, tauke26.10@mail.ru

Abstract. In the context of digitalization and the reform of the archival system of the Republic of Kazakhstan, the importance of high-quality document appraisal as a key stage of archival activity is increasing. The central role in this process is played by the archivist – a specialist responsible for the evaluation, selection, and classification of documents subject to further preservation or disposal.

The article examines the core competencies that a modern archivist must possess to effectively conduct document appraisal: knowledge of the legal and regulatory framework, principles of records management, archival science, as well as an understanding of the specific operational context of a given organization. The issues of professional, administrative, and legal responsibility of the archivist are discussed, particularly in cases of violations such as the loss of valuable documents or distortion of expert assessments. The paper analyzes the requirements of the legislation of the Republic of Kazakhstan, including the Law “On National archival fund and archives,” and other regulatory acts governing the appraisal process. Additionally, it addresses

the challenges faced by archivists in the context of digital transformation, such as the growing volume of electronic records, the shortage of qualified personnel, and the need for continuous professional development. The study concludes with the necessity of strengthening the professional training of archivists, updating methodological guidelines, and introducing modern digital tools into appraisal practices.

The findings may be useful for practicing archivists as well as for specialists in the fields of records management and documentation support.

Keywords: archivist, appraisal of documents, records, archive, Kazakhstan, competencies, responsibility, records management, regulations, digitalization

Введение

В своем Послании народу Казахстана «Казахстан в эпоху искусственного интеллекта: актуальные задачи и их решения через цифровую трансформацию», озвученном 8 сентября 2025 г., Глава государства К.К. Токаев акцентировал внимание на значимости развития человеческого капитала как одной из ключевых задач развития общества на современном этапе (Послание Главы государства 2025). В новых условиях первостепенное значение приобретают не просто знания и навыки, но и широкие компетенции, критическое мышление, способность к адаптации, креативность, отвечающие вызовам актуального рынка труда.

Применительно к архивной сфере вопросы развития кадрового потенциала рассматривались в рамках Международного конгресса архивов ICA Barcelona 2025, который прошел 27-30 октября текущего года в Испании. Одна из панельных сессий форума – «Искусственный интеллект в архивной практике» – была посвящена вопросам профессиональной подготовки нового поколения специалистов и ответственного применения технологий в архивной сфере. На заседании сессии, которой руководила директор Архива Президента РК А.Х. Мустафина, присутствовали более 200 экспертов из Китая, США, Колумбии, Нигерии, Казахстана. Предметом дискуссии стали результаты исследований о влиянии искусственного интеллекта на архивную профессию и сохранение цифрового наследия (Мустафина 2025).

Надо признать, что главным в повестке развития человеческих активов в цифровую эпоху является скорость трансформации социотехнологической инфраструктуры. В этой связи их формирование является многогранной задачей, требующей комплексного подхода. Это позволит не только успешно адаптироваться к требованиям времени, но и занять лидирующие позиции на международной арене.

Основная часть

В настоящее время подготовка специалистов архивного дела в Казахстане осуществляется в соответствии с государственными общеобязательными стандартами высшего и послевузовского образования и с международной стандартной классификацией образования МСКО – 2013 (Учебно-методическое обеспечение профессиональной подготовки архивистов и документоведов 2023: 152).

Высшее и послевузовское образование (бакалавриат, магистратура) можно получить в Казахском национальном университете им. аль-Фараби (КазНУ им. аль-Фараби, г. Алматы) и Казахско-Американском свободном университете (КАФУ, г. Усть-Каменогорск). С 2025 г. в Костанайском региональном университете им. А. Байтурсынова (КРУ, г. Костанай) готовят специалистов по специальности «архивоведение, документоведение и музейное дело». В рамках академической свободы вузы самостоятельно разрабатывают и обновляют образовательные программы с учетом потребностей общества (Учебно-методическое обеспечение профессиональной подготовки архивистов и документоведов 2023: 152).

В число компетенций, которыми должны владеть архивисты – выпускники вузов, входят разработка и внедрение новых автоматизированных архивных технологий, базирую-

щихся на применении современных технических средств, фундаментальных и прикладных научных исследований в области комплектования и экспертизы ценности документов. Такие же требования заложены в профессиональном стандарте «Обеспечение сохранности Национального архивного фонда» (Профессиональный стандарт 2016) и «Типовых квалификационных характеристиках должностей руководителей и специалистов государственных архивов Республики Казахстан» (Типовые квалификационные характеристики 2016). Ориентация вузов на компетентностный подход позволяет наиболее полно отразить требования архивных учреждений и выделить наиболее значимые компетенции. В этом прослеживается взаимосвязь рынка труда и системы профессионального образования.

В соответствии с нормами стандарта и квалификационных характеристик для выполнения функций по комплектованию работник архива должен владеть навыками и умениями осуществления экспертизы ценности документов на бумажной основе и электронных документов с применением утвержденных критериев ценности документов и включения их в опись дел постоянного срока хранения, принимать решение по отнесению документов в состав Национального архивного фонда.

Кроме того, к требованиям также относится составление исторических справок к архивным фондам, предисловий к описям дел всех видов документов (управленческая, научно-техническая, аудиовизуальная, по личному составу, личного происхождения), актов о выделении к уничтожению документов, не подлежащих хранению, в том числе электронных документов.

Работник должен владеть знаниями законодательства в области архивного дела, электронного документа и электронной цифровой подписи, информатизации и информационной безопасности, отечественного и зарубежного опыта, современных информационных технологий, методов проведения научно-исследовательских работ.

Предъявляются требования и к личностным компетенциям. В первую очередь работник должен быть ответственным, уметь взаимодействовать и работать в команде, обладать логическим мышлением, иметь способности к обучению.

Системная работа, связанная с оценкой компетенций сотрудников, ведется в Архиве Президента РК. Каждые три года проводится аттестация работников, по результатам которой даются рекомендации к прохождению обучения, тренингов, закреплению менторов.

В Положении о службе организации и экспертизы архивных фондов Архива и в должностных обязанностях работников службы на основе базовых (hard, soft skills) компетенций закреплены функции по методическому сопровождению экспертизы ценности управленческих документов, документов по личному составу, личного происхождения и аудиовизуальных документов, а также подготовке заключений на номенклатуры дел, отраслевые перечни документов со сроками хранения. Задача сотрудников – на современной научной базе дать обоснование и осуществить оценку, отбор и прием на постоянное хранение документов, отражающих все стороны развития и становления независимости нашей республики.

Основой практической работы архивистов в деле экспертизы ценности документов служит законодательство Республики Казахстан: Конституция Республики Казахстан, Трудовой кодекс Республики Казахстан, Законы Республики Казахстан «О Национальном архивном фонде и архивах» и «Об электронном документе и электронной цифровой подписи» и другие, регулирующие вопросы документационного обеспечения и архивного дела. Законом регулируется отнесение и исключение архивных документов из состава Национального архивного фонда на основании государственной экспертизы ценности документов (Закон РК «О Национальном архивном фонде и архивах» 1998).

Определение (понятие) экспертизы ценности документов, порядок комплектования и проведения экспертизы ценности документов регламентируются в подзаконном норма-

тивном правовом акте – «Правилах комплектования, хранения, учета и использования документов Национального архивного фонда и других архивных документов государственными и специальными государственными архивами» (Правила комплектования, хранения, учета и использования документов Национального архивного фонда и других архивных документов 2023). Правила содержат описание процедур, связанных с проведением экспертизы ценности документов, алгоритм оценки их значимости для государства и общества. Они позволяют определить, какие документы подлежат постоянному хранению в архиве, а какие могут быть уничтожены по истечении определенного срока хранения.

Вопросы экспертизы ценности документов как основного направления архивоведения и архивного дела, выполняющего важнейшие функции по отбору документов на постоянное хранение и формирование Национального архивного фонда, являются предметом изучения отечественных и зарубежных исследователей. Различные аспекты проведения экспертизы ценности документов, а также формирования списков источников комплектования рассматривались в разное время в работах М.Ж. Хасанаева, А.А. Адельгужина, М.В. Шепеля, В.М. Чупрова, Р.Х. Сариевой, Е.К. Жусупова и других авторов (Комплектование Архива Президента Республики Казахстан документами современной истории 2025). Проблематика комплектования ведомственных и частных архивов, повышения эффективности системы курирования источников комплектования казахстанских архивов анализируется в работах В.М. Чупрова, Г.А. Сексенбаевой, Г.Т. Жакуповой, Н.К. Алпысбаевой, А.Р. Поляковой и др. (Комплектование Архива Президента Республики Казахстан документами современной истории 2025).

Самостоятельное значение имеют работы историков-архивистов Архива Президента РК К.Ш. Алимгазинова (Алимгазинов 2011; Алимгазинов 2019), А.Х. Мустафиной (Мустафина 2020), в которых вопросы экспертизы ценности документов рассматриваются в контексте общего анализа проблем становления и функционирования архивной сферы Казахстана, ее правового регулирования, организационно-методических вопросов классификации, комплектования архивов документами современной истории.

Экспертизе ценности документов посвящен историографический обзор работ в коллективной монографии «Учебно-методическое обеспечение профессиональной подготовки архивистов и документоведов: отечественные и зарубежные практики (1991–2021 гг.)» (Учебно-методическое обеспечение профессиональной подготовки архивистов и документоведов 2023: 224).

Современный этап развития экспертизы ценности документов характеризуется совершенствованием научно-методической базы экспертизы ценности. Сотрудники Архива Президента разрабатывают методические рекомендации, памятки по вопросам принципов, системы критериев и применяют их на всех этапах проведения экспертизы ценности документов (Сборник аналитических материалов 2023).

В зарубежной историографии проблем экспертизы ценности документов широко представлена российская школа архивоведения. Теоретические основы комплектования разработаны российскими учеными-архивоведами В.П. Козловым (Козлов 2021), А.В. Елпатьевским (Елпатьевский 2015), Т.И. Хорхординой (Хорхордина 2012), В.П. Автократовым (Автократов 2001), М.П. Жуковой (Жукова 2007). Вопросам управления и обеспечения сохранности электронных документов посвящены работы М.В. Ларина (Ларин 2008; Аналитический обзор 2014).

Архив Президента комплектуется документами организаций, подотчетных и подчиненных Главе государства. Однако перестройка всей государственной системы, разгосударствление и приватизация крупнейших промышленных предприятий, ведущих научно-исследовательских институтов привели к появлению субъектов квазигосударственного сектора. Единственным акционером является государство в лице организаций, входящих

в список источников комплектования Архива. Например: Министерство иностранных дел Республики Казахстан и Акционерное общество «Институт внешнеполитических исследований», Министерство иностранных дел Республики Казахстан и Акционерное общество «Kazakh Invest». Отнесение организаций нового типа к числу источников комплектования осуществляется на основании критериев: функционально-целевого назначения, масштаба деятельности, вида организации, полноты отражения информации о деятельности организации нового типа. Роль архивиста в этом процессе очень важна. Его компетенции и навыки должны способствовать качественному анализу отбора организаций и включения их в список источников комплектования. Включение в состав источников комплектования организаций квазигосударственного сектора, общественных объединений, методика работы с ними требуют новых подходов составления списков источников комплектования. Здесь важны индивидуальный подход, акцент на масштаб деятельности организации, конкурентоспособность, новизна.

Одним из основных нормативно-методических пособий при экспертизе ценности документов является перечень документов со сроками хранения (типовой и отраслевой (ведомственный)). Перечни ориентируют архивиста в сроках хранения документов, облегчают отбор документов, предохраняя от субъективной оценки, упорядочивают и регламентируют процесс экспертизы. Перечень типовых документов и ведомственный перечень должны представлять собой единый комплекс: обязательный состав документов и дополнение к нему. В практической деятельности при использовании перечня типовых документов, образующихся в деятельности государственных и негосударственных организаций, с указанием срока хранения у архивистов зачастую возникают сложности в случае отсутствия отраслевого (ведомственного) перечня (Перечень типовых документов 2015). При этом нужно учитывать и то, что за последние 10 лет уполномоченным органом в сфере архивного дела более 10 раз вносились изменения и дополнения в перечень типовых документов. В таких случаях при оценке ценности документов критическое значение приобретают профессиональные способности архивиста, умение применять знания и опыт на практике при возникновении сложных, спорных вопросов определения сроков хранения документов и отбора их для Национального архивного фонда.

Повсеместное внедрение информационных технологий многократно усилило роль архивиста в экспертизе ценности электронных документов. В рамках государственной программы «Цифровой Казахстан» в республике внедрена информационная система «Единый архив электронных документов». Эта система представляет собой единую платформу для ведомственных и государственных архивов республики (Мустафина 2021). Система обеспечила их взаимодействие, автоматизировала основные бизнес-процессы, но на главный вопрос «ценно» или «неценно» ответить может только архивист, обладающий компетенциями и навыками работы с документами.

В Стратегическом плане работы Архива Президента на 2026–2030 гг. цифровая трансформация и развитие информационно-поисковых систем определяются в качестве отдельного особенно значимого направления деятельности. В рамках его реализации планируется внедрение Политики управления данными (Data Governance), модернизация веб-сайта Архива в качестве «единого окна», трансформация ЕИПСЭА в модель интеллектуального архива и модернизация вычислительной инфраструктуры Архива. Как правило, цифровая трансформация выявляет критическую потребность в цифровых компетенциях работников. Для достижения показателей прямых результатов отдельное внимание будет уделено усилению кадрового потенциала Архива, в том числе через привлечение и подготовку высококвалифицированных специалистов, внедрение института наставничества и системы оценки эффективности деятельности работников.

Наряду с компетенциями большое значение в деятельности архивистов придается ответственности. В целом законодательством Республики Казахстан определена ответственность граждан за сохранность, передачу в архивы, хищение, порчу документов, относящихся к составу Национального архивного фонда (Уголовный кодекс Республики Казахстан от 03 июля 2014 г. № 226-V ЗРК; Административный процедурно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 29 июня 2020 года № 350-VI; Трудовой кодекс Республики Казахстан от 23 ноября 2015 года № 414-V ЗРК).

Работники Архива Президента Республики Казахстан со всей ответственностью осознают, что «утраченное невозможно восполнить» (Учебно-методическое обеспечение профессиональной подготовки архивистов и документоведов 2023), и, руководствуясь международным этическим кодексом архивистов, принятым на заседании Генеральной ассамблеи Международного совета архивов (Пекин, сентябрь 1996 г.), «осуществляют свои обязанности и функции в соответствии с архивными принципами и правилами, регулирующими создание и хранение документов» (Международный этический кодекс архивистов 1996).

Международный этический кодекс зафиксировал принципы осуществления архивистами экспертизы ценности документов. Полагаем, что в рамках данной статьи излишним будет напомнить о них: «2. Архивисты должны осуществлять экспертизу ценности, отбор архивных документов и работу с ними в их историческом, правовом и административном контексте, сохраняя принцип происхождения документов.

Архивисты должны осуществлять свои обязанности и функции в соответствии с архивными принципами и правилами, регулирующими создание и хранение документов в делопроизводстве, включая электронные документы и мультимедиа, их отбор и комплектование ими архивов, обеспечение сохранности и консервации вверенных им документов, а также систематизацию, описание, публикацию и предоставление для использования архивных документов. Архивисты должны проводить экспертизу ценности документов беспристрастно, опираясь при принятии решений на доскональное знание административных требований и политики комплектования своего учреждения. Они должны систематизировать и описывать документы, отобранные на хранение, в соответствии с архивными принципами (а именно, принципом происхождения и принципом подлинного порядка) и принятыми стандартами так быстро, как позволяют их ресурсы. Архивисты должны приобретать документы в соответствии с целями и ресурсами своих учреждений. Они не должны стремиться к приобретению документов или принимать их, если это может создать угрозу целостности или безопасности документов; они должны сотрудничать в целях обеспечения хранения этих документов в наиболее подходящем хранилище. Архивисты должны сотрудничать в возвращении перемещенных архивов» (Международный этический кодекс архивистов 1996).

Международный этический кодекс архивистов имеет большое значение в профессиональной деятельности работников архивов. Принципы кодекса коррелируются с нормами нормативных правовых актов Республики Казахстан. Соблюдение принципов этического кодекса и архивного законодательства республики формирует положительный имидж архивиста, способствует карьерному росту и повышению профессионального статуса.

Заключение

Анализ современного состояния подготовки специалистов архивного дела в Республике Казахстан показывает, что развитие профессиональных компетенций архивистов тесно связано с требованиями современного законодательства, международными стандартами и внедрением цифровых технологий. Компетентностный подход в образовательных программах позволяет готовить специалистов, способных эффективно проводить экспертизу ценности документов, обеспечивать комплектование Национального архивного фонда и сохранять историко-культурное наследие государства.

Важным аспектом является интеграция профессиональной этики, ответственности и знаний в области информационных технологий, что обеспечивает объективность отбора документов, их сохранность и доступность для пользователей. Современные методологические подходы и использование информационных систем повышают эффективность работы архивов, способствуют систематизации и стандартизации процесса экспертизы ценности документов.

Источники и литература

Автократов 2001 – Автократов В.П. *Теоретические проблемы отечественного архивоведения*. <https://djvu.online/file/IGOAttvGHhdZm?ysclid=mict80ebss248227426> (дата обращения: 13.11.2025).

Алимгазинов 2011 – Алимгазинов К.Ш. *Электронные источники по современной истории Казахстана: методология и методики анализа*. Алматы, 2011. 390 с.

Алимгазинов 2019 – Алимгазинов К.Ш., Чупров В.М. *Современные принципы, критерии, методы экспертизы ценности документов и отнесения их к составу Национального архивного фонда Республики Казахстан: методическое пособие* / Под ред. Абдыкадыровой Д.Ю. Алматы: Қазақ университеті, 2019. 38 с.

Аналитический обзор 2014 – *Зарубежный опыт управления электронными документами и организация их архивного хранения*. Аналитический обзор. ВНИИДАД. М, 2014. 388 с.

Елпатьевский 2015 – Елпатьевский А.В. *Избранные труды по архивоведению и архивному делу*. <https://expose.gpntbsib.ru/expose/hraniteli-bescennogo-naslediya-205014d0/book/%D0%932015-6081082455699> (дата обращения: 13.11.2025).

Жукова 2007 – Жукова М.П., Пучко Н.А., Усанова О.В. и др. *Экспертиза ценности управленческих документов и комплектование ими государственных архивов* (теория и методика). М: Издательство Федер. арх. агентства; ВНИИДАД, 2007. 224 с.

Закон РК «О НАФ и архивах» 1998 – Закон Республики Казахстан от 22 декабря 1998 года № 326-1 «О Национальном архивном фонде и архивах». https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z980000326_ (дата обращения: 11.11.2025).

Козлов 2021 – Козлов В.П. *Архивоведение*. Учебник и практикум для вузов. М: Издательство Юрайт, 2021. 329 с.

Комплектование Архива Президента Республики Казахстан документами современной истории 2025 – *Комплектование Архива Президента Республики Казахстан документами современной истории: опыт, проблемы и перспективы* / Сост.: А.Х. Мустафина, К.Ш. Алимгазинов, Н.У. Шаяхмет, Е.С. Сыздыкова, Г.Ж. Мукажанова, К.М. Кабарова. Алматы: ТОО «Полиграфкомбинат», 2025. 488 с.

Ларин 2008 – Ларин М.В., Рысков О.И. *Электронные документы в управлении: Методическое пособие*. ВНИИДАД. М. 2008. 208 с.

Международный этический кодекс архивистов 1996 – *Международный этический кодекс архивистов*. https://administracziyarajona-r22.gosweb.gosuslugi.ru/netcat_files/356/2653/MEZhDUNARODNYY_ETICHESKIY_KODEKS_ARHIVISTOV.pdf (дата обращения: 11.11.2025).

Мустафина 2020 – Мустафина А.Х. Архивное дело в Казахстане: состояние и перспективы // *Казахстанская правда*. 2017. 15 марта. Тенденции развития архивного законодательства Республики Казахстан // *Отечественные архивы*. 2020. № 4. С. 44-50.

Мустафина 2021 – Мустафина А.Х. К вопросу о внедрении информационных технологий в архивах Казахстана // *Вестник ВНИИДАД*. 2021. № 3. С. 101-107. <https://rusarchives.ru/zhurnal-vestnik-vniidad-no-3-2021?ysclid=micuo9libo191577347> (дата обращения: 11.11.2025).

Мустафина 2025 – Мустафина А. В фокусе – цифровизация и искусственный интеллект // *Казахстанская правда*. 2025. 8 ноября.

Перечень типовых документов 2015 – *Перечень типовых документов, образующихся в деятельности государственных и негосударственных организаций, с указанием срока хранения*. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/G25JC000279> (дата обращения: 11.11.2025).

Послание Главы государства 2025 – *Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана «Казахстан в эпоху искусственного интеллекта: актуальные задачи и их решения через цифровую трансформацию»*. <https://www.akorda.kz/> (дата обращения: 11.11.2025).

Правила комплектования, хранения, учета и использования документов НАФ и других архивных документов 2023 – *Правила комплектования, хранения, учета и использования документов Национального архивного фонда и других архивных документов государственными и специальными государственными архивами*. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2300033290> (дата обращения: 11.11.2025).

Профессиональный стандарт 2016 – Об утверждении профессионального стандарта «Обеспечение сохранности Национального архивного фонда». <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1600014390> (дата обращения: 13.11.2025).

Сборник аналитических материалов 2023 – *Актуальные направления научно-исследовательской деятельности Архива Президента Республики Казахстан на современном этапе (2011–2023 гг.)*. Сборник аналитических материалов. Караганда: «Tengri Ltd» ЖШС, 2023. 326 с.

Типовые квалификационные характеристики 2016 – *Об утверждении Типовых квалификационных характеристик должностей руководителей и специалистов государственных архивов Республики Казахстан*. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1600013943> (дата обращения: 13.11.2025).

Учебно-методическое обеспечение профессиональной подготовки архивистов и документоведов 2023 – *Учебно-методическое обеспечение профессиональной подготовки архивистов и документоведов: отечественные и зарубежные практики (1991–2021 гг.)*. Караганда: «Tengri Ltd» ЖШС, 2023. 292 с.

Хорхордина 2012 – Хорхордина Т.И. *История архивоведческой мысли*. Учебник. М: Издательство: РГГУ, 2012. 449 с.

References

Avtokratov 2001 – Avtokratov V.P. *Teoreticheskie problemy otechestvennogo arkhivovedeniia*. <https://djvu.online/file/IGOAttvGHhdZm?ysclid=mict80ebss248227426> (data obrashcheniia: 13.11.2025).

Alimgazinov 2011 – Alimgazinov K.Sh. *Elektronnye istochniki po sovremennoi istorii Kazakhstana: metodologiya i metodiki analiza*. Almaty, 2011. 390 p.

Alimgazinov 2019 – Alimgazinov K.Sh., Chuprov V.M. *Sovremennyye printsipy, kriterii, metody ekspertizy tsennosti dokumentov i otneseniia ikh k sostavu Natsionalnogo arkhivnogo fonda Respubliki Kazakhstan: metodicheskoe posobie / Pod red. Abdykadyrovoy D.Iu.* Almaty: Қазақ университеті, 2019. 38 s.

Analiticheskii obzor 2014 – *Zarubezhnyi opyt upravleniia elektronnyimi dokumentami i organizatsiia ikh arkhivnogo khraneniia*. Analiticheskii obzor. VNIIDAD. M, 2014. 388 p.

Elpatevskii 2015 – Elpatevskii A.V. *Izbrannyye trudy po arkhivovedeniui i arkhivnomu delu*. <https://expose.gpntbsib.ru/expose/hraniteli-bescennogo-naslediya-205014d0book/%D0%932015-6081082455699> (data obrashcheniia: 13.11.2025).

Zhukova 2007 – Zhukova M.P., Puchko N.A., Usanova O.V. i dr. *Ekspertiza tsennosti upravlencheskikh dokumentov i komplektovanie imi gosudarstvennykh arkhivov (teoriia i metodika)*. M: Izdatelstvo Feder. arkh. agentstva; VNIIDAD, 2007. 224 p.

Zakon RK «O NAF i arkhivakh» 1998 – Zakon Respubliki Kazakhstan ot 22 dekabria 1998 goda № 326-1 «O Natsionalnom arkhivnom fonde i arkhivakh». https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z980000326_ (data obrashcheniia: 11.11.2025).

Kozlov 2021 – Kozlov V.P. *Arkhivovedenie*. Uchebnik i praktikum dlia vuzov. M: Izdatelstvo Iurait, 2021. 329 p.

Komplektovanie Arkhiva Prezidenta Respubliki Kazakhstan dokumentami sovremennoi istorii 2025 – *Komplektovanie Arkhiva Prezidenta Respubliki Kazakhstan dokumentami sovremennoi istorii: opyt, problemy i perspektivy* / Sost.: A.Kh. Mustafina, K.Sh. Alimgazinov, N.U. Shaiakhmet, E.S. Syzdykova, G.Zh. Mukazhanova, K.M. Kabarova. Almaty: TOO «Poligrafkombinat», 2025. 488 p.

Larin 2008 – Larin M.V., Ryskov O.I. *Elektronnye dokumenty v upravlenii*: Metodicheskoe posobie. VNIIDAD. M. 2008. 208 s.

Mezhdunarodnyi eticheskii kodeks arkhivistov 1996 – *Mezhdunarodnyi eticheskii kodeks arkhivistov*. https://administracziyarajona-r22.gosweb.gosuslugi.ru/netcat_files/356/2653/MEZHdUNARODNYY_ETICHESKIY_KODEX_ARHIVISTOV.pdf (data obrashcheniia: 11.11.2025).

Mustafina 2020 – Mustafina A.Kh. Arkhivnoe delo v Kazakhstane: sostoianie i perspektivy // *Kazakhstanskaia pravda*. 2017. 15 marta.

Mustafina 2021 – Mustafina A.Kh. K voprosu o vnedrenii informatsionnykh tekhnologii v arkhivakh Kazakhstana // *Bulletin of VNIIDAD*. 2021. № 3. S. 101-107. <https://rusarchives.ru/zhurnal-vestnik-vniidad-no-3-2021?ysclid=micuo9libo191577347> (data obrashcheniia: 11.11.2025).

Mustafina 2025 – Mustafina A. V fokuse – tsifrovizatsiia i iskusstvennyi intellekt // *Kazakhstanskaia pravda*. 2025. 8 noiabria.

Perechen tipovykh dokumentov 2015 – *Perechen tipovykh dokumentov, obrazuiushchikhsia v deiatelnosti gosudarstvennykh i negosudarstvennykh organizatsii, s ukazaniem sroka khraneniia*. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/G25JC000279> (data obrashcheniia: 11.11.2025).

Poslanie Glavy gosudarstva 2025 – *Poslanie Glavy gosudarstva Kasym-Zhomarta Tokaeva narodu Kazakhstana* «Kazakhstan v epokhu iskusstvennogo intellekta: aktualnye zadachi i ikh resheniia cherez tsifrovuiu transformatsiiu». <https://www.akorda.kz/> (data obrashcheniia: 11.11.2025).

Pravila komplektovaniia, khraneniia, ucheta i ispolzovaniia dokumentov NAF i drugikh arkhivnykh dokumentov 2023 – *Pravila komplektovaniia, khraneniia, ucheta i ispolzovaniia dokumentov Natsionalnogo arkhivnogo fonda i drugikh arkhivnykh dokumentov gosudarstvennymi i spetsialnymi gosudarstvennymi arkhivami*. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2300033290> (data obrashcheniia: 11.11.2025).

Professionalnyi standart 2016 – Ob utverzhdenii professionalnogo standarta «*Obespechenie sokhrannosti Natsionalnogo arkhivnogo fonda*». <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1600014390> (data obrashcheniia: 13.11.2025).

Sbornik analiticheskikh materialov 2023 – *Aktualnye napravleniia nauchno-issledovatel'skoi deiatelnosti Arkhiva Prezidenta Respubliki Kazakhstan na sovremennom etape (2011–2023 gg.)*. Sbornik analiticheskikh materialov. Karaganda: «Tengri Ltd» ZhShS, 2023. 326 p.

Tipovye kvalifikatsionnye kharakteristiki 2016 – *Ob utverzhdenii Tipovykh kvalifikatsionnykh kharakteristik dolzhnostei rukovoditelei i spetsialistov gosudarstvennykh arkhivov Respubliki Kazakhstan*. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1600013943> (data obrashcheniia: 13.11.2025).

Uchebno-metodicheskoe obespechenie professionalnoi podgotovki arkhivistov i dokumentovedov 2023 – *Uchebno-metodicheskoe obespechenie professionalnoi podgotovki arkhivistov i dokumentovedov: otechestvennye i zarubezhnye praktiki (1991–2021 gg.)*. Karaganda: «Tengri Ltd» ZhShS, 2023. 292 p.

Khorkhordina 2012 – Khorkhordina T.I. *Istoriia arkhivovedcheskoi mysli*. Uchebnik. M: Izdatelstvo: RGGU, 2012. 449 p.

Towards the UN's 80th Anniversary: The UN's Role in Modern History and Kazakhstan's Contribution to Multilateralism

Sarangoo Radnaaragcha¹, Elnara Bainazarova²

¹United Nations (UN), Astana, Kazakhstan, UN Resident Coordinator in Kazakhstan, rco-kz@un.org

² United Nations (UN), Astana, Kazakhstan, UN Resident Coordinator Office in Kazakhstan, Communications Officer, PhD, elnara.bainazarova@un.org

Abstract. As the United Nations marks its eightieth anniversary, this article revisits the historical origins and evolution of the UN as the world's only universal platform for dialogue, norm-setting, and collective action. It highlights Kazakhstan's multilateral profile: from early leadership in nuclear disarmament and the Central Asian Nuclear-Weapon-Free Zone to service on the UN Security Council, and new institutional innovations, including a Host Country Agreement to establish a UN Regional center dedicated to supporting Sustainable Development Goals (SDGs) implementation in Central Asia and Afghanistan. The article connects these experiences to current renewal efforts under the Pact for the Future and emphasizes the continuing adaptability of the Organization in a rapidly changing world.

Keywords: United Nations (UN), multilateralism, Kazakhstan, SDGs, Pact for the Future, digital governance

БҰҰ-ның 80 жылдығына орай: Қазіргі заман тарихындағы БҰҰ-ның рөлі және Қазақстанның көпжақты дипломатияға қосқан үлесі

Саранго Раднарагча¹, Эльнара Байназарова²

¹Біріккен Ұлттар Ұйымы (БҰҰ), Астана қ., Қазақстан, БҰҰ-ның Қазақстандағы Тұрақты үйлестірушісі, rco-kz@un.org

² Біріккен Ұлттар Ұйымы (БҰҰ), Астана қ., Қазақстан, Қазақстандағы БҰҰ Тұрақты үйлестіруші кеңсесінің коммуникациялар бойынша кеңесшісі, PhD, elnara.bainazarova@un.org

Аңдатпа. Біріккен Ұлттар Ұйымының сексен жылдық мерейтойына орай бұл мақала диалог, нормаларды қалыптастыру және ұжымдық іс-қимыл үшін әлемдегі жалғыз әмбебап платформа – БҰҰ-ның тарихи қалыптасуы мен эволюциясын сөз етеді.

Қазақстанның көпжақты дипломатиядағы айқын орны атап өтіледі. Оның мәні тәуелсіздіктің алғашқы кезеңінен басталған ядролық қарусыздандырудағы көшбасшылықта, сондай-ақ Орталық Азияда ядролық қарудан азат аймақты құруда көрініс тапты. Сонымен қатар, Қазақстанның БҰҰ Қауіпсіздік Кеңесінің тұрақты емес мүшесі ретінде қызмет атқаруы, Орталық Азия мен Ауғанстанда Тұрақты даму мақсаттарын (ТДМ) іске асыруға бағытталған БҰҰ-ның өңірлік орталығын құру жөніндегі қабылдаушы елмен жасалған келісім сияқты жаңа институционалдық бастамаларды жүзеге асырудағы рөлі айрықша маңызды болып табылады.

Мақала бұл бастамаларды «Болашақ үшін пактіде» бекітілген жаңартудың өзекті күн тәртібімен салыстырады. Сондай-ақ, ұйымның қарқынды жаһандық өзгерістер жағдайында бейімделу қабілетін сақтау мүмкіндігіне баса назар аударылады.

Түйін сөздер: Біріккен Ұлттар Ұйымы (БҰҰ), көпжақтылық, Қазақстан, тұрақты даму мақсаттары (ТДМ), Болашақ үшін пакт, цифрлық басқару

К 80-летию ООН: Роль ООН в современной истории и вклад Казахстана в многостороннюю дипломатию

Саранго Раднарагча¹, Эльнара Байназарова²

¹Организация Объединенных Наций (ООН), г. Астана, Казахстан, Постоянный координатор ООН в Казахстане, rco-kz@un.org

²Организация Объединенных Наций (ООН), г. Астана, Казахстан, советник по коммуникациям Офиса Постоянного координатора ООН в Казахстане, PhD, elnara.bainazarova@un.org

Аннотация. К восьмидесятой годовщине Организации Объединенных Наций эта статья обращается к истокам и эволюции ООН как единственной в мире универсальной платформе для диалога, выработки норм и коллективных действий. Особое внимание уделяется многостороннему профилю Казахстана: раннему лидерству в сфере ядерного разоружения и созданию Центральноазиатской зоны, свободной от ядерного оружия; непостоянному членству в Совете Безопасности ООН; а также новым институциональным решениям, включая заключение Соглашения со страной пребывания о создании Регионального центра ООН, призванного содействовать реализации целей в области устойчивого развития (ЦУР) в Центральной Азии и Афганистане. Статья соотносит данные наработки с актуальной повесткой обновления, заложенной в «Пакте во имя будущего», и акцентирует внимание на способности ООН сохранять адаптивность в условиях стремительных глобальных изменений.

Ключевые слова: Организация Объединенных Наций (ООН), многосторонность, Казахстан, цели устойчивого развития (ЦУР), Пакт во имя будущего, цифровое управление

Introduction: Why the UN Still Matters

The United Nations (UN) was created in 1945 “to save succeeding generations from the scourge of war,” a purpose codified in the Charter of the United Nations (Charter of the UN 1945). Eighty years on, the mission has broadened to include preventing systemic risks – climate breakdown, pandemics, financial instability, and information disorder, while safeguarding human dignity amid shifting power balances and rapid technological change. The Organization’s continuing importance in modern history rests less on unanimity among states and more on its ability to convene, to confer legitimacy on collective choices, and to adapt tools to the character of contemporary risks. In an era often described as a “polycrisis,” the UN functions as the world’s only universal platform: the one table where virtually all sovereign states are present, where disagreements are aired in public, and where norms are debated, set, and revised.

Two claims guide this article. First, the UN’s historical significance lies in an institutional evolution that produced a unique combination of functions: peace and security (mediation, peacekeeping, special political missions) (Capstone Doctrine 2008); development (from the Millennium Development Goals to the Sustainable Development Goals) (Transforming our world 2015); human rights (Universal Declaration and the core covenants) (Universal Declaration

of Human Rights 1948; International Covenant 1966); humanitarian coordination and global health regulations (International Health Regulations 2005); and climate and disaster-risk governance (UNFCCC 1992; Sendai Framework 2015). Second, Kazakhstan's multilateral trajectory since joining the UN in 1992 illustrates how a committed middle power can use this platform to advance both national priorities and regional public goods.

Methodologically, the analysis combines a historical-institutional review of the UN's evolution with case-based evidence from Central Asia. It examines the Organization's founding principles, the layering of functions during and after the Cold War, and the contemporary renewal agenda culminating in the Pact for the Future, the Declaration on Future Generations, and the emerging Global Digital Compact [21–23]. It then turns to Kazakhstan's experience to trace how global norms travel into national policy and regional practice.

Historiography and Analytical Frame

The analytical frame here is historical-institutional. The UN is not static; it is a layered architecture in which new tools are added to old foundations. Beginning with Charter principles (sovereign equality, peaceful settlement, rights, and cooperation) (Charter of the UN 1945), states improvised peacekeeping (Capstone Doctrine 2008), codified human rights (Universal Declaration of Human Rights 1948; International Covenant 1966), and built an ecosystem of specialized agencies and standards. After 1990, mandates multiplied: peace operations added civilian tasks (Capstone Doctrine 2008); humanitarian coordination professionalized; development was reframed under the 2030 Agenda for Sustainable Development, with indicators and Voluntary National Reviews (VNRs) that created learning loops and soft accountability (Transforming our world 2015; VNR Guidelines). Climate governance evolved around iterative ambition cycles anchored in the UNFCCC and the Paris Agreement (UNFCCC 1992), while the Sendai Framework consolidated a risk-reduction lens across sectors (Sendai Framework 2015). The Organization's performance varies by mandate and context, but accumulated institutional memory – experience in mediation, standards-setting, and data systems confers resilience.

The Road to San Francisco: Founding Principles and Early Practice

The UN's birth reflected hard lessons. The Atlantic Charter (1941) articulated foundational principles as self-determination, economic collaboration, and freedom from fear (The Atlantic Charter 1941). The Declaration by United Nations (1942) transformed wartime solidarity into a proto-institutional vision, where the Allies pledged to support the Atlantic Charter and unite against the Axis powers, agreeing not to negotiate a separate peace with them. This declaration was the first official use of the term «United Nations,» which was coined by U.S. President Franklin D. Roosevelt (Declaration by UN 1942). The Dumbarton Oaks proposals (1944) outlined core organs, including a deliberative General Assembly and a Security Council responsible for collective security (Dumbarton Oaks Proposals Dumbarton 1944). The Yalta Conference (February 1945) addressed the veto and other design questions, balancing great-power privileges with broader participation (Crimea (Yalta) Conference Protocols 1945).

At the San Francisco Conference (April-June 1945), fifty states negotiated the Charter, which entered into force on 24 October 1945 (Charter of the UN 1945). Five commitments structure international life to this day: (1) sovereign equality; (2) peaceful settlement of disputes; (3) prohibition of the use of force except in self-defense or with Security Council authorization; (4) promotion of human rights and fundamental freedoms; and (5) international economic and social cooperation. The Universal Declaration of Human Rights (1948) (Universal Declaration of Human Rights 1948) and the ICCPR/ICESCR (1966) (International Covenant 1966) grounded moral aspirations in law. Peacekeeping, improvised in the late 1940s and 1950s and later codified in UN guidance, emerged as a distinctive instrument: impartial, consent-based, and focused on monitoring, confidence-building, and creating space for politics rather than enforcement per se (Capstone Doctrine 2008).

As decolonization accelerated, the UN became a venue where new states claimed juridical equality and a voice in rule-making. Specialized agencies and funds promulgated functional standards – from air safety and telecommunications to public health and labor, creating a rules-based operating system for a global economy. The early lesson is clear: the UN was conceived not only to end war but to build peace by articulating rules, enabling cooperation, and investing in human dignity.

From the Cold War's End to the SDGs: Expanding and Integrating Missions

The post-Cold War era multiplied UN roles. Peace operations became multi-dimensional, combining military observers with civilian components for electoral assistance, police reform, justice and corrections, human rights monitoring, and disarmament, demobilization, and reintegration (Capstone Doctrine 2008). Humanitarian coordination professionalized around principles of humanity, neutrality, impartiality, and independence; joint needs assessments and the cluster system reduced duplication and filled gaps; protection frameworks prioritized civilians, refugees, and internally displaced persons, while the International Health Regulations (2005) strengthened global health security (International Health Regulations 2005).

The UN mandates have multiplied significantly since 1945. Today, there are more than 40,000 active mandates, serviced by around 400 intergovernmental bodies. Together, they require more than 27,000 meetings a year and generate roughly 2,300 pages of documentation every day, at an estimated annual cost of \$360 million (A mandate for change).

Development policy underwent a conceptual shift. The Millennium Development Goals concentrated attention on poverty reduction, education, maternal and child health, and communicable diseases, while the SDGs reframed development as a universal, integrated agenda linking people, planet, prosperity, peace, and partnership (Transforming our world 2015). Crucially, the SDGs embedded a culture of measurement: global indicators, disaggregated data, and VNRs, that encouraged course correction and peer learning (VNR Guidelines). Climate governance advanced under the UNFCCC and the Paris Agreement, with nationally determined contributions (NDCs) and transparency frameworks that support iterative ambition cycles (UNFCCC 1992). The Sendai Framework addressed disaster risk as a systemic challenge, acknowledging that climate extremes compound other vulnerabilities (Sendai Framework 2015).

Financing remains pivotal. The Monterrey Consensus and the Addis Ababa Action Agenda conceptualized Financing for Development as a system: domestic resource mobilization, private investment, international public finance, trade, and debt sustainability. In Seville (June–July 2025), the Fourth Financing for Development (FFD) Conference culminated in the adoption of the Sevilla Commitment, a political roadmap underpinned by the new Seville Platform for Action, comprising over 130 initiatives designed to translate pledges into tangible results. This framework reinforces and expands prior FFD pillars – commitments for domestic resource mobilization (including stronger tax systems and support to reach 15 % tax-to-GDP), enhanced private investment environments, a reaffirmed ODA target (0.7 % of GNI, with 0.15 % for LDCs), reforms to trade architecture, and robust tools for debt sustainability (e.g., debt swap mechanisms, pause clauses) (Sevilla Commitment 2025). It also introduces innovative financing instruments, such as global solidarity levies, expanded SDG indicators, and targeted health taxes, while establishing monitoring and follow-up through the UN's inter-agency machinery, with a view toward consolidating progress by 2029. The current task is practical: align capital flows with SDG outcomes and protect fiscal space to invest in resilience and inclusion.

Kazakhstan Joins the UN

Kazakhstan's admission to the UN on 2 March 1992 signaled a strategic choice to anchor sovereignty in a rules-based order. The young state approached multilateralism not as an ornament but as a pillar of national security and development: diversify partnerships, institutionalize

regional cooperation, and seek joint solutions to shared risks. Embedding foreign policy in the UN system conferred predictable rules, legitimacy, and platforms to amplify voice.

Three features define Kazakhstan's multilateral profile. First, normative leadership on disarmament and non-proliferation, drawing moral authority from the experience of nuclear testing at Semipalatinsk. Second, bridge-building through dialogue platforms that cultivate inter-faith understanding and regional confidence. Third, delivery orientation via tangible projects on water, energy, and sustainable development salient for a large, landlocked country at Eurasia's crossroads.

Kazakhstan's Multilateral Leadership: From Nuclear Disarmament to Regional Cooperation

Few decisions better illustrate the strategic use of norms than Kazakhstan's choice to close the Semipalatinsk Nuclear Test Site and renounce the world's fourth-largest nuclear arsenal after independence – a move that signaled deep commitment to global security, public health, and regional stability (Decree of the Republic of Kazakhstan on Closure of the Semipalatinsk Nuclear Test Site 1991). Kazakhstan has been a steadfast advocate for the Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty (CTBT) and supported institutionalization of remembrance and prevention through the International Day against Nuclear Tests (UN General Assembly Resolution 64/35 2009). Regionally, the Central Asian Nuclear-Weapon-Free Zone (CANWFZ), signed in 2006 and in force since 2009, consolidated non-proliferation norms in a geostrategic corridor (CANWFZ 2006). Nuclear-weapon-free zones are quintessential UN innovations: they reduce risk, clarify verification, and lock in restraint.

Kazakhstan has also advanced global health diplomacy. In 2018, the Almaty Declaration on Primary Health Care was renewed on its 40th anniversary through the Declaration of Astana, adopted at the Global Conference on Primary Health Care co-hosted by the Government of Kazakhstan, WHO, and UNICEF. The Declaration reaffirmed primary health care as the cornerstone of universal health coverage and the Sustainable Development Goals, highlighting equity, access, and people-centered services as essential to resilient health systems. This achievement reinforced Kazakhstan's legacy as a convening ground for global consensus on health, linking the seminal 1978 Almaty Declaration with contemporary commitments to universal health and well-being.

Kazakhstan's Congress of Leaders of World and Traditional Religions, convened in Astana, provides a recognized forum for inter-faith dialogue. In polarized information spaces, such platforms counter intolerance and help prevent violence against individuals and places of worship; they also complement UN efforts against hate speech and violent extremism by building social capital and cross-community trust. Beyond inter-faith work, Kazakhstan sustains regional dialogues on water, energy, and connectivity, recognizing that shared resources require shared stewardship and that technical cooperation can preempt political escalation.

Kazakhstan served as a non-permanent member of the UN Security Council in 2017–2018, including holding the Council presidency. The term emphasized linkages between security and development, with priorities on non-proliferation, energy and water security, counter-terrorism, and preventive diplomacy. A key contribution was to bring Central Asian perspectives to the Council's agenda: water–energy–food security interdependence, climate-related risks, and transit corridors – issues with global implications (United Nations Security Council: Kazakhstan Non-Permanent Membership 2017–2018).

The desiccation of the Aral Sea is a paradigmatic human-made environmental disaster with profound health, ecological, and economic consequences. Under Kazakhstan's current chairmanship, the International Fund for Saving the Aral Sea (IFAS) and the Aral Sea Basin Programme-4 (ASBP-4) prioritize water governance, ecosystem restoration, climate adaptation, and community health (IFAS (2024–2026)). The UN system contributes across sectors: FAO supports land and water management in salt-affected areas and pilots innovative forestry on the desiccated seabed (coated seeds; UAV sowing of black saxaul); WHO advances evidence on environmental determinants

of health, including respiratory and cardiovascular risks linked to dust and salt aerosols; UNDP backs green transition and resilient livelihoods; UN-Habitat assists climate-smart urban planning; UNICEF and UNFPA strengthen services for women and children; UN Women advances gender equality and economic empowerment. These efforts translate UN norms – the right to health and a healthy environment into measurable improvements while cultivating regional habits of cooperation and data-driven policymaking.

Building on its record as a convener, Kazakhstan has concluded with the UN a Host Country Agreement to establish a UN Regional centre on SDGs in Central Asia and Afghanistan [20]. It is the first UN centre of its kind dedicated specifically to Central Asia and Afghanistan, also unique in its combination of convening power, technical expertise, and mandate to directly support regional integration.

The UN's Importance in the Modern Historical Context

The UN's contemporary relevance rests on seven pillars. First, universality and legitimacy: the UN is the only universal platform, which gives small and medium-sized states voice alongside great powers and confers legitimacy on collective choices from ceasefire calls to climate compacts (Charter of the UN 1945). Second, a peace and security toolkit: impartial mediation, peacekeeping and special political missions, sanctions monitoring, confidence-building, and electoral assistance help reduce the frequency, intensity, and spillovers of violence while preserving channels for politics (Capstone Doctrine 2008). Third, a normative backbone: Charter rules on the use of force, human rights and refugee law, International Health Regulations, and functional standards make globalization safer and fairer (Charter of the UN 1945; Universal Declaration of Human Rights 1948; International Covenant 1966; International Health Regulations 2005; UNFCCC 1992). Fourth, a universal development agenda: the SDGs integrate people, planet, and prosperity and embed measurement: indicators, VNRs, and disaggregated data that disciplines action and encourages policy learning (Transforming our world 2015; VNR Guidelines). Fifth, humanitarian coordination with protection at the center: when disasters or conflict overwhelm national capacity, UN coordination principles guide life-saving assistance and rights-respecting protection (International Health Regulations 2005; Sendai Framework 2015). Sixth, negotiation of global public goods: climate (UNFCCC/Paris), disaster risk (Sendai), biodiversity, and now digital governance are negotiated in the UN system, under shared transparency rules and iterative ambition cycles (UNFCCC 1992; Sendai Framework 2015; Pact for the Future 2024; Declaration on Future Generations 2024; Global Digital Compact (2024–2025)). Seventh, adaptive capacity: the UN remains “young” in functional terms-absorbing new knowledge, integrating youth and civil society, deploying foresight and early-warning, and updating methods as technologies and risks evolve (Pact for the Future 2024; Declaration on Future Generations 2024; Global Digital Compact).

Renewal Through Norms: Pact for the Future, Declaration on Future Generations, Global Digital Compact

In September 2024, at the Summit of the Future, UN Member States adopted the Pact for the Future and crucially two annexes: the Global Digital Compact and the Declaration on Future Generations. Framed as a modernization package for multilateral cooperation, the trio updates tools for prevention, sustainable development financing, and science-and-technology governance, including trustworthy AI. This package built on momentum from the 2023 SDG Summit, which had produced a political declaration to accelerate implementation of the 2030 Agenda.

The Pact for the Future consolidates a forward-looking agenda across five areas: sustainable development and financing; peace and security; science, technology and digital cooperation; youth and future generations; and transforming global governance (Pact for the Future 2024). Three elements are decisive. First, a pivot to prevention, recognizing that risk management is cheaper and fairer than crisis response. Second, a commitment to financing at scale, improving access to concessional resources (including for climate-vulnerable middle-income countries), aligning

private capital with SDG outcomes via credible taxonomies and measurement, and strengthening debt sustainability and liquidity. Third, mainstreaming foresight – scenario planning and early-warning across policy domains.

The Declaration on Future Generations codifies principles for considering the interests of those not yet born in today's decisions, encouraging parliamentary future committees, intergenerational impact tests in budgets and regulation, and independent science advisory functions (Declaration on Future Generations 2024). The Global Digital Compact aims to define norms for an open, free, safe, and secure digital future, universal and meaningful connectivity, data governance and privacy, information integrity, and trustworthy artificial intelligence with baseline safety, transparency, and accountability proportionate to context and risk (Global Digital Compact).

Global compacts matter when they change incentives and investment. Pipeline discipline, assembling investable portfolios (renewables, grids, resilient water systems, nature-based solutions, digital public infrastructure) are essential to mobilize blended finance and private capital in support of SDG outcomes (Transforming our world 2015). Risk-informed institutions as early-warning triggers embedded in social protection, integrated climate-health surveillance, and resilient local services, enable states to absorb shocks while protecting the vulnerable (International Health Regulations 2005; Sendai Framework 2015; UNSDCF (2026–2030). Inclusive delivery: youth participation, women's leadership, and community-based monitoring is not ancillary; it is a feedback loop that improves programs and sustains reform (IFAS (2024–2026). Kazakhstan's trajectory illustrates these shifts. On financing, partnerships are mobilizing capital for clean power and adaptation; on institutions, lessons from severe flooding accelerate integrated risk management; on inclusion, reforms in early childhood and services for survivors of violence align SDG commitments with human-rights obligations (UNSDCF (2026–2030).

A realistic appraisal is necessary. The UN often faces mandate-means gaps: ambitions outstrip budgets; peace operations are asked to stabilize contexts with limited political settlements; humanitarian appeals are underfunded; development compacts confront financial headwinds. Political divisions can paralyze the Security Council; norm-setting can lag technology. The response is not to abandon universality but to improve the use of the universal platform: focus mandates on achievable political strategies; invest in prevention and early warning; enhance financing instruments that crowd in private capital for public goods; strengthen accountability through open data and independent evaluation. The Pact for the Future and related instruments are attempts to address these deficits, updating tools without discarding the table at which the world still meets (Pact for the Future 2024; Declaration on Future Generations 2024; Global Digital Compact (2024–2025).

Conclusion

At eighty, the United Nations is not a monument to the past but a means for managing the future. Its universal platform enables legitimate contention and incremental consensus; its instruments lower the temperature of conflict; its norms discipline action; and its coordination saves lives [1–3,6–8]. Kazakhstan's experience – disarmament leadership, regional public-goods diplomacy, service on the Security Council, and the establishment of a regional SDG center illustrates how Member States can strengthen multilateralism by using it well (Decree of the Republic of Kazakhstan on Closure of the Semipalatinsk Nuclear Test Site 1991; CANWFZ 2006; UN General Assembly Resolution 64/35 2009; United Nations Security Council: Kazakhstan Non-Permanent Membership 2017–2018; IFAS (2024–2026); UNSDCF (2026–2030); Host Country Agreement establishing a UN Regional Center to support SDG implementation in Central Asia and Afghanistan 2025). In a century where problems cross borders faster than politics, abandoning universality is not an option. The task is to make universality work: align finance with SDGs, scale prevention and resilience, govern technology for people and planet, deepen inclusion, and keep the UN's doors open to every state and every generation. For all its imperfections – and precisely because it keeps

adapting – the United Nations remains what the world still needs: a universal, evolving platform capable of turning common principles into common progress.

References

- Charter of the UN 1945 – *Charter of the United Nations*. San Francisco, 1945.
- Capstone Doctrine 2008 – *UN Peacekeeping Principles and Guidelines (“Capstone Doctrine”)*. United Nations Department of Peace Operations, 2008.
- Transforming our world 2015 – *Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development (A/RES/70/1)*. United Nations General Assembly, 2015.
- Universal Declaration of Human Rights 1948 – *Universal Declaration of Human Rights*. United Nations General Assembly, 1948.
- International Covenant 1966 – *International Covenant on Civil and Political Rights; International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights*. United Nations General Assembly, 1966.
- International Health Regulations 2005 – *International Health Regulations (2005)*. World Health Organization, 2005.
- UNFCCC 1992 – *United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC)*, 1992; Paris Agreement, 2015.
- Sendai Framework 2015 – *Sendai Framework for Disaster Risk Reduction 2015–2030*. United Nations, 2015.
- VNR Guidelines – *Voluntary National Review (VNR) Guidelines*. United Nations Department of Economic and Social Affairs. https://hlpf.un.org/sites/default/files/vnrs/hand-book/VNR%20Handbook%202024%20EN%2B_0.pdf (accessed: 18.09.2025).
- The Atlantic Charter 1941 – *The Atlantic Charter*. 14 August 1941.
- Declaration by UN 1942 – *Declaration by United Nations*. 1 January 1942.
- Dumbarton Oaks Proposals Dumbarton 1944 – *Oaks Proposals for the Establishment of a General International Organization*. 1944.
- Crimea (Yalta) Conference Protocols 1945 – *Crimea (Yalta) Conference Protocols*. February 1945.
- Decree of the Republic of Kazakhstan on Closure of the Semipalatinsk Nuclear Test Site 1991 – *Decree of the Republic of Kazakhstan on Closure of the Semipalatinsk Nuclear Test Site*. 1991.
- CANWFZ 2006 – *Treaty on a Nuclear-Weapon-Free Zone in Central Asia (CANWFZ)*. Signed 2006; in force 2009.
- UN General Assembly Resolution 64/35 2009 – *UN General Assembly Resolution 64/35*. International Day against Nuclear Tests, 2009.
- United Nations Security Council: Kazakhstan Non-Permanent Membership 2017–2018 – *United Nations Security Council: Kazakhstan Non-Permanent Membership 2017–2018*. Statements and meeting records.
- IFAS (2024–2026) – *International Fund for Saving the Aral Sea (IFAS): Aral Sea Basin Programme-4 (ASBP-4)*. Chairmanship cycle 2024–2026.
- UNSDCF (2026–2030) – *United Nations Sustainable Development Cooperation Framework (UNSDCF) 2026–2030: Kazakhstan*. United Nations Country Team in Kazakhstan.
- Host Country Agreement establishing a UN Regional Center to support SDG implementation in Central Asia and Afghanistan 2025 – *Host Country Agreement establishing a UN Regional Center to support SDG implementation in Central Asia and Afghanistan* (Government of Kazakhstan–United Nations), 2025.
- Pact for the Future 2024 – *Pact for the Future*. Outcome of the Summit of the Future, United Nations, 2024.
- Declaration on Future Generations 2024 – *Declaration on Future Generations*. Annex to the Pact for the Future, United Nations, 2024.

Global Digital Compact (2024–2025) – *Global Digital Compact*. United Nations – process documents and draft elements (2024–2025).

A mandate for change – *A mandate for change: UN releases proposals for streamlining of tasks as part of major reform agenda*. <https://news.un.org/en/story/2025/08/1165550> (accessed: 18.09.2025).

Sevilla Commitment 2025 – *Sevilla Commitment*. Fourth International Conference on Financing for Development, Sevilla, Spain, 2025.

МҒТАР / IRSTI 03.20.00

Ерте сөнген жұлдыз (Н. Нұрмақовтың 130 жылдығына)

Гүлшат Рамазанқызы Нұрымбетова

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан, академик Т. Садықов атындағы жаңа және қазіргі замандағы Қазақстан тарихы кафедрасының меңгерушісі, саяси ғылымдарының докторы, gulshat_nurymbet@mail.ru

Аңдатпа. Мақала белгілі мемлекеттік қайраткер Нығмет Нұрмақовтың қоғамдық-саяси қызметін зерттеуге арналған. Қазақстанның экономикасын, сот, прокуратура, юстиция жүйелерін қалыптастыру және дамыту, мемлекеттік аппаратты жергіліктендіру мен ұлттық кадрларды дайындау, астананы Орынбордан Қызылордаға, Қызылордадан Алматыға көшіру жолындағы Н. Нұрмақовтың атқарған рөлі мен үлесі архив құжаттарының негізінде жан-жақты талданған. Н. Нұрмақовтың газет-журнал беттерінде жарық көрген мақалалары мен баяндамаларында өз заманының өзекті мәселелерін ұлт мүддесі тұрғысынан өткір қойып, ойын жасқанбай ашық айта білгені нақты дәйектер арқылы көрсетілген.

1937 жылы репрессия құрығына 42 жастағы Н. Нұрмақовпен бірге 75 жастағы әкесі Н. Тәукебаев, інісі Қ. Нұрмақов ілініп, қолдан жасалған айыптардың негізінде жазықсыздан-жазықсыз атылып кеткендерін көрсеткен. Сондай-ақ, әйелі З. Нұрмақованың да қуғын-сүргін құрбаны болғаны зерделенген.

Түйін сөздер: қоғамдық-саяси, мемлекеттік қайраткер, қуғын-сүргін, ұлттық кадр, архив құжаттары, жергіліктендіру, үлес, ұлт, экономика, прокуратура, юстиция, отбасы

Рано угасшая звезда (к 130-летию Н. Нурмакова)

Гулшат Рамазановна Нурымбетова

Казахский национальный педагогический университет им. Абая, г. Алматы, Казахстан, заведующий кафедрой новой и новейшей истории Казахстана им. академика Т. Садыкова, доктор политических наук, gulshat_nurymbet@mail.ru

Аннотация. Статья посвящена изучению общественно-политической деятельности известного государственного деятеля Ныгмета Нурмакова. На основе архивных документов рассмотрен вклад Н. Нурмакова в становление и развитие экономики Казахстана, системы органов суда, прокуратуры и юстиции, в дело коренизации государственного аппарата, подготовку национальных кадров. Значительное внимание уделено документальному выражению его роли в дело переезда столицы из г. Оренбурга в г. Кзыл-Орду, из г. Кзыл-Орды – в г. Алматы. Подчеркивается, что в своих докладах и статьях, опубликованных на страницах периодической печати, он смело и открыто поднимал актуальные вопросы своего времени с позиции национальных интересов.

В 1937 г. жертвами репрессий, вместе с 42-летним Н. Нурмаковым, стали и его 75-летний отец Н. Таукебаев и брат К. Нурмаков. Все они были расстреляны на основе сфабрикованных обвинений. Его жена З. Нурмакова также стала жертвой политических репрессий.

Ключевые слова: общественно-политический, государственный деятель, репрессия, национальные кадры, архивные документы, коренизация, вклад, нация, экономика, прокуратура, юстиция, семья

A Star That Faded Too Soon (Commemorating the 130th Anniversary of N. Nurmakov)

Gulshat R. Nurymbetova

Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan, Head of the Department of Modern and Contemporary History of Kazakhstan named after Academician T. Sadykov, Doctor of Political Science, gulshat_nurymbet@mail.ru

Abstract. This article explores the socio-political activities of prominent statesman Nygmet Nurmakov. Based on archival documents, it examines Nurmakov's contributions to the development of Kazakhstan's economy, judicial, prosecutorial, and legal systems, the indigenization (korenizatsiya) of the state apparatus, and the training of national personnel. Particular attention is given to his documented role in relocating the capital from Orenburg to Kzyl-Orda, and subsequently from Kzyl-Orda to Almaty. The article emphasizes that in his reports and newspaper articles, he boldly addressed pressing issues of his time from the standpoint of national interests. In 1937, at the age of 42, N. Nurmakov became a victim of political repression, along with his 75-year-old father N. Taukeybayev and his brother K. Nurmakov. All of them were later executed based on fabricated charges. The article also examines the fate of his wife, Z. Nurmakova, who likewise became a victim of political persecution.

Keywords: socio-political, statesman, repression, national personnel, archival documents, indigenization, contribution, nation, economy, prosecution, justice, family

Кіріспе

Азаттық жолындағы күрестің тарихын және ұлт мүддесі жолында күрескен қазақ зиялыларының өмірі мен қызметін зерттеу өзекті мәселе. Әсіресе, тұлғаны келер ұрпаққа қалдырған мұрасы мен тағылымы тұрғысынан тану маңызды. «Еуропаны кезген коммунизм елесі» Ресей империясының шет аймақтарында да тамырын жайған аласапыран заманда ұлттың болашағы үшін арпалысқан біртуар тұлғалардың қатарында Нығмет Нұрмақұлы Нұрмақов бар. Ол ірі мемлекет және қоғам қайраткері, қазақ халқының экономикалық, әлеуметтік, мәдени өмірінің өркендеуіне бар күш-жігерімен атсалысқан, тарихта айрықша орны бар тұлға.

Нығмет Нұрмақовтың қоғамдық-саяси және мемлекеттік қызметі ғылыми тұрғыдан қалай зерттелді деген мәселеге қысқаша тоқталып кетелік.

Әр түрлі зерттеулерге талдау жасау, оларды жүйелеу Н. Нұрмақовтың тарихи рөлін бағалауға қатысты төмендегі зерттеу кезеңдерін топтастыруға мүмкіндік берді: 1. Көзі тірі кезінде Н. Нұрмақов туралы жарияланған мақалалар (1920–1938 жж.) 2. «Халық жауы» үкімі салтанат құрып тұрған кезеңдегі еңбектер (1938–1956 жж.) 3. Ақталғаннан кейінгі жарық көрген зерттеулер (1957–1985 жж.) 4. Жариялылық кезеңінде пайда болған еңбектер (1985–1990 жж.) 5. Тәуелсіздік тұсындағы жарық көрген еңбектер (1991–2025 жж.).

Енді әр кезеңдегі зерттеулерге шолу жасап көрелік. Бірінші кезеңде жарық көрген еңбектер өте аз, жоқтың қасы деуімізге болады. Себебі, тоталитарлық дәуірдің қалыптасуы

кезеңінде зерттеушілердің бірде-бірі республика басшыларының өмірбаянын ғылыми тұрғыдан саралауды мақсат тұтқан жоқ. Тіпті ұлттық кәсіби тарих ғылымы да қалыптастырып үлгермеген еді. Негізінен көлемі шағын мақалалар ғана жарияланды. Сондықтан да Н. Нұрмақов туралы газет-журналдардағы мақалаларды тарихнамалық тұрғыдан ой елегінен өткіздік. Соның бірі 1925 жылы 1 мамырда «Еңбекші қазақ» газетінде жарық көрген Н. Нұрмақовтың өмірбаянынан ақпарат беретін мақала. Сондай-ақ, Н. Нұрмақовтың саяси қайраткер ретінде қалыптасу жолындағы алғашқы қадамдары С. Сейфуллиннің «Тар жол тайғақ кешу» шығармасында суреттелген (Сейфуллин 1978).

Өмірінің соңғы кезеңіндегі баспасөз бетінде жарық көрген басылымдарда ол ұлтшыл-фашист ретінде біржақты көрсетіліп отырды (Тимофеев 1937). Н. Нұрмақовтың тарихи рөлін бағалаудағы екінші кезеңді сталиндік деп айтуымызға болады. Себебі, тарих ғылымында сталиндік тұжырымдар үстемдік етті, ал мұндайда жеке тұлғалардың тарихтағы орны туралы әділ де келелі сөз болуы мүмкін емес еді. Қалыптаса бастаған сталиндік ахуал бүкіл алдыңғы қатарлы зиялыларды, партия-мемлекет, қоғам, өнер қайраткерлерін нәубетке ұшыратып, есімдерін халыққа ұмыттыруға тырысты. Ал олардың өмірі мен қызметін зерттеу жабық тақырыптардың біріне айналды. Осы себептерге байланысты Нығмет Нұрмақовтың саяси өмірбаянын арнайы ғылыми тұрғыдан зерттеу туралы сөз болмауы да заңды құбылыс. Мысалы, 30-шы жылдардағы партия тарихшылары Н. Тимофеев, С. Брайнин өздерінің 1926–1938 жж. индустрияландыру және ұжымдастыру тарихына арналған көлемді мақалаларында (Тимофеев 1938, 1939) нәубетке ұшыраған қайраткерлер есімдерін айналып өткен.

1956 жылы Нығмет Нұрмақовтың азаматтық және партиялық тұрғыдан ақталуы – оның өмірі мен партиялық – қоғамдық қызметіне арналған зерттеулердің пайда болуына қозғау салды. Бұл басылымдарды ой елегінен өткізе отырып, ақтаудың артында «салмақ» жатқанын ұмытпағанымыз жөн. Себебі, енді Нығмет Нұрмақов – нағыз коммунист, қайсар большевик-лениншіл, жеке басқа табынушылық кезеңінде негізсіз нәубетке ұшыраған қайраткер ретінде ғана көрсетіле бастады. Бұл мақалалардың барлығы оның мерейтойларының қарсаңында жарияланған.

Н. Нұрмақовты мемлекеттік қайраткер ретінде тануға жол салған 1970–1980 жылдары жарық көрген еңбектердің орны ерекше. Зерттеушілер архив деректерінің негізінде оның жұмыс жасаған қызмет салалары мен жылдарын нақтылаған (Сармурзин 1985; Жағыпаров 1985). Сондай-ақ, Н. Нұрмақовтың бейнесін ашуда осы жылдарда жарық көрген естеліктер мен көркем әдеби шығармалардың орны бөлек (Бектасов 1989; Бектұров 1989).

Тәуелсіздік жылдарына келер болсақ, бұл тұста ұзақ жылдар бойы бұрмаланған тарих ақтаңдақтары ақтарылып, зерттеушілер үшін жабық болып келген архив деректері ғылыми айналымға енгізілді. Тарихшылар үшін ақ түйенің қарны жарылды деуімізге болады. Осы кезеңде жарық көрген еңбектерге таптық, партиялық ұстанымдардан ада болу, мәселені ақиқат тұрғысынан ашуға ұмтылыс тән. Сонымен тәуелсіздік тұсында Н. Нұрмақовтың ұстанымы мен көзқарасына объективті баға беру мүмкіндігі туды (Қозыбаев 1991; Әбжанов 1991; Қойгелдиев 1992). Демек, өміржолы мен қоғамдық-саяси қызметін зерттеуге жаңа серпін берді. Н. Нұрмақовтың мемлекеттік қызметі мен қайраткерлігі арнайы зерттеліп, 2005 жылы кандидаттық диссертация қорғалды (Қабдөшев 2005). Жалпы ғылыми, ғылыми-публицистикалық жарияланымдардың ішінде Б. Қабдөшев (Қабдөшев 2003, 2004), Р. Қаппасова сияқты зерттеушілердің еңбектерін ерекше айтқанымыз жөн (Қаппасова 2005, 2011). 2005 ж. жарық көрген құжаттар жинағы да зерттеушілерге Н. Нұрмақовты жаңа қырынан тануға мүмкіндік бергені сөзсіз (Смағұлова 2005). Н. Нұрмақов пен оның отбасының қудалануын зерттеген А. Нұрмақов еңбектері де үлкен олжа салды (Нұрмақов 2014, 2015). 2020 ж. жарияланған ұжымдық монография да Н. Нұрмақовты тарихи тұлға ретінде тануға өз үлесін қосты (Бейсенбекова 2020). Дей тұрғанмен, Н. Нұрмақовты мем-

лекеттік қайраткер, саяси қуғын-сүргін құрбаны ретінде толыққанды ашатын зерттеулер әлі де болса қажет-ақ.

Негізгі бөлім

Нығмет Нұрмақов 1895^{1*} жылы 25 сәуірде Семей губерниясының Қарқаралы уезіндегі Қаратау ауылында (қазіргі – Қарағанды облысы, Қарқаралы ауданы, Егіндібұлақ ауылы) дүниеге келген. 20-шы жылдарда өз қолымен жазған өмірбаянында кедей қырғыздың (қазақтың) баласымын деп көрсеткен екен. 1905–1908 жылдар аралығында ауылдық бастауыш мектепте сауатын ашып, кейін Қарқаралыдағы екі сыныптық орыс-қазақ училищесінде оқыған. Оны 1911 жылы үздік бітірген. Бұдан кейінгі оқу жолын Омбыда жалғастырған. Омбыдағы мұғалімдер семинариясында білім алуы¹, оның Ә. Бөкейханов, М. Жұмабаев, С. Сейфуллин, Ә. Досов және Г. Потанин, А. Сидельников сияқты зиялылармен танысып-білісуіне, олармен жақын араласуына мүмкіндік береді. Омбыдағы семинарияда оқып жүрген кезінде С. Сейфуллинмен, М. Жұмабаевпен бірге қазақ жастарының «Бірлік» ұйымын құрған. Ұйым жастар арасында мәдени-ағарту жұмыстарын жүргізумен қатар қазақ тілінде кітаптар шығарумен де айналысқан.

Н. Нұрмақов еңбек жолын 1915 жылы Қарқаралыда өзі оқыған 2 сыныптық училищеде мұғалім болып бастайды. Осылайша, 20 жасынан оқу-ағарту ісімен айналысып, қазақ жастарын біліммен сусындатуға атсалысады. Дәл осы жылдарда Алаш зиялыларының «Қазақ» газеті арқылы халықты оқу-білімге шақырып, кітап, оқу құралы, оқулықтар шығару ісімен айналысқанын ескерсек, онда Н. Нұрмақов та осы үлкен іске өзіндік үлес қосты деуімізге болады. А. Байтұрсынұлы 1913 жылы «Қазақ» газетінде жарық көрген «Оқу жайы» атты мақаласында оқу-білімнің қажеттігін: «Бұл күнде оқудың керек екеніне ешкімнің таласы жоқ. Қай жұрт болса да оқумен ілгері басып тұрғандығын, кейін қалудың себебі оқудың кемдігінен екенін көріп тұрамыз. Оқусыз халық қанша бай болса да, біраз жылдардан кейін оның байлығы өнерлі халықтардың қолына көшпекші» (Байтұрсынұлы 2013: 302) деп анықтаған еді. Демек, кез келген халықты үдемелі дамуға, өркениетке жетелейтін де, оларды теңестіретін де оқу екеніне ерекше көңіл бөлген. Н. Нұрмақов училищедегі мұғалімдік қызметін 1918 жылға дейін атқарды. Ол өзінің 1937 жылы 3 маусымда толтырған анкетасында кәсібі мен мамандығын халық мұғалімі деп көрсетуі де бұл істің ол үшін қаншалықты маңызды екенін көрсетсе керек.

1917 жылғы ақпан, қазан революцияларынан кейін Н. Нұрмақов қоғам ісіне араласа бастайды. Оның саяси өмірге белсене араласа бастауы да қазақ халқының экономикалық, саяси, мәдени және қоғамдық қатынастарын түбегейлі өзгерткен кеңес үкіметінің орнауымен тұспа-тұс келді. «Ежелден еркіндік аңсаған» қазақ халқына кеңес үкіметі азаттық, еркіндік береді деген сеніммен, Н. Нұрмақов өз замандастары Т. Рысқұлов, С. Сейфуллин, О. Жандосов сияқты Қазақстанда кеңестік құрылысты құруға бел шеше кірісті. Иә, олар қазан революциясын қабылдап, оның еркіндік, теңдік пен әділеттілік идеяларына сенді. Осы идеалдарды жүзеге асыруға үлес қосты.

1918 жылдың ақпанында Н. Нұрмақов Қарқаралыда шаруалар мен қазақ депутаттар кеңесінің соғыстан қайтқан майдангерлерімен бірігіп қызыл әскер отрядын құруға қатысады. Олар уездегі әкімшілік билігін қолға алады. Н. Нұрмақов осы іс-әрекеттердің нәтижесінде құрылған депутаттар кеңесінің Президиумына мүшелікке сайланып, хатшылық қызметін атқарады. Сол жылы Қарқаралыда революцияға қарсы көтеріліс болып, кеңес басшылары казак әскерлерінің қолына түседі. Н. Нұрмақов та Кеңес депутаттарымен бірге 1919 жылдың желтоқсанына дейін түрмеде отырады. Түрмеден жергілікті революциялық халықтың көмегімен босап, өлкеде Кеңес өкіметі орнағаннан кейін кеңес қызметіне қайта оралады. Бұл туралы ол 1923 жылы жазған өмірбаянында егжей-тегжей тоқталады².

1920 жылдың наурызында Н. Нұрмақов партия қатарына қабылданады. Бұл жәйінде ол

^{1*} Кейбір архив құжаттарында Н. Нұрмақовтың туған жылы 1896 жыл деп көрсетілген. Алайда, ресми жарияланған құжаттарда 1895 жыл болуына байланысты, туған жылын 1895 жыл деп қалдырғанды жөн көрдік.

«Ешкім жоқ шер тарқатып, көңіл ашар,
Жүректің күйіп, жанған дертін басар.

Мұнымды жұртқа айтпаған саған шықтым.

Жүрек – от, көңіл-дария, халім нашар!» – деп өзіне мұңын шаққан жақын досы С. Сейфуллинге жазған хатында «халықты теңдік пен бостандыққа жеткізетін большевиктер партиясы екендігіне көзі жететіндігін» айтып, партияға кіруге шешім қабылдағанын білдірген.

1920–1921 жж. – Қарқаралы уездік ревкомының, уездік атқару комитетінің, Семей губерниялық әскери ревкомының мүшесі және бөлім меңгерушісі, губкомның бөлім меңгерушісі, Семей губерниялық атқару комитетінің мүшесі.

Н. Нұрмақов қандай істе болмасын өзін қайтпайтын табанды күрескер ретінде көрсете білді. Ол 20-30 жылдарда әртүрлі деңгейдегі қызметтерді атқара жүріп, бүгінгі ұрпаққа үлгі боларлықтай істерімен ерекшеленді.

1922 жылдың 17 қазанынан Республикалық Жоғарғы Трибуналдың төрағасы, ал 1923 жылдың ақпанынан 1924 жылдың қыркүйегіне дейін Қазақ Автономиялық республикасының Бас прокуроры және Әділет халық комиссары міндеттерін атқарады. Бар болғаны 27-28 жастағы балаң жігіттің, өз халқына адал қызмет еткенін архив құжаттарынан да көруімізге болады.

Жаңадан құрылған сот-тергеу орындарына басшылыққа келген Н. Нұрмақов, бірінші кезекте, бұл саланы білікті маманданған қызметкерлермен қамтамасыз ету мәселесін күн тәртібіне қойған. Осыған орай, ол қазақ жастарының заң саласында білім алуына аса мән берген. Осы мақсатта құрылған заң курсына оқып жүрген қазақ жастарының әрбір мәселесіне мемлекеттік маңызды шаруа ретінде көңіл бөліп отырған. 1923 жылдың 8 қыркүйегінде Қазаткомға жолдаған хатында ол «Орынборда Әділет Халық комиссариаты жанынан ашылған заң курсы бар екендігі Қазаткомға белгілі болар. Қазір курсанттардың қысқы киімдері жоқ. Олардың бәрі (көпшілігі қазақтың) кедей отбасынан, киім алуға жағдайлары жоқ. Қалыптасқан бұл қиындық олардың оқуды одан әрі жалғастыруларына қауіп төндіруде»³ – деп хабарлай отырып, оларға қаржылай көмек беруді сұраған. Құжаттан көріп отырғанымыздай Н. Нұрмақов тіптен олардың қысқы киіммен қамтамасыз етілуін де назарда ұстаған екен. Жас мамандардың қызметке орналасуларына да көмектесіп, өз істерінің маманы болуына жәрдемдесті. Жалпы қазақ жастарының прокурорлық және сот жұмысына тартылуына көп күш-жігерін жұмсады. Соның бір дәлелі 1923 жылы 27 қазанда РК(б)П губерниялық комитеттерге Сот және Прокуратура органдарына қазақ қызметкерлерін тартуға ықпал ету туралы жолдаған хаты. Хатта кеңестік аппаратты жергілікті тұрғындардың тілін, тұрмысы мен психологиясын білетін жергілікті адамдардан қалыптастыру оны бұқара халықпен жақындастырудың бір жолы екенін айта келе, халық соты, тергеуші мен учаскелік прокурор күнделікті өздерінің жұмыстарында халыққа қызмет көрсететін, оларға жақын тұрған лауазымды тұлғалар деп анықтайды. Сондықтан бұл органдардың қырғыз (қазақ) еңбекшілері үшін түсінікті әрі олардың мұқтаждықтарын өтей алуы маңызды. Бұған осы органдар жергілікті халықпен жан-жақты таныс адамдардан қалыптастырылғанда ғана қол жеткізе аламыз деп көрсеткен⁴.

Бас прокурор және Әділет халық комиссары қызметтерін атқара жүріп Н. Нұрмақов сот ісіндегі қайшылықтарды, қиыншылықтарды жоюға, кейбір әділетсіз түрде жазаланған азаматтардың ақталуына ықпал жасайды.

Осы кезеңдегі Н. Нұрмақовтың аса бір ыждағаттылықпен қараған мәселесі бұл халқымыздың ана тілін көтеру, тіл мәртебесін биіктету болды. Осы жолда қыруар жұмыстар да жүргізді. Ол сот ісінің барлық тараптарға түсінікті болуы үшін ана тілінде жүруін талап етті. Қарап отырсақ, XX ғасырдың 20-30 жылдарында мемлекеттік іске араласып, белсенді қызмет атқарған қазақ қайраткерлері осы қазақ тілі мәселесін өткір көтерген. Н. Нұрмақов

қазақ тілінің сот ісінде айналымға түсуінде табандылық танытты. Осы мақсатқа жету жолында барлық губерниялық соттарда қазақ бөлімдерін ашып, барлық Кодекстерді қазақ тіліне аударуды қолға алуды ұйымдастырды. Соттар мен тергеушілер өз қызметтерінде басшылыққа алу үшін үкімдердің, шешімдер мен хаттамалардың, қаулылардың қазақ тіліндегі үлгілерін әзірлеуде назардан тыс қалмапты⁵. Соның нәтижесінде көптеген аудандарда тергеу және сот істері қазақ тілінде жүргізілді.

1924 жылдың 11-18 қаңтар айында Орынборда өткен бірінші республикалық прокурорлар кеңесінде жасаған есепті баяндамасында осы саланың өзекті мәселелерін ашық айтады. Ол губерниялық сот бөлімшелерін қысқартпау және заң саласындағы қызметкерлердің жалақысын көбейту мәселелері еді.

Ұлт мүддесін қорғауды бір сәттік іс деп қабылдамағаны келесі қадамдарынан да көрінеді. Ол Қыр(Қаз)обкомның 1923 жылдың 9 шілдесінде өткен мәжілістерінің күн тәртібіне ұлт мәселесін енгізіп, қаулыны толықтырып, өзгерістермен қабылдатқан⁶. Қаулыда жергілікті қазақ ұлтының республикадағы билікті қалыптастырып, басқарудағы артықшылықтары мойындалған. Онда мемлекеттік мекемелерге қазақтарды қызметке тарту, қазақ тілінде іс жүргізудің нақты мерзімін белгілеу, қазақтардың саяси сауатын ашуға төл тілінде мектептер ұйымдастыру, қазақ тілінде әдебиеттер шығару, оған қаржы бөлу, қазақ жастарының оқып-білім алуына, өсуіне жағдай тудыратын шараларды ұйымдастыру сияқты өзекті мәселелерді жүзеге асыру қамтылған. Осы қадамынан Н. Нұрмақовтың өз халқының мұң-мұқтажын жақын әрі жақсы білетінін көреміз.

Кейін осы Әділет халық комиссары мен республика прокуроры болған кездегі жұмысына берілген бағадан-ақ байқалады. Қазақ өлкелік комитетінің жауапты хатшысы О. Жандосов 1925 жылы берген өз пікірінде былай депті: «...Нұрмақов жолдас НКЮ жұмыс істеген кезінде оның жұмысын жақсарту жағына да, сондай-ақ КСР Әділет органдарын қайта құру жұмысын аяқтауға да маңызды өзгерістер енгізді. Жергілікті және ұлттың жағдайын білетінін, Әділет мекемелерін жергілікті тұрғындарға бұру қажеттігін түсіне білді. Қызметкерлерді іріктей алу мен оларды реттей алатыны сезілді»⁷.

Соның тағы бір дәлелі 1923 жылы 5 сәуірде С. Меңдешевпен бірге облыстық партия ұйымындағы жағдай туралы БК(б)П ОК жолдаған жабық хаты (Ашимбаев 2008). Хатта өлкеде басшы қызметте отырған орыс азаматтарының ұлттық саясатты дұрыс жүргізбей, қырғыз (қазақ) еңбекшілерінің сұрақтарына ықылассыз, менсінбей қарап, тәкәппарлық танытуы қырғыз тұрғындарын өздерінен, партиядан алыстатып жатқаны айтылған. Хатта ОК келесі ұсыныстар ұсынылған:

1) Қырғыз обкомы мен барлық губкомдарға жоғарыда көрсетілген жөнсіздіктерден арылуды қатаң талап еткен нұсқаулық хат жолдау. XII съездің ұлттық сұрақ бойынша қаулысын бұлтартпай орындау және оны басшылыққа алу;

2) Қырғыз Еңбек және қорғаныс кеңесінің төрағасы Вайнштейнді, Ақмола губкомының хатшысы Чернядьевті, юстиция халық комиссарының орынбасары Пилявскийді жедел түрде шақырып алу, оларды XII съезд ұсыныстарының соңғы тармағының талаптарына сай келетін қызметкерлермен ауыстыру және Қырғыз мекемелерін, соның ішінде Қыробкомды съезд шешімдерін белсенді жүзеге асыратын қызметкерлермен бірте-бірте күшейту.

3) Қырғыз өлкесінен қырғыз қызметкерлерін Мәскеуге және басқа губернияларға жібермеу, оларды толығымен Қыробком қарамағында қалдыру.

4) Фабрик және зауыттарды шикізат көздерінің жанына іс-жүзінде көшіруді жүзеге асыруға кірісу, жақын арада Семей және Ақмола губернияларында мата фабрикаларын ашу, сонымен қатар бұрын жұмыс жасаған Екібастұз, Риддер, Спасск және т.б. өнеркәсіп кәсіпорындарын қалпына келтіру бойынша шаралар қабылдау.

5) Осы шаруашылық істерді жүзеге асыру үшін өлкеге тәжірибелі шаруашылық қызметкерлерін беруді сұраймыз.

Өкінішке орай, бұл ұсыныстар С. Меңдешев пен Н. Нұрмақовтың жеке ұсыныстары ретінде қаралып, әрі қарай жүзеге аспаған.

Партиялық және мемлекеттік жұмыста ғана емес оның қабілет-қарымы журналистика саласында да көзге түсті. Қазақ баспасөзінің тарихында лайықты орны бар «Қызыл Қазақстан» журналының редакторы кезінде жазған мақалалары халықтың саяси мәдениетін көтеруге қызмет етті.

Сол кезде күн тәртібінде тұрған өзекті мәселелерді бірі Қазақстанның аумақтық тұтастығы мәселесі еді. Өткір де өзекті мәселеде Н. Нұрмақов өз позициясында нық тұрғанын көреміз. 1924 жылы 5-10 қаңтар аралығында өткен Кеңестердің бүкілқазақтық IV съезінде Жетісу және Сырдария облыстарындағы қазақ аудандарын қосу, яғни Орта Азияның ұлттық аумағын межелеу мәселесі қарастырылды. Көп ұзамай, сәуір айында РК(б)П ОК Ортаазиялық бюросы мен Түркістан Компартиясы ОК-інің біріккен мәжілісінде Орта Азияда межелеуді дайындау және өткізу мәселесіне қатысты арнайы комиссия құрылады. Н. Нұрмақов 1924 жылы 25 қыркүйекте межелеу ісіне РК(б)П ОК Саяси бюросының мәжілісіне қырғыз (қазақ) облыстық комитетінің өкілі ретінде қатысады. Сондай-ақ, осы мәселеге қатысты ұсыныстарын 1925 жылы Қазақстан коммунистерінің V өлкелік конференциясында жасаған «Орта Азия республикаларының мемлекеттік-ұлттық бөлінуі және Қазақстанның дау перспективалары» атты баяндамасында ашық айтты. Бұл кезде ол БК(б)П қырғыз (қазақ) облыстық комитетінің бөлім меңгерушісі қызметін атқарып жүрген еді.

1924 жылдың қыркүйегінен 1929 жылдың сәуір аралығында Н. Нұрмақов Қазақ АКСР Халық комиссарлар кеңесінің төрағалық қызметін атқарады. Халық комиссарлар кеңесінің төрағасы – қазіргі премьер-министр қызметіне пара-пар. Бұл қызметті Н. Нұрмақовқа дейін С. Сейфуллин атқарған болатын. Бір қызығы, Н. Нұрмақов пен С. Сейфуллин білім алған Омбы семинариясының мұғалімі А. Сидельников «1915 жылы семинарияны Сейфуллин, Нұрмақов «үздікке» бітірді. ...Біз оларды сол кезде семинарияның жұлдыздары дейтін едік» деп баға берген екен. Екі дос тағы да жұлдыздай жарқырап, кеңестік Қазақстанның ең жоғарғы лауазымын бірінен кейін бірі атқарғаны да кездейсоқтық емес шығар.

Қазақ АКСР Халық комиссарлар кеңесінің төрағасы қызметіне келгеннен кейін, 1924 жылдың 3 желтоқсанында Бүкілодақтық орталық атқару комитеті мен РСФСР Халық комиссарлар кеңесіне республика үшін маңызды мәселелерді көтерген 2 хат жолдайды. Хатта көтерілген маңызды мәселенің бірі – республика орталығын анықтау және оның республиканың басқа бөліктерімен байланыс үшін ыңғайлы болуы. Күн тәртібіне ҚазССР ауыл шаруашылығын көтеру мен нығайтуды қойып, жұт пен құрғақшылық орын алған жағдайда халыққа көмек болатын мал шаруашылығын дамытуды ұсынды⁸.

Екінші мәселе – республика халық шаруашылығын қалпына келтіру, оны одан әрі дамыту. Өлке шаруашылығында басым рөл атқаратын мал шаруашылығы мен егіншіліктің құлдыраушылықты басынан өткеріп отырғанын талдай келе ҚССР орталықтан қосымша қаржыландыру күтетінін баса айтқан. Орталыққа өзінің мемлекеттік кірісінің 50% дейін беріп отырған Қазақ ССР қолдаушылық күтуіне толық негіз бар деп есептейтінін де жасырмайды⁹.

Н. Нұрмақов 1924 жылы Қазақ АКСР-і астанасын Орынбордан Қызылордаға, ал 1929 жылы Алматыға көшіру туралы шешімдерді қабылдауға тікелей қатынасып, ұйымдастыру жұмыстарын басқарды. Жұмыс барысында бірінші кезекте шешілуі тиіс міндеттердің қатарына көшіп келген мемлекеттік мекемелерді ғимаратпен, қызметкерлерді үй-жаймен қамтамасыз ету қойылған¹⁰.

Ол адал әрі өзінің пікірін айтуға кімнің алдында болса да тайсалмаған. Соның бірден бір дәлелі – Қазақ АКСР Халық комиссарлар кеңесінің төрағасы қызметін атқарып жүргенде Қазақстан өлкелік партия комитетінің хатшылығына тағайындалған Ф. Голощекин ұсынған «Кіші Қазан» саясатына қарсы тұруы. Әрине, Н. Нұрмақовтың ұлттық мүдде мен жергілікті ерекшеліктерді ескеруді талап еткен және сол бағытын жүзеге асыру үшін күресі Ф. Голощекинге ұнамағаны белгілі. Олардың арасында саяси сипаттағы да, жеке тұлғалық тұрғыдағы да дау-жанжалдар жиі орын алған. Бұл мәселеге тағы ораламыз.

1925 жылдың қазанында Қазақ өлкелік комитетінің бюро мәжілісінде Ф. Голощекиннің негізгі баяндамасынан кейін сөз алған Н. Нұрмақов былай деген еді: «Аумақтық сұрақ біз үшін – бұл өте өткір мәселе. Онымен біздің республика тағдыры байланысты. Бұл жерде айтылған себеп (тұрғындардың басым көпшілігін орыстардың құрауы) мұндай шешімнің негізі болуы мүмкін емес. Республиканың көптеген уездерінде жергілікті тұрғындардан орыстардың саны басым, бірақ бұл барлық аумақ Ресейге берілуі тиіс дегенді білдірмейді. Бұл республиканы жоюмен пара-пар. Мәселені бұлай қою ешбір сын көтермейді, сондықтан біз қарсымыз». Кейін Мәскеуде баяндама жасағанда да ол осы ойын қайталайды.

Н. Нұрмақов қандай мәселеде болмасын өз позициясын сауатты әрі дәйектермен қорғай білген. Бұған оның сол жылдардағы баяндамалары мен сөйлеген сөздері дәлел. Ойын анық та қанық айтып, әсіреушілік пен жағымпаздыққа бой ұрмағанын көруімізге болады. Мысалы, 1925 жылы 16 қарашада өткен Жетісу губерниясының партиялық конференциясында сөйлеген сөзінде Қазақстандағы өндіріс орындарын дамыту мәселесін көтерген. Соның ішінде, тері, тұз, балық өндіруге аса көңіл бөлу қажеттігі айтылған. Кезіндегі 140 тері өңдеу зауыттарынан 7 тері өңдеу зауытының қалғанын айта отырып, оның өнімділігін арттыру қажеттігін негіздейді. Кемшіліктер де назардан тыс қалмаған. Қазақ жеріндегі жұмыссыздық деңгейінің жоғары екенін көрсете отырып, одан арылу жолы ретінде қоғамдық жұмыстарды ұйымдастыруды ұсынады¹¹.

Жұмыссыздықтан арылу мақсатында 1925 жылы 29 қарашада РСФСР ХКК (СНК) жолданған ұсыныстан жалғасын тапқан. Ұсыныста қалаларды көркейту бойынша қоғамдық жұмыстарды ұйымдастыру қажеттігі негізделіп, қажетті қаражатты бөлу сұралған:

1. Қалаларды көркейту үшін 183 871 руб.
2. Кіреберістер жолдарын жөндеу үшін 150 347 руб. 50 коп.
3. Зиянкестермен күреске 334 871 руб.
4. Мелиорациялауға 210 600 руб., барлығы 878 952 руб. 50 коп. сұралыпты¹².

Мұндай сабақтастықты Н. Нұрмақовтың әрбір ісінен байқауымызға болады. 1926 жылдың қараша айында БК(б)П Орталық Комитетінің саяси бюросы одақтық маңызы бар ірі құрылыстар ішінде Түрксіб темір жолын салуды бірінші кезектегі міндет деп тапты. Ал сол жылдың 15 желтоқсанында ҚазАССР ХКК (СНК) мәжілісінде Түрксіб теміржолын салу мәселесі қаралып, онда Н. Нұрмақов баяндама жасайды. Баяндама негізінде 7 тармақтан тұратын қаулы қабылданады. Онда жол салу басқармасының құрамына Қазақстан өкілін енгізу, сондай-ақ оны Қазақстан жерінде орналастыру ұсынылды¹³.

Түрксіб құрылысына қатысты арнаулы үкіметтік комиссия құрылып, оған Н. Нұрмақов басшылық етті. Түрксіб құрылысын жүзеге асыру барысында өзін шаруаны терең білетін іскер ұйымдастырушы, басшы екенін көрсете білді. Түрксіб темір жолын салуға қатысты Орталыққа бірінші орынға ел мүддесін, қазақ халқының мүддесін қоятынын көрсетіп, оны қорғай да алды. Түрксіб басшылары жолды қысқарту мақсатында Алматыға соқпай өтетін жобасын жасауға кіріскен кезде Н. Нұрмақов РКФСР Халком Кеңесінің төрағасы Рыковқа, орынбасары Рысқұловқа жедел хат жолдап, бұл жобаға үзілді-кесілді қарсылығын білдірген¹⁴. Сондай-ақ, Түрксібте жұмыс жасайтын қазақ құрылысшыларын дайындау қажет екенін негіздеп, оған қажет қаржы бөлуді де күн тәртібіне қоя білген¹⁵.

Қазақ АКСР Халық комиссарлар кеңесінің төрағасы қызметін атқарған алғашқы күндерден-ақ Қазақстан өлкелік партия комитетінің хатшысы Ф. Голощекинмен өзара келіспеушіліктер болғанын жоғарыда айтып кеттік. Осы өзара келіспеушілік байларды тәркілеу саясатын жүзеге асыру барысында анық көрінді.

1926 жылғы 25 қарашасында партияның III пленумында Н. Нұрмақов «Ауылдағы советтер құрылысы» тақырыбында баяндама жасайды. Бұл мәселені күн тәртібіне қойдыру арқылы Қазақ өлкелік партия комитетінің бірінші хатшысы Ф. Голощекиннің көздеген мақсаты байларды тап ретінде жоюға қатысты шешім қабылдату еді. Алайда, Н. Нұрмақов оның жетегінде кетпей, баяндамасында бұған дейін ауыл ерекшелігіне жеткілікті көңіл бөлінбегенін айта келе оны біз есепке алуымыз керек, біз олармен есептеспесек болмайды деп ашық айтады. Яғни қазақ ауылы орыс селосы емес, қазақ ауылына орыс деревнясына қолданған әдістерді қолдануға болмайтынын да ескертеді. Баяндамада кедейлерді салықтан босату, орта шаруашылықтарға жеңілдіктер беру, ал ірі бай шаруашылықтары үшін ерекше салық түрін енгізу арқылы қазақ кедейлеріне көмек көрсету мақсатында жергілікті бюджет жанынан мәдени-шаруашылық қорларын ұйымдастыру ұсынылды¹⁶. Н. Нұрмақов байлардың мал-мүлкін тәркілеуге қатысты қарсылығын жасырмады. Осылайша, Ф. Голощекиннің көздегені жүзеге аспайды. Бұл жайлы белгілі алаштанушы М. Қойгелдиев өз еңбегінде былай депті: «...БКП-ның қазақ қоғамына қатысты ұстанымының қате екендігін үкімет төрағасы Н. Нұрмақов та білді. Партияның III пленумында оның байлардың мал-мүлкін экспроприациялау шарасында қарсылық танытуы да мәселенің салдарын түсінгендіктен еді» (Қойгелдиев 2020: 143).

Н. Нұрмақов байлардың мал-мүлкін тәркілеуге қарсылығын 1927 жылы наурызда советтер съезінде жасаған есепті баяндамасында да анық байқатады. Ол «...Съезде қол жеткізген жетістіктеріміз бен кемшіліктерімізді жан-жақты талқылап, Қазақ республикасының шаруашылық және мәдени дамуының жолдарын анықтауымыз керек» дегеніне қарамастан, байларды тәркілеу мәселесіне өзінің ауқымды баяндамасында тоқталмайды (Нығмет Нұрмақов. Шығармалар жинағы 2005: 34).

Жалпы Ф. Голощекин мен Н. Нұрмақов арасындағы келіспеушілік 1928 жылы 13 наурызда Н. Нұрмақов өтініші бойынша өткен Қазақ өлкелік комитеті бюросы мен БК(б)П Өлкелік БК Президиумының біріккен отырысында ашық сипат алады. Отырыста сөз алған Н. Нұрмақов соңғы кезде өзі үшін ауыр жағдай қалыптасқанын, Голощекин тарапынан негізсіз айыптаулар мен кінә тағулар орын алғанын айтқан. Соның ішінде, Ф. Голощекиннің Қарқаралы уезіндегі туыстарын қорғады¹⁷, губернияларда орын алып отырған жұт жәйінде, салық салу нысандарына қатысты бұрмалап айтқанын ашық мәлімдеген. Бұдан басқа Н.Нұрмақовқа Өлкелік комитет шешімдеріне, жерге орналастыру және кадр мәселелерінде қарсы шығады деген де айыптар тағылған. Стенографиялық жазбадан Н. Нұрмақовтың өзінің азаматтық позициясынан бас тартпағаны айқын көрінеді. Мәселен, жұтқа қатысты өзінің ұстанымын былай дәйектейді. «Қазақстан бойынша жұт жоқ, бірақ кейбір аудандарда үлкен табиғи апат түріндегі жұт кездеседі. Жолдастар бұған күмәндеріңіз болмасын. Себебі жер-жерлерде жауапты адамдар отыр. Олар дер кезінде бізге губерниялардан көмек сұраған жедел хаттар жіберуде...»¹⁸. Сырдария губерниясынан, Адай уезінен, Орал губерниясындағы Бөкей уезінен көмек сұраған жедел хаттар алғанын айтқан.

Осы жерде нақтылай кетелік, кадр мәселесі А. Кенжин мен С. Қаратілеуовке байланысты. 1928 жылы 17 қаңтарда өткен БК(б)П Қазақ өлкелік комитетінің бюросында А. Кенжин мәселесі қаралып, ол ОК нұсқауларын жүзеге асыра алмағаны үшін Сауда халық комиссары қызметінен босатылған болатын. Ал С. Қаратілеуов болса 1928 жылы 25 ақпанда Мемлекеттік жоспарлаудағы жұмысынан босатылған болатын. Міне, осы екі жағдайда да

¹⁷ Бұл жерде әңгіме Н. Нұрмақовтың қайын атасы, яғни әйелінің әкесі Ыбырай Ақпаев туралы екенін айта кеткеніміз жөн. Ы. Ақпаев Қарқаралы округінің ірі байы ретінде кәмпескелеуге ұшырайды 1928 жылы 27 қыркүйекте мал-мүлкі тәркіленіп, 6 қазанда өзі қамауға алынған. 1929 жылдың 19 наурызына дейін Қарақаралы түрмесінде отырған оны кейін Барнауылға жіберген. Ал отбасы Қостанайға жер аударылған.

Н. Нұрмақов оларды қызметтен босатуға қарсы шығып, оларды қолдағанынан да бас тартпайды.

Мәселе 1928 жылы 24 сәуірде Қазақ өлкелік комитеті бюросының мәжілісінде жалғасын табады. Бюрода Н. Нұрмақовты орнынан алу туралы мәселе қаралып, 6 конференцияда қабылданған маңызды сұрақтар бойынша Н. Нұрмақов Қазақ өлкелік комитетінің бюросына өзінің ұстанымын қарсы қоюына байланысты және 12 наурыздағы Н. Нұрмақовтың Қазөлкелік комитеті мен партияның ОК жазған арызына орай оны ҚазССР Халық комиссарлар кеңесінің төрағасы қызметінен босату туралы қаулы қабылданады.

Алайда, 1928 жылы 27 сәуірде өткен Қазақ өлкелік комитетінің бюро отырысында Н. Нұрмақовты ҚазССР Халық комиссарлар кеңесінің төрағасы қызметінен алу туралы мәселе қайта қаралып, партияның ОК ұсынысымен Н. Нұрмақов өзінің қызметінде қалады. Н. Нұрмақов бюрода сөйлеген сөзінде алауыздық туындатып отырған үш мәселе екенін ашық айтады. Олар - жер мәселесі, Қазақ өлкелік комитетінің советтік органдарды басқару туралы сұрақ, соның ішінде Халық комиссарлар кеңесін, және экспроприация мәселесі¹⁸.

Бұған қарамастан Қазақстанда байларды тәркілеу және жер аудару ісінде де әділет жағында тұрды. Кеңестік шолақ белсенділер «науқан жоспарын асыра орындаймын» деп байлар қатарына орта дәулетті қазақ шаруаларын жазған жәйттері де кездескен еді. Н. Нұрмақов қолынан келгенше мұндай қателіктердің кеңінен тарамалуына жол бермеуге тырысты. Ол осы мақсатта аймақтық кәмпеске комиссияларына келеңсіз жәйттерге орын бермеуін талап еткен жедел хаттар жолдаған. Соның бірінде киім-кешек, үйдегі қолданыс заттарын, алтын, күміс әшекейлер, сағат кәмпескелеуге жатпайтынын көрсеткен¹⁹.

Н. Нұрмақов тура жолдан тайған емес. Соның бір көрінісі 1928 жылы БК(б)П-ның XV съездің қарсаңында 24-26 қарашада Бүкілодақтық Орталық Атқару Комитетінің 13 шақырылымының 3 сессиясында жасаған «Қазақстан құрылысы» баяндамасы. Н. Нұрмақов одақтық басшылық көңілін республика өміріндегі ең бір өткір, шешілуі қиын мәселелерге аудару мақсатында Орталық алдына нақты міндеттер қойған. Бірінші кезекте олар Қазақстанның ауылшаруашылығын, өнеркәсібін, сондай-ақ мәдениетін дамытуға қатысты еді. Әсіресе, елдің көркеюіне қажетті жұмыстарды қарқынды түрде жүргізу қажеттігін баса айтады. Олардың қатарында:

- жұт пен мал азығының жеткіліксіздігімен күресу, мал шаруасының негізі болған аудандарда пішендік жерлерді ұлғайту, шөп шабу жұмысын өршіту және шөп шабатын машиналар тауып беру;
- мал шаруасының өркендетуін тездету үшін Қазақстанда мал шаруасының совхоздарын ұйымдастыру;
- Түркістан-Сібір жолын салу және су шығару жұмысын темір жол бойынша күшейту, болашақта күріш егумен айналысу үшін;
- ауыл шаруашылық машина-сайманын бөліп жіберу жоспарында Қазақстан ең соңғы орында тұр, астық егісін өркендету үшін қажетті машина-сайманды көбейту;
- Қазақстанның жергілікті өнерлі кәсібін өркендету жұмысына қаржыны көбірек бөлу (Советская степь 1928: 1).

Орталықтың бюрократтық, шовинистік саясатын қатты сынға алып, Орталыққа ұлт республикаларының мұңы жат екенін ашық айтқан: «...Үкімет жобасын іске асырғанда Қазақстанға тиісінше көңіл бөлмеушілік Орталықтың кейбір мекемелерінде бар. Біздің баяндамамыз бойынша Орталық кеңес комитеті қаулы шығарғанда, Қазақстан сияқты артта қалған ұлт республикаларына көңілді көбірек бөліп, күш жағынан, қаржы жағынан беретін көмекті күшейтуді айыра тапсыру керек» (Советская степь 1928).

Н. Нұрмақов қазақ мәдениетінің өрлеуіне, қазақтың мәдени мұрасының ұрпақтың рухани қазынасына айналуына көп үлес қосты. Ол Қызылордадағы қазақ театрының 1926 жылы ашылуына ұйытқы болды. Театр жұмысына республиканың түкпір-түкпірінен

халық арасынан шыққан талантты да дарынды әншілер, айтыскер-ақындар, әзіл-оспақ айтушыларды тарта білді. Соның арқасында театр ұжымы қалыптасты. Тағы бір айта кететін жәйт, әйгілі әнші Ә. Қашаубаевтың 1925 жылы Парижге баруына қол ұшын берген. Сондай-ақ, 1921 жылдарда Семейде жұмыс істеген кезінде қазақ ән-күйлерін жинауға Семейге келген А. Затаевичке де көп көмегін тигізеді. Ал кейін тұрмыстық қиыншылық көрген тұсында А. Затаевичті композиторлар бірлестігіне жұмысқа қабылдатып, оған тұрақты жаалақы тағайындатқан. А. Затаевичтің «Қазақтың 1000 ән-күйлері» атты еңбегінің жарыққа шығуын да өз назарында ұстаған. Көп ұзамай бұл еңбек жарық көріп, қазақтың ұлттық мәдениетін паш ететін інжу-маржанға айналды. Кейін А. Затаевичті Ағарту халкомына қызметке тіркету арқылы оның материалдық жағдайын жөндеуге де қол ұшын бергені белгілі²⁰.

Ол сол кезде күн тәртібінде тұрған күрделі де өзекті мәселелерді шешуге белсене қатысты. Олардың қатарында Қазақстанның бірінші Конституциясының жобасын жасау, сондай-ақ шығыс халықтарының алфавитін құру тұр. Шығыс халықтарының алфавитін құруға арналған Бүкілодақтық комиссияның мүшесі және 1927 жылы 19 маусымда Қазақ АКСР-нің ХКК «Жаңа қазақ әліпбиінің Орталық Комитетін (ЖҚӘ ОК) құру туралы» қаулысы бойынша оның төрағасы етіп Н. Нұрмақов тағайындалды.

Бұл комитет құрамында К. Тоқтабаев, О. Жандосов, Ә. Байділдин, Ә. Ермеков, Ғ. Тоғжанов, Т. Шонанов болған. Комитет қазақ алфавитінің қажеттілігі турасында пікірталас өткізіп, оның қорытындыларын 5 баспа табақтық қазақ тіліндегі екі кітапта жариялайды. Н. Нұрмақов 2 айлық жаңа алфавиттің әрібін терушілер курсына ашуға және бұл курстың үздіксіз адамдарды қабылдауын қадағалады. Сондай-ақ, Ақтөбе, Орал-Бөкей губернияларында жаңа алфавиттің маңыздылығын насихаттайтын губерниялық комитет құруға және барлық істердің қазақ тілінде жүргізілуіне ұйытқы болады.

Қазақстанда Халық Комиссарлары Кеңесінің төрағасы болып 1924-1929 жылдарда қызмет атқарған Н. Нұрмақов Ф. Голощекиннің қуғындауына түсіп, ақыры 1929 жылы Мәскеудегі БКП(б) ОК-і жанындағы марксизм-ленинизм курсына оқуға кетуге мәжбүр болды. Ол бұл курстың 1931 жылға дейінгі тыңдаушысы болады. Курсты тәмамдағаннан кейін партия еліне қайтармай, оны Мәскеудегі Орталық аппаратқа қызметке қалдырады.

БОАК-тың Президиумының мүшесі ретінде Н. Нұрмақов Президиум хатшысының орынбасары және БОАК Президиумының екі бөлімінің, яғни ұлттар және есеп-ақпарат бөлімдерінің меңгерушілігіне тағайындалады. Нығмет бұл қызметті 1937 жылдың маусым айына дейін атқарады. Осы қызметтерде жүріп ол Қазақстандағы өнеркәсіп күштерінің даму мәселесіне байланысты істерді Орталық арқылы шешуге көп күш-жігерін жұмсайды.

1937 жылы Н. Нұрмақов репрессиялық саясат құрбаны болып кете барды. Өкінішке орай, Н. Нұрмақовтың архивтік қылмыстық-тергеу ісінің түпнұсқасы Мәскеуде. Алматы қ. Полиция департаментінің арнайы мемлекеттік архивінен Президент Архивіне архивтік қылмыстық-тергеу ісінің көшірмесі өткізілді. Сондықтан қолдағы бар құжаттарға сүйенсек ол 1937 жылы 3 маусымда Мәскеудегі пәтерінде тұтқындалып, қамауға алынған. Бар болғаны 3-4 айдың ішінде Н. Нұрмақовтың тағдыры шешілген. 1937 жылы 25 қыркүйектегі айыптау қорытындысында Н. Нұрмақовқа келесі айыптар тағылған:

1. 1920 жылға дейін совет өкіметіне қарсы ұлтшыл Алаш-Орда партиясының белсенді қатысушысы болды.

2. 1920 жылдан бастап БК(б)П мүше бола тұра Алашордашыл мамандарды сақтауға және көтерілісті қолдайтын кадрларды қалыптастыруға бағытталған совет өкіметіне қарсы жұмыс жүргізді.

3. 1931 ж. Н. Нұрмақов Т. Рысқұловпен Мәскеудегі совет өкіметіне қарсы көтерілісшіл-террористік ұйым пантүрікшіл орталықтың басшылық құрамына тартылды.

4. Пантүрікшіл орталықтың белсенді мүшесі бола тұрып, Қазақстандағы совет өкіметіне қарсы ұлтшыл ұйымды басқарды. Ол оның басшылығымен Қазақстанда көтерілісшіл зиянкестік жұмысты жүзеге асырды.

5. Рысқұловпен бірге пантүрікшіл орталықтың террористік қызметін басқарды.

6. Қазақстанда Н. Нұрмақовтың басшылығымен партия мен үкімет мүшелерінің көзін жоюды дайындау мақсатында, яғни РСФСР ҚК 58 бабының 8 және 11-баптарында көзделген, террористік топ құрылды²¹.

Араға бір күн салып, КСРО Жоғарғы сотының Әскери коллегиясы 27 қыркүйекте өткен отырысында 15 минуттың ішінде «атылсын» деген үкім шығарған. Үкім сол күні орындалған. Әрине, бүгінгі күні бұл айыптардың жасанды, қолдан жасалған айыптар екені белгілі.

Нығмет Нұрмақов отбасының қасіреті

Нығмет Нұрмақовтың отбасы, туған-туыстары да қуғын-сүргін саясатының құрбандары. Н. Нұрмақов тұтқындалғаннан кейін әйелі Зүпнүн (Зуфнун) Нұрмақова да іле-шала қамауға алынып, Мәскеудің Бутыркасында, содан кейін Карелияда 1941 жылға дейін қамауда отырған. Соғыс басталғанда жазасын өтеуге Карлагқа жіберілген. Ал балалары Ноян мен Тамара балалар үйіне тапсырылған.

*Н. Нұрмақов, зайыбы Зүфнүн (Ыбырайқызы) және балалары Ноян мен Тамара
1936 ж., Мәскеу қ.
Жарияланды: Нұрмақов Н. Шығармалар жинағы. Алматы: Алаш, 2005. 280 б.*

Ал Нығметтің әкесі 75 жастағы Нұрмақ Тәукебаев 1937 жылдың 28 қазанында ұсталған. Н. Тәукебаевқа қатысты дайындалған анықтамада оның бай екені, болыс болғаны көрсетілген. Контрреволюциялық, ұлтшыл, зиянкестік ұйымның мүшесі ретінде 1937 жылы 18 қарашада атылған²².

Әкесі атылғаннан кейін, көп ұзамай інісі Құрманғали 1937 жылдың 23 желтоқсанында ұлтшыл-фашист ретінде тұтқындалған. 31 жастағы Құрманғали әскери қызметте болған. 48-қазақ тау-кавалерия полкінің штабында іс жүргізу бөлімінің меңгерушісі қызметін атқарған.

Үш айға созылған тергеу процесінен кейін 1938 жылы 22 наурызда айып тағу қорытындысы шыққан. Ал 1938 жылы 1 тамызда Әскери трибуналдың үкімі шығып, 10 жылға бас бостандығынан айрылған. Үкімде 1930 жылдан кеңеске қарсы ұлтшыл, террористік-бүлікшіл және лаңкестік ұйымның белсенді мүшесі, ұйымның Алматыдағы орталығының жетекшісі Ұ. Құлымбетовпен ұйымның Мәскеудегі орталығының мүшесі Н. Нұрмақов ара-

сындағы байланыстырушысы, ұйымға кеңес өкіметіне қарсы адамдарды іріктеп, тартумен айналысқаны үшін кінәлі деген қорытынды жарияланған. Ол РКФСР ҚК 58/2,58/8,58/11 баптарында көзделген қылмыстар бойынша айыпталып, 10 жылға еңбекпен түзеу лагеріне айдалған²³.

Қорытынды

Н. Нұрмақов 1956 жылдың 11 тамызында КСРО Жоғарғы сотының әскери коллегиясының шешімімен толық ақталды. Оның кітаптары мен газет-журнал беттерінде жарық көрген мақалалары мен баяндамаларында өз заманының өзекті мәселелерін ұлт мүддесі тұрғысынан өткір қоюы, ойын жасқанбай ашық айтуы бүгінгі жас ұрпаққа үлгі болары сөзсіз. «Ұлық болсаң, кішік бол» деп халқымыз бекер айтпаған болар. Үлкенге іні, кішіге аға бола білген Н. Нұрмақовтың ізгілік, адамгершілік қасиеттері басым әрі мінезі сабырлы, кішіпейіл, барынша шыншыл болғаны жайлы естеліктерде көп айтылады.

1937 жылы бар болғаны 42 жасында жазықсыз жапа шеккен Н. Нұрмақов есімі ұмтылған жоқ. Бүгінде оның туған жері Қарқаралыда белгілі тұлғаларға арналған музейде есімі құрметпен аталады, ал мүсіні ескерткіштер аллеясында орнатылған. Сондай-ақ, Қарағанды қаласының № 2 қазақ мектеп-интернатына Н. Нұрмақовтың есімі берілген. Алматы, Қарағанды, Қызылорда қалаларында Н. Нұрмақов атындағы көшелер бар.

Ескертулер

1. Омбы мұғалімдер семинариясының тәрбиеленушісі Н. Нұрмақовқа мінездеме. *Омбы облыстық мемлекеттік архиві. 115 қ. 1 т. 96 іс. 2 п.*

2. РК(б)П Қыр (Қаз) обкомы хатшысының Н. Нұрмақовқа берген мінездемесі. *Қазақстан Республикасы Президенті архиві (ҚР ПА). 139 қ. 3 т. 293 іс. 3-4 п.*

3. Қыр (Қаз) АССР Әділет халық комиссариатының Қыр(Қаз)Орталық атқару комитетіне хаты. *Қазақстан Республикасы Орталық мемлекеттік архиві (ҚР ОМА). 1380 қ. 1 т. 5 іс. 614 п.*

4. РК(б)П губкомдарына Әділет халық комиссариатының хаты. *ҚР ОМА. 1380 қ. 1 т. 9 іс. 186 және арт. п.*

5. Қыр(Қаз)АССР Әділет халық комиссариатының халық соттары мен халық тергеушілеріне арналған циркуляры. *ҚР ОМА. 1380 қ. 2 т. 37 іс. 46 п.*

6. Қыр(Қаз)обкомының қаулысы. *ҚР ПА. 139 қ. 1 т. 545 іс. 88 п.*

7. Н. Нұрмақовтың өмірбаяны. *ҚР ПА. 139 қ. 3 т. 293 іс. 6 п.*

8. Қыр (Қаз) АССР ХКК БОАК мен РКФСР ХКК өлкелік бюджет туралы хаты. *ҚР ОМА. 30 қ. 1 т. 343 іс. 225 п.*

9. Қыр(Қаз)АССР ХКК БОАК мен РКФСР ХКК өлкелік бюджет туралы хаты. *ҚР ОМА. 30 қ. 1 т. 343 іс. 231-233 п.*

10. Қыр(Қаз)АССР ХКК РКФСР ХКК құрылысты қаржыландыру туралы хаты. *ҚР ОМА. 30 қ. 1 т. 441 іс. 208-209 п.*

11. КСРО экономикалық және саяси жағдайы мен Қазақ республикасының ерекшеліктері туралы Н. Нұрмақовтың баяндамасы. *ҚР ПА. 141 қ. 1 т. 13а іс. 236-237 п.*

12. ҚазАССР ХКК мен ҚазОАК РКФСР ХКК қаржы сұрауы. *ҚР ОМА. 30 қ. 1 т. 441 іс. 198-199 п.*

13. ҚазАССР ХКК отырысы хаттамасынан. *ҚР ОМА. 962 қ. 1 т. 171 іс. 100-102 п.*

14. Н. Нұрмақовтың РКФСР Халком Кеңесінің төрағасы Рыковқа жеделхаты. *ҚР ОМА. 30 қ. 20 т. 650 іс. 127 п.*

15. Н. Нұрмақовтың РКФСР Халком Кеңесіне жеделхаты. *ҚР ОМА. 30 қ. 1 т. 646 іс. 274 п.*

16. Н. Нұрмақовтың «Ауылда кеңестерді құру» атты баяндамасы. *ҚР ПА. 141 қ. 1 т. 485 іс. 24 п.*

17. БК(б)П Қазақ өлкелік комитетінің бюросы мен Қазақ бақылау комитеті Президиумының біріккен отырысының стенографиялық жазбасы. *ҚР ПА. 141 қ. 1 т. 1648 іс. 5-15 п.*

18. БК(б)П Қазақ өлкелік комитеті бюро отырысының стенографиялық жазбасы. ҚР ПА. 141 қ. 1 т. 1649 іс. 2 п.
19. Бай шаруашылықтарын кәмпескелеу туралы ҚазАССР ХКК қаулысының кейбір баптарын түсіндіру жәйінде жеделхаттар. ҚР ОМА. 135 қ. 1 т. 1 іс. 42, 44 п.
20. ХКК отырысы хаттамасынан. ҚР ОМА. 30 қ. 1 т. 391 іс. 216 п.
21. Н. Нұрмақов ісі бойынша КСРО Жоғары сотының Әскери коллегиясының дайындық отырысының хаттамасы. ҚР ПА. 352 қ. 1 т. (Алматы қ.). 12311 іс. 1 т. 21 п.
22. Н. Таукебаев және т.б. қатысты № 484 архивтік-тергеу ісі бойынша қорытынды. ҚР ПА. 352 қ. 1-т (Қарағанды қ.). ҚР ПА. 352 қ. 1 т. (Қарағанды қ.). 638 іс. 5 т. 134-135 п.
23. Қ. Нұрмақовқа қатысты Әскери трибуналдың үкімі. ҚР ПА. 352 қ. 1 т. (Алматы қ.). 5101 іс. 73-74 п.

Әдебиеттер

- Ашимбаев 2008 – Ашимбаев Д., Хлюпин В. *Казахстан: история власти. Опыт реконструкции*. Алматы: Credos, 2008. 226 с.
- Әбжанов 1991 – Әбжанов Х. Қазақ интеллигенциясы қашан туған? *Қазақстан коммунисті*. 1991. № 2.
- Байтұрсынұлы 2013 – Байтұрсынұлы А. *Әліппелер мен мақалалар жинағы*. Алты томдық шығармалар жинағы. Алматы, 2013. Т. 4.
- Бейсенбекова 2020 – Бейсенбекова Л., Смағұлова Г., Шотбакова Л. Н. *Нұрмақов – тарихи тұлға: деректік және тарихнамалық талдау*. Қарағанды: Гласир, 2020. 213 б.
- Бектасов 1975 – Бектасов Ә. Аяулы азамат еді. *Қазақстан мұғалімі*. 1975. 25 сәуір.
- Бектұров 1989 – Бектұров Ж. Алыс жылдардың бір дерегі. *Жалын*. 1989. № 4. 70-75.
- Жағыпаров 1985 – Жағыпаров Н. Халыққа қалтқысыз қызмет еткен. *Қазақстан коммунисті*. 1985. № 4. 77-79 б.
- Қабдөшев 2003 – Қабдөшев Б. 1924–1928 жылдарда Қазақстанда сауда қатынасының дамуы және Нығмет Нұрмақов. *Ұлт тағылымы*. 2003. № 3. 99-102 б.
- Қабдөшев 2004 – Қабдөшев Б. Нұрмақов – өнеркәсіпті қалпына келтіруші (1924–1928 жж.). *Қазақ тарихы*. 2004. № 2. 105-110 б.
- Қабдөшев 2005 – Қабдөшев Б.Ж. *Нығмет Нұрмақовтың қоғамдық-саяси және мемлекеттік қызметі (1895–1937 жж.)*: Тарих ғылымд. канд. автореф. Алматы: Жеті жарғы, 2005. 27 б.
- Қаппасова 2005 – Қаппасова Р. Қалыптасу жылдары: Көрнекті мем. және қоғам қайраткері Н. Нұрмақовтың 110 жылд. қарсаңында. *Орталық Қазақстан*. 2005. 26 мамыр.
- Қаппасова 2011 – Қаппасова Р. Қазағым деп қайысқан қабырғасы. *Орталық Қазақстан*. 2011. 5 қараша.
- Қозыбаев 1992 – Қозыбаев М. Ата тарихы туралы сыр. *Егеменді Қазақстан*. 1992. 3 қазан.
- Қойгелдиев 1992 – Қойгелдиев М. Ұлтшылдықпен күрес науқаны. *Социалистік Қазақстан*. 1992. 5-9 мамыр.
- Қойгелдиев 2020 – Қойгелдиев М. *Қиянат анатомиясы. Менің ғылымдағы өмірім*. Алматы: «Арыс» баспасы. 2020. 360 б.
- Нұрмақов 2014 – Нұрмақов А. Нұрмақ отбасының тағдыры. *Орталық Қазақстан*. 2014. 7 маусым.
- Нұрмақов 2015 – Нұрмақов А. Мұндай адамдарды ұмытуға болмайды. *Жұлдыздар отбасы*. 2015. № 13. 27-29 б.
- Нығмет Нұрмақов. Шығармалар жинағы 2005 – *Нығмет Нұрмақов. Шығармалар жинағы*. Алматы: Алаш, 2005. 34-80 б.

Сармурзин 1985 – Сармурзин А. Верный сын казахского народа. *Казахстанская правда*. 1985. 24 апреля.

Сейфуллин 1978 – Сейфуллин С. *Тар жол, тайғақ кешу*. Тарихи-мемуарлық роман. Алматы: Жазушы, 1978.

Смағұлова 2005 – Нұрмақов Нұғмет. *Шығармалар жинағы: Мақалалар, баяндамалар*. Құраст. Смағұлова С.О. Алматы: Алаш, 2005. 280 б.

Советская степь 1928 – *Советская степь*. 1928. 28 апреля.

Тимофеев 1937 – Тимофеев Н., Брайнин С. О националистической агентуре японо-германской разведки. *Большевик Казахстана*. 1937. № 9-10. С. 72-81.

Тимофеев 1938 – Тимофеев Н., Брайнин С. Казахская организация ВКП(б) в 1926–1929 гг. *Большевик Казахстана*. 1938. № 12.

Тимофеев 1939 – Тимофеев Н., Брайнин С. Казахская организация ВКП(б) в 1930–1934 гг. *Большевик Казахстана*. 1939. № 1, 5.

References

Ashimbaev 2008 – Ashimbaev D., Khliupin V. *Kazakhstan: istoriia vlasti. Opyt rekonstruktsii*. Almaty: Credos, 2008. 226 p. (in Russian)

Äbjanov 1991 – Äbjanov H. Qazaq inteligensiasy qaşan tuğan? *Qazaqstan komunisı*. 1991. № 2 (in Kazakh)

Baitürsynüly 2013 – Baitürsynüly A. *Älippeler men maqalalar jinaǵy*. Alty tomdyq syǵarmalar jinaǵy. Almaty, 2013. T. 4 (in Kazakh)

Beisenbekova 2020 – Beisenbekova L., Smaǵulova G., Şotbakova L. N. *Nürmaqov – tarihi tülǵa: derektik jáne tarihnamalyq taldau*. Qaraǵandy: Glasir, 2020. 213 p. (in Kazakh)

Bektasov 1975 – Bektasov Ä. Aiauly azamat edı. *Qazaqstan müǵalımı*. 1975. 25 säuir (in Kazakh)

Bektürov 1989 – Bektürov J. Alys jyldardyñ bir dereǵı. *Jalyn*. 1989. № 4. 70-75. (in Kazakh)

Jaǵyparov 1985 – Jaǵyparov N. Halyqqa qaltqysyz qyzmet etken. *Qazaqstan komunisı*. 1985. № 4. 77-79 p. (in Kazakh)

Qabdöşev 2003 – Qabdöşev B. 1924–1928 jyldarda Qazaqstanda sauda qatynasynyñ damuy jáne Nyǵmet Nürmaqov. *Ült taǵylymy*. 2003. № 3. 99-102 p. (in Kazakh)

Qabdöşev 2004 – Qabdöşev B. Nürmaqov – önerkäsıptı qalpyna keltiruşı (1924–1928 jj.). *Qazaq tarihy*. 2004. № 2. 105-110 p. (in Kazakh)

Qabdöşev 2005 – Qabdöşev B.J. *Nyǵmet Nürmaqovtyñ qoǵamdyq-saiasi jáne memlekettik qyzmeti (1895–1937 jj.)*: Tarih ǵylymd. kand. avtoref. Almaty: Jeti jarǵy, 2005. 27 p. (in Kazakh)

Qappasova 2005 – Qappasova R. Qalyptasu jyldary: Körnekti mem. jáne qoǵam qairatkeri N. Nürmaqovtyñ 110 jyld. qarsańynda. *Ortalyq Qazaqstan*. 2005. 26 мамыр (in Kazakh)

Qappasova 2011 – Qappasova R. Qazaǵym dep qaiysqan qabyrǵasy. *Ortalyq Qazaqstan*. 2011. 5 qaraşa (in Kazakh)

Qozybaev 1992 – Qozybaev M. Ata tarihy turaly syr. *Egemendi Qazaqstan*. 1992. 3 qazan (in Kazakh)

Qoigeldiev 1992 – Qoigeldiev M. Ültşyldyqpen küres nauqany. *Sosialistik Qazaqstan*. 1992. 5-9 мамыр (in Kazakh)

Qoigeldiev 2020 – Qoigeldiev M. *Qianat anatomiasy. Meniñ ǵylymdaǵy ömirim*. Almaty: «Arys» baspasy. 2020. 360 p. (in Kazakh)

Nürmaqov 2014 – Nürmaqov A. Nürmaq otbasynyñ taǵdyry. *Ortalyq Qazaqstan*. 2014. 7 mausym (in Kazakh)

Nürmaqov 2015 – Nürmaqov A. Mündai adamdardy ümytuǵa bolmaidy. *Jüldyzdar otbasy*. 2015. № 13. 27-29 p. (in Kazakh)

Nyǵmet Nürmaqov. *Şyǵarmalar jinaǵy 2005 – Nyǵmet Nürmaqov. Şyǵarmalar jinaǵy*. Almaty: Alaş, 2005. 34-80 p. (in Kazakh)

Sarmurzin 1985 – Sarmurzin A. Vernyi syn kazakhskogo naroda. *Kazakhstanskaia pravda*. 1985. 24 apreliia (in Russian)

Seifullin 1978 – Seifullin S. *Tar jol, taiǵaq keşu*. Tarihi-memuarlyq roman. Almaty: Jazuşy, 1978 (in Kazakh)

Smaǵūlova 2005 – *Nūrmaqov Nyǵmet. Şyǵarmalar jinaǵy: Maqalalar, baiandamalar*. Qūrast. Smaǵūlova S.O. Almaty: Alaş, 2005. 280 p. (in Kazakh)

Sovetskaia step 1928 – *Sovetskaia step*. 1928. 28 apreliia. (in Russian)

Timofeev 1937 – Timofeev N., Brainin S. O natsionalisticheskoi agenture iaponogermanskoi razvedki. *Bolshevik Kazakhstana*. 1937. № 9-10. P. 72-81 (in Russian)

Timofeev 1938 – Timofeev N., Brainin S. Kazakhskaia organizatsiia VKP(b) v 1926–1929 gg. *Bolshevik Kazakhstana*. 1938. № 12 (in Russian)

Timofeev 1939 – Timofeev N., Brainin S. Kazakhskaia organizatsiia VKP(b) v 1930–1934 gg. *Bolshevik Kazakhstana*. 1939. № 1, 5 (in Russian)

IRSTI 03.20.00

Archival Evidence of Change: Socio-economic realities of the Rear Region in 1941–1945

Bakytzhan B. Aktailak

Archive of the President of the Republic of Kazakhstan, Astana, Kazakhstan, Senior Expert, Center for Scientific and Applied Research, Master's Degree, aktailak.bakytzhan@gmail.com

Abstract. This article presents a comprehensive analysis of the profound socio-economic transformations that transpired within the Akmolinsk region during the Great Patriotic War of the Soviet Union. Drawing primarily on archival documents from the State Archive of Astana city, the study employs historical research methodology, including content analysis, comparative-historical analysis, and descriptive methods. The research reveals that the war acted as a significant catalyst for change, leading to a fundamental restructuring of the regional economy, marked by rapid industrialization, particularly in military-oriented sectors. Akmolinsk region became a vital evacuation center, receiving numerous industrial enterprises and a substantial influx of people, which reshaped its demographic and social fabric and laid the groundwork for its post-war industrial base.

The study details the mobilization of the local population for the war effort, including the formation of military divisions and significant contributions to defense funds and material aid. Concurrently, the war imposed severe hardships on the civilian population, characterized by deteriorating labor conditions, the extensive use of female and child labor, and shortages of food and housing, reflecting the Soviet government's stringent control and exploitation of resources. Despite legislative measures aimed at regulating labor, particularly for adolescents, evidence suggests inconsistencies in their local implementation. The research concludes that the war left an indelible mark on Akmolinsk's history, fundamentally altering its socio-economic landscape and setting a new trajectory for its development, while also underscoring the complex realities and regional specificities of life on the home front.

Keywords: World War II, Great Patriotic War, Akmolinsk, history of Kazakhstan, socio-economic change, archival sources, evacuation, industry, home front, child labor, mobilization

Өзгерістердің архивтік айғақтары: Тыл өңірінің әлеуметтік-экономикалық жағдайы (1941–1945)

Бақытжан Болатбекұлы Ақтайлақ

Қазақстан Республикасы Президенті Архиві, Астана қ., Қазақстан, Ғылыми және қолданбалы зерттеулер орталығының аға сарапшысы, магистр, aktailak.bakytzhan@gmail.com

Аңдатпа. Ұсынылып отырған мақала Кеңес Одағының Ұлы Отан соғысы кезеңіндегі Қазақстанның Ақмола облысында орын алған терең әлеуметтік-экономикалық өзгерістерге жан-жақты талдау жасайды. Зерттеу, негізінен, Астана қаласының Мемлекеттік архивінен алынған мұрағаттық құжаттарға сүйене отырып, контент-талдау, салыстырмалы-тарихи талдау және сипаттамалық әдістерді қамтитын тарихи зерттеу методологиясын қолданады.

Зерттеу қорытындылары соғыстың өзгерістердің елеулі катализаторы ретінде әрекет еткенін, әсіресе әскери қажеттіліктерге бағытталған салалардағы жедел индустрияландырумен ерекшеленген аймақтық экономиканың түбегейлі қайта құрылуына алып келгенін көрсетеді. Ақмола облысы көптеген өнеркәсіп орындары мен айтарлықтай халық ағынын қабылдаған маңызды эвакуациялық орталыққа айналды, бұл оның демографиялық және әлеуметтік құрылымын өзгертіп, соғыстан кейінгі индустриялық базасының негізін қалады.

Зерттеуде жергілікті халықтың майдан қажеттіліктері үшін жұмылдырылуы, оның ішінде әскери бөлімшелерді құру және қорғаныс қорларына елеулі үлес қосу мен материалдық көмек көрсету мәселелері қарастырылады. Сонымен қатар, соғыс азаматтық халыққа ауыр сынақтар әкелді, бұл еңбек жағдайларының нашарлауымен, әйелдер мен балалар еңбегінің кеңінен қолданылуымен, сондай-ақ азық-түлік пен баспана тапшылығымен сипатталды, Кеңес үкіметінің қатаң бақылауы мен ресурстарды шектен тыс пайдалануын көрсетті. Жасөспірімдердің еңбегін реттеуге бағытталған заңнамалық шараларға қарамастан, олардың жергілікті жерлерде іске асырылуында немқұрайлықтың болғаны туралы деректер бар.

Қорытындылай келе, зерттеу соғыстың Ақмола облысының тарихында өшпес із қалдырғанын, оның әлеуметтік-экономикалық ландшафтын түбегейлі өзгертіп, дамуының жаңа траекториясын белгілегенін, сондай-ақ тылдағы өмірдің күрделі шындықтары мен аймақтық ерекшеліктерін айқын көрсеткенін тұжырымдайды.

Түйін сөздер: Екінші дүниежүзілік соғыс, ҰОС, Ақмола, Қазақстан тарихы, әлеуметтік-экономикалық өзгерістер, архив құжаттары, эвакуация, өнеркәсіп, тыл, балалар еңбегі, мобилизация

Архивные свидетельства перемен: социально-экономические реалии тылового региона (1941–1945)

Бакытжан Болатбекулы Актайлак

Архив Президента Республики Казахстан, г. Астана, Казахстан, старший эксперт Центра научных и прикладных исследований, магистр, aktailak.bakytzhan@gmail.com

Аннотация. Настоящая статья представляет собой всесторонний анализ глубоких социально-экономических преобразований, произошедших в Акмолинской области Казахстана в период Великой Отечественной войны Советского Союза. Опираясь преимущественно на архивные документы из Государственного архива города Астаны, в исследовании применена методология исторического исследования, включающая контент-анализ, сравнительно-исторический анализ и описательные методы. Исследование показывает, что война выступила в качестве значительного катализатора перемен, приведя к фундаментальной реструктуризации региональной экономики, отмеченной быстрой индустриализацией, особенно в отраслях, ориентированных на военные нужды. Акмолинская область стала важным эвакуационным центром, приняв многочисленные промышленные предприятия и значительный приток населения, что изменило ее демографическую и социальную структуру и заложило основу для ее послевоенной индустриальной базы.

В исследовании рассматривается мобилизация местного населения на нужды фронта, включая формирование воинских подразделений и значительный вклад в фонды обороны и оказание материальной помощи. Одновременно война привела к серьезным испытаниям для гражданского населения, что проявилось в ухудшении условий труда и широком привлечении женского и детского труда, а также нехваткой продовольствия

и жилья, отражая жесткий контроль Советского правительства и эксплуатацию ресурсов. Несмотря на законодательные меры, направленные на регулирование труда, в частности, для подростков, данные свидетельствуют о несоответствиях в их реализации на местах. В заключение исследования делается вывод о том, что война оставила неизгладимый след в истории Акмолинской области, коренным образом изменив ее социально-экономический ландшафт и задав новую траекторию ее развития, а также подчеркнув сложность реалий и региональные особенности жизни в тылу.

Ключевые слова: Вторая мировая война, ВОВ, Акмола, история Казахстана, социально-экономические изменения, архивные документы, эвакуация, промышленность, тыл, детский труд, мобилизация

Introduction

War invariably serves as a potent catalyst for profound social and economic transformations. It is undeniable that these changes often entail immense human sacrifice and substantial material losses. Military conflicts, impacting all societal spheres, leave indelible marks on the history of regions and peoples. The repercussions of war extend significantly even to areas situated far from the front lines. The primary objective of this research is to conduct a comprehensive analysis of the socio-economic transformations that occurred in the Akmolinsk region during the war of 1941–1945, drawing upon archival documents. This article meticulously examines the process of relocating industrial enterprises and human resources from front-line adjacent regions, the structural shifts within the regional economy, and the diverse transformations in the social domain.

This study is grounded in historical research methodology. The principal sources utilized are documents pertaining to the Second World War era, preserved in the State Archive of Astana city. Throughout the research, archival materials (resolutions, regulations, correspondence, reports, orders) were systematized and subjected to content analysis. Comparative-historical analysis and descriptive methods were employed to ascertain the socio-economic changes in the Akmolinsk region. Through data analysis, the impact of the war on the region's economic structure, industry, agriculture, labor resources, the social condition of the populace, and urban life was assessed.

Regarding the level of research on the topic, the study of Kazakhstan's contribution to the Great Patriotic War has passed through several main stages.

The historiographical trajectory of this issue exhibits a distinct differentiation of methodological approaches. The initial phase (1941–1950s) is characterized by the predominance of mobilization journalism and documentary compilations – such as “Letters from the Front” (Pisma s fronta 1944) and “Heroes of the Soviet Union: Kazakhstanis” (Geroi Sovetskogo Soiuza 1945) – which prioritized the expedient documentation of facts over rigorous analytical verification. The works of G. Abishev (Abishev 1950) and A. Shoshenko (Shoshenko 1951) established the foundation of a party-centric paradigm, wherein the agency of the individual was subsumed by the magnitude of state imperatives.

A pivotal role in shaping the regional narrative belongs to the local history corpus of A.F. Dubitsky. In “Akmola: A Glorious City” (Dubitsky 1959) and “The City on the Ishim” (Dubitsky 1986), the author, while navigating the constraints of Soviet censorship, successfully systematized data regarding the city's military-industrial complex, correlating these findings with M.K. Kozybayev's concept of the “arsenal of the front” (Kozybaev 1970). Dubitsky's later notes (Dubitsky 1990) signaled a transition toward a microhistorical analysis of the urban milieu, presaging contemporary urban studies.

The post-Soviet period (from 1991) is defined by an “archival revolution” and the deconstruction of Soviet mythologies. Contemporary scholars (Alpyspaeva 2008; Absemetov 2009) analyze the war not as an isolated episode, but as a catalyst for profound urban and demographic trans-

formations. The research scope has expanded significantly through the integration of contentious historical issues, including mass deportations (Kalybekova 2008), gender dynamics, and forced labor (Zhanguttin 2016; Dospanova 2019).

A salient trend of the last decade is the internationalization of historical scholarship, vividly exemplified by Z.E. Kabuldinov's trilingual monograph "Astana: Past and Present" (Kabuldinov 2017), as well as extensive memorialization through the publication of archaeographic compendiums (Poklonimsya i mertvym, i zhivym... 2009; Zerde kitaby 2015).

The systematic publication of archival compendiums, aligned with major commemorative milestones, significantly bolsters factual verification and expands the evidentiary base. This trend is epitomized by the collection "The Archives Speak..." (Govoryat arkhivy... 2015), released for the 70th anniversary of Victory, and the seminal volume "Akmolinsk During the Second World War" (Aqmola Ekinşi dünïejüzilik soğıs jıldarında 2025), which marks the 80th anniversary of the war's conclusion.

The release of the fundamental album, which synthesizes archival documents and visual sources, marks the culmination of the primary data accumulation phase and a shift toward a comprehensive conceptualization of daily life on the home front.

Consequently, the relevance of this study derives from the necessity to systematize this accumulated historiographical body. Such synthesis is essential to elucidate the evolution of the research lens: from the statistical metrics of "labor heroism" to the reconstruction of social history and human survival strategies amidst the extreme exigencies of the rear.

Prior to the war, the level of industrial development in the Akmolinsk territory was slow. The development of railway communications exerted a significant influence on industrial advancement. On November 8, 1929, the arrival of the first train in Akmolinsk elevated the region's economy to a new level¹. In subsequent years, the construction of the Akmolinsk-Alekseevka and Akmolinsk-Karaganda lines was completed in the 1930s². Previously, horse-drawn carts were predominantly used as the means of transport in Akmolinsk. The economic and logistical importance of Akmolinsk for the region began to escalate.

Then, on October 14, 1939, Akmolinsk city was designated as the regional center. The newly formed region incorporated significant territories from the Karaganda and North Kazakhstan regions. The region comprised seventeen districts³.

In 1940, substantial efforts were undertaken in Akmolinsk city to enhance public literacy. The aim was to involve all city residents in literacy courses, including employees of the regional NKVD and city militia, as well as workers in prisons, fire departments, power stations, hotels, bathhouses, and other institutions⁴. Furthermore, on December 12 of the same year, courses were initiated among Akmolinsk residents to learn the new Kazakh alphabet⁵.

Body part

The war had a major effect on society and how people lived. The Soviet leadership sought to rapidly mobilize all of the nation's resources. The radio address by N.M. Molotov, the People's Commissar for Foreign Affairs of the USSR, on June 22, 1941, led to the organization of rallies among the city's populace⁶. It is known that these rallies were organized by representatives of the city's Communist Party. Thus, city builders, teachers, and others participated in daily rallies, attempting to conceal the fear engendered by the war⁷.

Within a short period, a Defense Fund was established, to which city residents began contributing a portion of their monthly wages⁸. Official documents from the Soviet period indicate that all such actions were undertaken voluntarily and with great enthusiasm by the city's residents. For instance, with the onset of autumn, city dwellers initiated a campaign to collect warm clothing for soldiers at the front. A special commission was formed to collect warm garments⁹. Among the items collected for the soldiers were hats, fur coats, felt boots, gloves, greatcoats, scarves, and blankets – items essential in cold weather¹⁰.

Examining the archival documents from the State Archive of Astana city relevant to this topic, it is evident that the authorities endeavored to portray a unified organization of the populace for war needs. We observe that, irrespective of social group, gender, or age, the authorities made every effort to ensure that trust in the authorities not only remained intact but was, in fact, strengthened. Recognizing the potential for anti-communist sentiment among the populace at the outset of the war, the authorities proactively launched political propaganda campaigns to address this. A special resolution adopted by the city's executive authorities stipulated that propaganda should be conducted in Russian as well as in Kazakh¹¹. There were seven directions for this propaganda work. One of these directions encompassed Kazakh women who were homemakers. They were informed about the situation at the front and the tasks that lay ahead.

A total of four divisions were dispatched to the front from the Akmola region. The 310th Rifle Division was formed in Akmolinsk between July 15 and August 18, 1941¹². On August 22 of the same year, the formation of the 387th Rifle Division commenced¹³. On December 25, 1941, the formation of the 72nd Guards Rifle Division began in Akmolinsk¹⁴. Information regarding the next military unit formed in the Akmolinsk region – the 106th Cavalry Division – is very scarce. This division was formed in the spring of 1942. Among the Soviet troops decimated in the battle near Kharkov was this 106th Cavalry Division.

From the moment the war began, the residents of Akmolinsk lived under wartime conditions. On November 24, 1941, the City Council of Workers Deputies of Akmolinsk passed a resolution detailing measures for the formation of military units¹⁵. On the 19th of the following month, a decision was made to form a rifle division and station it in Akmolinsk. For the military town, 12 barracks, the Akmolinsk city museum building, School No. 7, and the editorial office building of the “Stalin-tuy (Stalin's Flag)” newspaper were allocated¹⁶. The total capacity of the town was 10,200 people.

Archival records indicate that in December 1941, the Akmolinsk Museum building was requisitioned by city authorities to accommodate military formations en route to the front from Akmolinsk. The museum's exhibits were preserved by being packed and relocated to a designated storage facility. Consequently, the building, which had historically served as a church structure in the pre-revolutionary period, was integrated into the military camp's infrastructure. After the war, during the restitution of museum collections, a significant loss of exhibits was identified¹⁷.

During the war, people and industrial enterprises began to be evacuated to Akmolinsk from regions captured by the enemy. Evacuation efforts were carried out with utmost speed. One of the factories evacuated to Akmolinsk was the Melitopol Machine-Tool Plant, relocated from the city of Melitopol in the Zaporizhia Oblast of Ukraine. Before the war, the plant specialized in manufacturing lathes for machining parts for agricultural machinery. This plant was one of the largest in Ukraine, comprising several workshops. The plant consisted of modeling, metal casting, forging, two mechanical, turning-assembly, testing, tooling, repair, electric welding, power, and electrical workshops¹⁸.

This factory arrived in Akmolinsk on October 7, 1941. As mentioned above, it was a large plant. Consequently, its workshops were dispersed throughout various parts of the city. The distance between some workshops reached up to 3.5 km¹⁹. Along with the factory, 165 people were evacuated to the city. Approximately 200 young people from the city were involved in the factory's operations, many of whom were girls. On February 1, 1942, 86 out of 140 newly arrived workers, i.e., 61%, were women. Among the Akmolinsk residents who distinguished themselves by fulfilling the established plan were Abeldinova, Klizhbeikova, and Kusainova²⁰.

After its relocation to Akmolinsk, the factory exclusively engaged in the production of armaments, shifting to the manufacture of items such as mines and grenades. Regarding the quality of the factory's output, a significant portion of the produced goods was deemed serviceable and

dispatched to the front. In 1941, 9.4% of the output was defective, and in 1942, this figure was 5.8%²¹.

On May 7, 1942, construction work began on the “Kazakhselmash” plant in Akmolinsk²². The residents of Akmolinsk rapidly constructed the plant within a year. On July 21, 1943, the plant began to produce its first products: “Zig-Zag” harrows and various types of agricultural machinery²³. Seventy-three percent of the plant's workers were individuals who had come from various regions of the Kazakh SSR and other union republics. A large proportion of those evacuated to Akmolinsk had previously been engaged in different occupations and were unfamiliar with factory work. Consequently, their training was conducted additionally. Alongside organizing the plant's operations, accommodating workers from other regions and providing them with food supplies proved to be a significant challenge²⁴.

In accordance with the decree of the Presidium of the Supreme Soviet of the USSR in December 1941, workers and employees in the war industry were permanently assigned and registered. Workers and employees could not arbitrarily leave production facilities and relocate elsewhere. If such instances occurred, they were severely punished as criminals. A new order dated December 30, 1944, considered the issue of pardoning such fugitive workers if they returned to production by February 15, 1945²⁵.

On April 7, 1944, in letter No. 170/16-13 from the Deputy People's Commissar of Health of the USSR, the Chief State Sanitary Inspector, an instruction was approved regarding the maintenance of sanitary cleanliness in production facilities during wartime. This instruction addressed the issue of minimizing harm to the environment from production facilities. It aimed to reduce the pollution of air, water, and soil with industrial waste²⁶. This document represents a significant regulatory act of its time, underscoring a comprehensive approach to sanitation and ecological concerns at Soviet industrial sites during the Great Patriotic War. It warrants attention from researchers as it reflects state policy in these critical areas.

During the war years, there was a widespread practice of utilizing youth for labor in the rear. Minors were employed in arduous tasks in the rear. Typically, they worked alongside adults in large industrial enterprises, performing labor at an adult level. At the beginning of the war, there were no regulatory documents to supervise youth labor or establish their working quotas. For this reason, child labor was extensively used during the war. The emergence of decrees and regulations concerning child labor can be linked to the improving situation at the front and the liberation of territories from the enemy. It was precisely at this time that specific documents regarding child labor began to appear.

One of the first laws concerning child labor during the war years can be attributed to the resolution of the Council of People's Commissars of the USSR No. 782, dated July 15, 1943, “On the Training of Adolescents Working in Institutions”. This document acknowledged that the use of schoolchildren in production work was leading to their exclusion from education, and henceforth, ways were considered to ensure that work in production did not impede their studies. For this purpose, “Schools for Working Youth” began to be established based on this resolution. This provided an opportunity for adolescents to master the educational curriculum alongside strenuous labor²⁷.

However, although the resolution to establish such schools was adopted in mid-1943, the regulations governing the operation of these schools were only approved on April 30, 1944, i.e., a year later. According to the “Regulations on Schools for Working Youth” adopted in 1944, such schools were of a seven-year type and provided secondary education to students. The difference between these schools and traditional schools was that they were opened near production facilities by the local Council of Workers' Deputies. In schools of this model, boys and girls were taught together, and the responsibility for providing them with necessary educational materials was assigned to local authorities and the management of production enterprises. No more than 20 students studied in one class. The academic year in such schools also had a distinct schedule. The academic year began on September 1st and ended on August 1st. In schools of this type, all adolescents

working in factories, plants, mines, quarries, and railway and waterway institutions had the opportunity to receive an education²⁸.

The aforementioned documents only provided an opportunity for adolescents to receive education under wartime conditions. The arduous labor of adolescents in heavy industry continued, and the uninterrupted, relentless work of young people persisted. With the aim of alleviating the working conditions of adolescents, the Council of People's Commissars of the USSR, by order No. 123 dated March 9, 1944, mandated that children under 16 years of age be given one day off per week and an annual leave of twelve days during the war years. This order stipulated that the heads of production enterprises should monitor the rest time and health of adolescents²⁹.

On July 15, 1944, order No. 395 of the People's Commissar of Mortar Armament of the USSR indicated that the labor of adolescents should not be used beyond their established working day or during night hours. Furthermore, it emphasized the necessity of monitoring their proper rest when they were on leave, providing three meals a day, and ensuring medical supervision

Despite the existence of legislative acts regulating the labor of minors in the military industry during the mid-to-late war, numerous industrial enterprises across the country documented instances of adolescent exploitation. This fact is substantiated by an analysis of official governmental documentation.

The strategic importance of production facilities during wartime necessitated expanded authority for enterprise managers. This is presumed to have contributed to violations of labor legislation by local administration concerning underage workers. When such infringements were identified, enterprise managers typically faced disciplinary actions, often in the form of reprimands for failing to comply with government decrees. Among such factories were: Plant No. 849, where Matveev was the director, and Plant No. 845, where Ukholin was the director, where adolescents worked even at night, while at Plants No. 856 (director Popov) and No. 720 (director Gerasimov), adolescents were made to work six hours longer than their standard workday²⁸.

It is known that the labor of adolescents under 16 years of age was utilized in industrial enterprises in Akmolinsk city. It is undeniable that Akmolinsk adolescents performed arduous and strenuous labor in production facilities, contributing to the victory at the front. No documents were found in the archives regarding violations of laws concerning adolescent labor in Akmolinsk's industrial enterprises. However, it should be noted that their situation was similar to the fate of all adolescents in the country.

Furthermore, cultivated areas in Akmolinsk also steadily expanded during the war years, and crop yields increased. According to resolution No. 182 of the Council of People's Commissars of the USSR dated February 19, 1944, a task was set to increase the cultivated area in 1944 by 20% compared to the previous year²⁹. This aimed to augment food reserves and enhance support for the front.

For residents there were specific regulations governing farming. Each family could own:

- one cow and a calf under 4 months old, or one goat and a kid under one year old;

- one pig or only three sheep. Such individuals who owned private livestock were obligated to deliver meat and milk to the state, similar to collective farm workers. Each family was allocated a land plot not exceeding 0.15 hectares for private use; in irrigated areas, this figure was halved³⁰.

The war years brought hardship to every individual. The population of areas occupied by Germany suffered particularly great losses. They were forced to flee, relocating to the eastern regions of the country. In regulation No. 1948 of the Council of People's Commissars of the USSR (SNK) dated August 9, 1941, "Regulations on the Registration of Citizens Evacuated from the Front-line Zone", such citizens were obligated to register their passports with militia bodies within 24 hours, indicating their place of residence. If they did not have passports, citizens were required to be registered at the executive committee of the Akmolinsk city council of workers deputies³¹. It is noteworthy that citizens arriving from Moscow and Leningrad enjoyed certain privileges³¹. For instance, no obstacles were placed on their movement or their registration at their chosen

location. Due to the housing shortage, Akmolinsk residents accommodated evacuated people in their own homes, demonstrating hospitality. The housing shortage stimulated housing construction in the city³¹.

On October 27, 1943, Akmolinsk residents provided assistance in eliminating the consequences of the war in the Orel Oblast. To support the economy of the Orel Oblast, Akmolinsk city dispatched horses, cattle, tractors, agricultural implements, and other necessities³². This initiative stands as a striking illustration of interregional mutual assistance and solidarity among the peoples of the Soviet Union during the arduous years of the Great Patriotic War.

The people of Akmolinsk made a significant contribution to the Great Victory. Four divisions from the Akmolinsk region were sent to the front. Akmolinsk residents assisted the front not only with industrial output but also by sending warm clothing. In this regard, the Akmolinsk residents in the rear showed great care for the army at the front. During the war years, the city's economy rose to a new level, and urban development continued. After the war ended, the factories continued their operations and played a major role in the city's economy. Akmolinsk city, as one of the important evacuation centers, sheltered thousands of people. After the war, some of them remained in the city and contributed to Akmolinsk's development.

Conclusion

The conducted research unequivocally demonstrates that the war had a profound and multifaceted impact on the socio-economic life of the Akmolinsk region. Analysis of archival documents reveals that the region's economic structure underwent fundamental changes, industry (especially military-oriented) developed rapidly, and simultaneously, significant hardships arose in the social condition of the population (deterioration of labor conditions, use of child labor, food shortages, housing problems).

During the war years, Akmolinsk transformed into a crucial evacuation center, receiving thousands of people, which affected the city's demographic and social composition. The evacuated factories continued their operations in the post-war period, laying the industrial foundation of the city. Furthermore, the war contributed to the mobilization of the local population and their active participation in the defense of the Motherland (divisions sent to the front, contributions to the Defense Fund, collection of warm clothing, assistance to other regions).

The arduous labor conditions in the rear, especially the involvement of women and children in labor, indicate that the Soviet government maintained strict control over human resources to meet wartime necessities. Despite the adoption of legislative acts, shortcomings in their implementation at the local level are discernible.

In conclusion, the War left an indelible mark on the history of Akmolinsk, significantly altering its socio-economic landscape. Although this period was fraught with difficulties and losses, it also laid the groundwork for the region's industrial development and influenced its future trajectory, representing a pivotal historical epoch. The findings provide a deeper understanding of the complexities of life in the rear during the war years and its specific manifestations at the regional level.

Notes

1. Historical reference on the influence of railway communications development on the industrial advancement of the Akmolinsk territory and the arrival of the first train in Akmolinsk. *The State Archive of the city of Astana (SA of Astana). F. 362. Inv. 4. C. 8. P. 2.*

2. Document regarding the completion of construction of the Akmolinsk–Aleksievka and Akmolinsk–Karaganda lines. *SA of Astana. F. 95. Inv. 1. C. 7. P. 3.*

3. On the formation of the Akmolinsk region with its center in Akmolinsk city, and the approval of its administrative structure. *SA of Astana. F. 362. Inv. 4. C. 9. P. 96.*

4. Documents on the organization of the illiteracy elimination campaign among the population and employees of institutions in Akmolinsk (NKVD, militia, et al.) and the teaching of the new Kazakh alphabet. *SA of Astana F. 120. Inv. 1. C. 1. P. 41.*

5. Documents on the organization of the illiteracy elimination campaign among the population and employees of institutions in Akmolinsk (NKVD, militia, et al.) and the teaching of the new Kazakh alphabet. *SA of Astana. F. 120. Inv. 1. C. 1. P. 1.*

6. Protocols of rallies of the working people. *SA of Astana F. 1-n. Inv. 1. C. 251. P. 23.*

7. Meetings of the Party activists of Akmolinsk in connection with the beginning of the Great Patriotic War. *SA of Astana. F. 1-n. Inv. 1. C. 251. P. 40. Published «Govoryat arkhivy...» / Editors: B. Aktailak, M. Temirbaeva, A. Kamenuly. Astana: Ideal-IS, 2015. 416 p.*

8. Document on the establishment of the Defense Fund. *SA of Astana. F. 329. Inv. 1. C. 2. P. 89.*

9. On the formation of a special commission for collecting warm clothing for the front. *SA of Astana. F. 1-n. Inv. 1. C. 241. P. 107. Published «Govoryat arkhivy...» / Editors: B. Aktailak, M. Temirbaeva, A. Kamenuly. Astana: Ideal-IS, 2015. 416 p.*

10. On the inventory of warm clothing and uniforms collected for soldiers. *SA of Astana. F. 1-n. Inv. 1. C. 419. P. 71.*

11. Resolution of the Akmolinsk City Committee of the C.P.(B) of Kazakhstan on the organization of propaganda and agitation work in the Russian and Kazakh languages. *SA of Astana F. 1-n. Inv. 1. C. 241. P. 78.*

12. Formation of the 310th Rifle Division in Akmolinsk. *SA of Astana. F. 430. Inv. 14. C. 1. P. 1. Published «Govoryat arkhivy...» / Editors: B. Aktailak, M. Temirbaeva, A. Kamenuly. Astana: Ideal-IS, 2015. 416 p.*

13. Documents on the commencement of the formation of the 387th Rifle Division. *SA of Astana. F. 430. Inv. 14. C. 9. P. 2.*

14. Documents on the commencement of the formation of the 29th Rifle Division. *SA of Astana. F. 430. Inv. 14. C. 15. P. 2. Published «Govoryat arkhivy...» / Editors: B. Aktailak, M. Temirbaeva, A. Kamenuly. Astana: Ideal-IS, 2015. 416 p.*

15. Resolution of the Akmolinsk City Council of Workers Deputies on measures for the formation of military units, dated November 24, 1941. *SA of Astana. F. 1-n. Inv. 1. C. 242. P. 102.*

16. On the formation and stationing of a rifle division in Akmolinsk. *SA of Astana. F. 32. Inv. 1. C. 102. P. 107.*

17. Document concerning the evacuation. *SA of Astana. F. 362. Inv. 2. C. 25. P. 4.*

18. On the evacuation of the Melitopol Machine-Tool Plant (Melitopol, Zaporizhia Oblast) to Akmolinsk and its pre-war production structure. *SA of Astana. F. 1-n. Inv. 1. C. 422. P. 17.*

19. On the dispersal of workshops of an evacuated factory. *SA of Astana. F. 1-n. Inv. 1. C. 422. P. 18.*

20. Documents concerning the personnel composition of evacuated factories in Akmolinsk. *SA of Astana. F. 1-n. Inv. 1. C. 422. P. 21.*

21. On the quality and nomenclature of armaments produced by the relocated factory in Akmolinsk. *SA of Astana. F. 1-n. Inv. 1. C. 422. P. 22.*

22. Construction and commissioning of the Kazakhselmash. *SA of Astana. F. 32. Inv. 3. C. 34. P. 7.*

23. Launch of the first products by the Kazakhselmash. *SA of Astana. F. 32. Inv. 3. C. 34. P. 8.*

24. Report on the personnel composition, organization of vocational training, accommodation, and food supply of evacuated plant workers. *SA of Astana. F. 46. Inv. 1. C. 6. P. 10.*

25. Order dated December 30, 1944, regarding the pardoning of workers and employees of the war industry who arbitrarily left enterprises, conditional on their return to production by February 15, 1945. *SA of Astana. F. 46. Inv. 1. C. 16. P. 2.*

26. Letter No. 170/16-13 from the Deputy People's Commissar of Health of the USSR (Chief State Sanitary Inspector) approving the Instruction on the maintenance of sanitary cleanliness at production facilities and the reduction of environmental pollution from industrial waste during wartime. April 7, 1944. *SA of Astana. F. 46. Inv. 1. C. 11. P. 33.*

27. Resolution of the Council of People's Commissars of the USSR No. 782, "On the Training of Adolescents Working in Institutions." July 15, 1943. *SA of Astana. F. 46. Inv. 1. C. 10. P. 2.*

28. Order of the Council of People's Commissars of the USSR No. 123 of March 9, 1944, on granting adolescents under 16 years of age one day off per week and annual leave during the war period. *SA of Astana. F. 46. Inv. 1. C. 11. P. 1.*

29. Resolutions of the USSR Council of People's Commissars and materials on the state of agriculture and the use of adolescent labor in industrial enterprises of Akmolinsk. *SA of Astana. F. 46. Inv. 1. C. 1. P. 64.*

30. Regulation on the norms of private livestock ownership, sizes of household land plots, and the obligations of the population regarding agricultural product delivery to the state. *SA of Astana. F. 46. Inv. 1. C. 10. P. 3.*

31. On the inventory of warm clothing and uniforms collected for soldiers. *SA of Astana. F. 1-n. Inv. 1. C. 419. P. 46.*

32. Provision of economic assistance by Akmolinsk to the Orel Oblast for the elimination of war consequences. *SA of Astana. F. 32. Inv. 3. C. 83. P. 17.*

References

Abishev 1950 – Abishev G. *Rabota partii böļševikov po vospitaniu chuvstva sovetskogo patriotizma u voynov-kazahov v gody Velikoi Otechestvennoi voiny 1941–1945 gg.* Alma-Ata: Kazakh State Publishing House, 1950. 185 p. (in Russian)

Absemetov 2009 – Absemetov M. *Astana – gorod s tysacheletnei istoriei.* Astana: Alchiai group, 2009. 312 p. (in Russian)

Alpyspaeva 2008 – Alpyspaeva G.A. *Astana v novoe i noveishee vremia.* Astana, 2008. 276 p. (in Russian)

Aqmola Ekinşi dünïejüzilik soğıs jıldarında 2025 – *Aqmola Ekinşi dünïejüzilik soğys jylдарында / Qūrastyruşylar: Qyşqaşbai T.Ä., Bimoldin J.B., İsahan Ğ.T., Makipov A.S.* Astana, 2025. 304 p. (in Kazakh and Russian)

Dospanov 2019 – Dospanov J. *Jenshiny frontoviki Kazahstan.* 6-volume historical and documentary book. Vol. 2. Atyrau: Ağatai, 2019. 396 p. (in Russian)

Dubitsky 1959 – Dubitsky A. *Akmola – gorod slavnii. İstoricheski ocherk.* Akmolinsk: Oblastnoe izdatelstvo, 1959. 126 p. (in Russian)

Dubitsky 1986 – Dubitsky A.F. *Gorod na İshime.* Alma-Ata: Kazahstan, 1986. 152 p. (in Russian)

Dubitsky 1990 – Dubitsky A.F. *Proidemsia po ulitsam Tselinograda... kraevedcheskie zametki.* Tselinograd. 1990. 111 p. (in Russian)

Geroi Sovetskogo Soiuzu 1945 – *Geroi Sovetskogo Soiuzu. Kazahstansy.* Alma-Ata: KazOGİZ, 1945. 302 p. (in Russian)

Govoryat arkhivy... 2015 – «Govoryat arkhivy...» / sost. B. Aktailak, M. Temirbaeva, A. Kamenuly. Astana: Ideal-IS, 2015. 416 p. (in Kazakh and Russian)

Kabuldinov 2017 – Kabuldinov Z.E. *Astana: proshloe i nastoiashchee.* Astana, 2017. 344 p. (in Kazakh, Russian and English)

Kalybekova 2008 – Kalybekova M. *İstoria deportirovannyh narodov Kazahstana (1937–1956 gg.).* Almaty: LEM, 2008. 188 p. (in Russian)

Kozybaev 1970 – Kozybaev M. *Kazahstan – arsenal fronta.* Alma-Ata: Kazahstan, 1970. 473 p. (in Russian)

Pisma s fronta 1944 – *Pisma s fronta.* Alma-Ata: Kazakh United State Publishing House, 1944. 188 p. (in Russian)

Poklonimsya i mertvym, i zhivym... 2009 – *Poklonimsya i mertvym, i zhivym...* Book 4. Astana, 2009. 504 p. (in Kazakh and Russian)

Shoshenko 1951 – Shoshenko A. *Borba partii bolshevikov za ukreplenie tyla v gody Velikoi Otechestvennoi voiny (po materialam Kazakhskoi SSR)*. Alma-Ata: KazGIS, 1952. 78 p. (in Russian)

Zhanguttin 2016 – Zhanguttin B., Qalybekova M., Myrzataeva Z., Nürman Ş., Tileubaev Ş. *Sovet-tik qoғamdaғы eñbek fenomeni*. Collective Monograph / Edited by M. Qoigeldiev. Almaty: Qaratau, 2016. 272 p. (in Kazakh)

Zerde kitaby 2015 – *Zerde kitaby. Tselinograd audany, Şortandy audany. Volume X*. Kökşetau: Kökşe-Poligrafia, 2015. 232 p. (in Kazakh and Russian)

Кзыл-Орда – Красная столица (к 100-летию «перенесения центра»)

Евгения Викторовна Чиликова

Архив Президента Республики Казахстан, г. Алматы, Казахстан, старший научный сотрудник Центра изучения материалов политических репрессий XX века, ars-publish@mail.ru

Аннотация. Вниманию исследователей предлагается обзор положения г. Кзыл-Орды в 1925–1926 гг. за авторством члена Комиссии Совнаркома КазАССР по перенесению центра республики, научного сотрудника Госплана КазАССР С.Д. Акаева.

Предложение о переносе столицы из Оренбурга в другой город, который находился бы в гуще коренного населения, был расположен во вновь приобретенных районах Казахстана и, конечно же, имел транспортную связь со всей республикой, появилось в связи с национальным размежеванием Средней Азии в 1924 г. и присоединением к Казахстану огромной территории на юге – Джетысуйской и Сыр-Дарьинской губерний, а также Каракалпакской автономной обл. В качестве будущей столицы назывались города: Актюбинск, Ак-Мечеть, Ташкент, Чимкент и др. Вопрос обсуждался и в г. Москве, но так и не был разрешен из-за отсутствия единодушия среди членов множества комиссий. Наконец, он был передан на разрешение Кир(Каз)обкома РКП(б), который, в свою очередь, поручил рассмотреть его Госплану республики для обоснования решения необходимыми экономическими данными. После всестороннего обсуждения выбор пал на город Ак-Мечеть (до сентября 1922 г. – г. Перовск, с апреля 1925 г. – г. Кзыл-Орда), куда в первой половине 1925 г. и переехали основные государственные учреждения республики. Четыре года Кзыл-Орда была столицей Казахстана, и этот период стал важной вехой как в развитии города, так и всей республики.

Как видно из документов Архива Президента РК, тяжелые климатические условия, бесперспективное состояние основных систем жизнеобеспечения г. Кзыл-Орды, отсутствие связи с обширными территориями на севере и востоке республики – все это поставило правительство Казахстана перед новым выбором.

Ключевые слова: Казахская АССР, перенос центра, столица, Кзыл-Орда, транзит, строительство, жилищный фонд, территория, граница

Қызылорда – Қызыл астана (республиканың орталығын көшірудің 100 жылдығына)

Евгения Викторовна Чиликова

Қазақстан Республикасы Президентінің Архиві, Қазақстан, Алматы қ., ХХ ғасырдағы саяси қуғын-сүргін материалдарын зерделеу орталығының аға ғылыми қызметкері, ars-publish@mail.ru

Андатпа. Зерттеушілер назарына Қазақ АССР Халық Комиссарлар Кеңесінің Республика орталығын көшіру жөніндегі комиссия мүшесі, Қазақ АССР Мемлекеттік жоспарлау (Мемжоспар) ғылыми қызметкері С.Д. Ақаевтың авторлығымен жазылған Қызылорда қаласының 1925–1926 жылдардағы жағдайына шолуы ұсынылады.

1924 жылы Орта Азиядағы ұлттық-аумақтық межелеуге және Қазақстанға оңтүстіктегі Жетісу және Сырдария губернияларының, сондай-ақ Қарақалпақ автономиялы облысының қосылуына байланысты, астананы Орынбордан байырғы халықтың тығыз қоныстанған жерінде орналасқан, Қазақстанның жаңадан қосылған аудандарында тұрған және бүкіл республикамен міндетті түрде көлік қатынасы бар басқа қалаға көшіру туралы ұсыныс туындады.

Болашақ астана ретінде Ақтөбе, Ақмешіт, Ташкент, Шымкент және т.б. қалалар аталды. Бұл мәселе Мәскеу қаласында да талқыланды, алайда көптеген комиссия мүшелері арасында бірауыздылық болмағандықтан, шешімін таппады. Ақырында, бұл мәселе Қыр(Қаз) ОК РК(б)П қарауына беріліп, ол өз кезегінде шешімді қажетті экономикалық деректермен негіздеу үшін оны республиканың Мемлекеттік жоспарлау мекемесіне (Мемжоспарға) қарауды тапсырды.

Жан-жақты талқылаудан кейін таңдау Ақмешіт қаласына түсті (1922 жылдың қыркүйегіне дейін Перовск қ., 1925 жылдың сәуірінен бастап Қызылорда қ.), және 1925 жылдың бірінші жартысында республиканың негізгі мемлекеттік мекемелері осы қалаға көшірілді. Төрт жыл бойы Қызылорда Қазақстанның астанасы болды, және бұл кезең қаланың да, бүкіл республиканың да дамуында маңызды белес болып саналады.

ҚР Президенті Архивінің құжаттарынан көрініп тұрғандай, Қызылорда қаласының ауыр климаттық жағдайлары, негізгі тіршілікті қамтамасыз ету жүйелерінің болашағы жоқ күйі, республиканың солтүстігіндегі және шығысындағы ауқымды аумақтармен байланыстың болмауы – осының бәрі Қазақстан үкіметінің алдына жаңа таңдау қойды.

Түйін сөздер: Қазақ АКСР-і, орталықты көшіру, астана, Қызылорда, транзит, құрылыс, тұрғын үй қоры, аумақ, шекара

Kyzyl-Orda – The Red Capital (to the 100th Anniversary of the Transfer of the Capital)

Evgeniya V. Chilicova

Archive of the President of the Republic of Kazakhstan, Almaty, Kazakhstan, Senior researcher of the Center for the study of materials of political repressions of the XX Century, arspublish@mail.ru

Abstract. The article presents an analytical overview of the situation in the city of Kyzyl-Orda during 1925–1926, authored by S. D. Akaev – a member of the Commission of the Council of People’s Commissars of the Kazakh ASSR on the transfer of the republic’s capital and a research fellow of the State Planning Committee of the Kazakh ASSR.

The idea of moving the capital from Orenburg to another city – one located within the heartland of the Kazakh population, situated in the newly acquired southern territories, and possessing reliable transport connections with the rest of the republic – arose in 1924 following the national-territorial delimitation of Central Asia. As a result of this process, vast regions were incorporated into Kazakhstan, including the Semirechye (Jetysu) and Syr-Darya provinces as well as the Karakalpak Autonomous Region. Among the potential locations for the new capital were Aktyubinsk, Ak-Mechet, Tashkent, Chimkent, and others. The issue was also discussed in Moscow but remained unresolved due to the lack of consensus among numerous commissions. Eventually, it was referred to the Kyrgyz (Kazakh) Regional Committee of the RCP(b), which instructed the State Planning Committee of the republic to provide the necessary economic justification. After thorough consideration, the choice was made in favor of Ak-Mechet (known as Perovsk until September 1922 and renamed Kyzyl-Orda in April 1925). In the first half of 1925, the principal

government institutions of the republic were transferred there. For four years, Kyzyl-Orda served as the capital of Kazakhstan – a period that became a significant milestone in the development of both the city and the republic as a whole.

Archival documents from the Archive of the President of the Republic of Kazakhstan indicate that the city's harsh climatic conditions, the inadequate state of its essential infrastructure, and the absence of reliable communication with the vast northern and eastern territories of the republic eventually compelled the government of Kazakhstan to reconsider the location of the capital.

Keywords: Kazakh ASSR, transfer of the capital, Kyzyl-Orda, administrative center, transport, construction, housing stock, territory, borders

В связи с национальным размежеванием Средней Азии и присоединением к Казахстану огромной территории на юге правительством республики было выдвинуто предложение о перенесении столицы из Оренбурга в другой город, который находился бы в гуще коренного казахского населения. Предлагалось несколько вариантов новой столицы. Так, например, 26 апреля 1924 г. на совещании ответственных работников при Кир(Каз)обкоме РКП(б) был заслушан доклад первого зампреда Госплана республики С. Садвакасова¹ «О районировании КССР» (Доклад зампред Госплана КАССР С. Садвакасова), в котором говорилось о выборе новой столицы, в качестве которой Госплан представлял г. Ташкент. «У нас нет такого города, как Казань у татар, как Тифлис у грузин, Баку у азербайджанцев и т.д. Наше прошлое, наша национальная традиция, если уместно здесь о ней говорить, – продолжал Садвакасов, – связано не с какой-нибудь точкой, а с целой степью, беспредельной ширью степей». Страсти при обсуждении доклада Госплана накалились до предела. Одни обвиняли Садвакасова в «империалистических наклонностях», т.к. он претендовал на города, находящиеся вне пределов КАССР, другие считали, что выводы Садвакасова преждевременны и необходимо избрать другую ориентировку. В заключение предлагалось принять все «за» и «против» по данному докладу и до партконференции вопрос оставить открытым.

В сентябре 1924 г. на II Пленуме Кир(Каз)обкома РКП(б) С. Мендешев² предлагал: «Этот вопрос мог бы быть решен просто, если бы нам дали Ташкент, но по постановлению Политбюро он передан Узбекской республике. Поэтому был возбужден вопрос хотя бы о временном пребывании нас в Ташкенте... В случае, если снова будет отказано, перенести центр в Чимкент» (Доклад председателя Кир(Каз)ЦИК С. Мендешева).

После всестороннего обсуждения центром республики был избран г. Ак-Мечеть, куда в первой половине 1925 г. и переехали основные государственные учреждения республики.

Члены Комиссии СНК КазАССР по устройству г. Кзыл-Орды (Ак-Мечети) и перенесению центра писали о своем первом впечатлении: «Провинциальный уездный г. Ак-Мечеть, не предполагавший, что он явится столицей Казакстана и будет служить административным, культурно-политическим и хозяйственным Центром Казакской республики и вместит в себя сотни различных советских, партийных, профессиональных, торгово-промышленных, хозяйственных и других учреждений и организаций, – до февраля 1924 г. представлял собою, в смысле благоустройства его, жалкую картину крайней запущенности, хаоса и полной антисанитарии – явление, присущее большинству провинциальных и уездных городов» (Доклад о работе Комиссии СНК КазССР: 59).

На V Всеказахском съезде Советов, проходившем 15-19 апреля 1925 г., был поднят вопрос о переименовании г. Ак-Мечети. «Впервые термин «Кзыл-Орда» выдумал Ходжиков³, его спросили: «Почему?». Он сказал, что это двойное название, оно удовлетворяет и ту, и другую стороны. «Кзыл» – значит красная, и он понравится большевикам, а «Орда» – термин национальный. Таким образом, ни та, ни другая стороны не будут в претензии. С этими доводами согласились, и Ходжанов⁴ сказал, что, таким образом, город будет переименован в Кзыл-Орду» (Стенограмма допроса Д. Адилева).

Постановление ВЦИК о переименовании Киргизской АССР в Казахскую АССР и г. Ак-Мечеть в г. Кзыл-Орду было принято 15 июня 1925 г. (История Казахстана 2017: 50).

В ноябре 1925 г., выступая на Джетысуйской партийной конференции, Н. Нурмаков⁵, председатель Совнаркома КазАССР, прокомментировал необходимость выбора новой столицы республики: «С присоединением этих двух губерний, товарищи, перед Краевым комитетом партии встала необходимость перенести центр нашей республики из Оренбурга в Кзыл-Орду. Оренбург, как город европейский, населен исключительно и в губернии, и в уездах европейцами, ни в какой мере не связан с казахским⁶ населением и с присоединением новых губерний и новых территорий совершенно не мог удовлетворить требованиям центра национальной республики» (Доклад Н. Нурмакова).

Другим фактором выбора стало расположение г. Ак-Мечети на участке транспортной артерии «Оренбург–Ташкент», которая связывала европейскую часть Советского Союза с республиками Средней Азии. Дорога проходила через населенные пункты Илецк, Актюбинск, Челкар, Казалинск, Перовск, Шиели, Туркестан, Арысь. Одним из пунктов проекта резолюции Комиссии по обследованию г. Ак-Мечети планировалось «признать необходимым установление ежедневного курсирования специального мягкого вагона Ак-Мечеть–Москва. С ускоренными поездами, начиная с 1 мая с.г. [1925 г.], и Ак-Мечеть–Чимкент – один раз в неделю, и увеличить время стоянки пассажирских поездов на ст. Перовск» (Проект резолюции по докладу А. Кенжина). Магистраль играла ключевую роль в развитии города и обеспечивала поток пассажиров и грузов, способствуя его росту и процветанию, но железная дорога Оренбург–Ташкент не давала возможности для связи с обширными территориями на севере и востоке республики.

Учитывая значение будущего роста города как новой столицы Казреспублики и связанной с ним правильной архитектурной распланировки земельных участков, работа по составлению Регуляционного плана с расчетом роста его на 40 лет вперед была поручена художнику-архитектору И.В. Рянгину⁷, имеющему опыт в данном направлении. В 1924 г. Иван Васильевич, будучи губернским архитектором Оренбурга, разработал Концепцию перспективного развития города, т.н. «Регуляционный план «Красного городка», опубликованную в журнале «Советская Киргизия»⁸ под названием «Оренбург будущего»⁹.

В Кзыл-Орде Рянгин выполнил разбивку на плане кварталов и пр., произвел нивелировку местности с целью выявления горизонта и вертикалей земли для будущего устройства «водопровода, канализации, трамвая и других общественных сооружений».

Работами по съемке и нивелировке земель руководил инженер Тынышпаев¹⁰ (Доклад о работе Комиссии СНК КазССР: 39).

Около 70 объектов: Дом правительства, здания Сельхозбанка и Кожсиндиката, государственные учреждения, больница, жилые дома – были построены в 1925–1927 гг. по проектам В.Н. Львова¹¹.

Усилиями проектировщиков из гг. Москвы и Петербурга в короткий срок было разработано 15 типов домов. Буквально за три года Кзыл-Орда вместо глинобитных мазанок застроилась административными, учебными и жилыми зданиями. По воспоминаниям сына Львова, в т.н. «новом городе» жили семьи проектировщиков, простые горожане и по соседству – семьи руководителей республики У. Кулумбетова¹², Т. Рыскулова¹³ и других государственных деятелей.

После переезда правительственных учреждений в г. Кзыл-Орду возникло много проблем. Так, А. Кенжин¹⁴, председатель Комиссии по перенесению столицы КазАССР, писал секретарю Казкрайкома ВКП(б) Ф. Голощекину¹⁵, что «нельзя не отметить исключительно тяжелые и неблагоприятные условия, при которых производится работа, вызванная перенесением столицы в г. Кзыл-Орду. [...] Однако нельзя не признать наличие острой потребности в помещениях, как для учреждений, предприятий и их сотрудников, так и в принятии неотложных мероприятий по благоустройству города» (Очерк наркома торговли КазССР

А. Кенжина). За отсутствием электричества (кроме привокзальной площади) город и население пользовались керосиновым освещением. Не было необходимой инфраструктуры. Оборудование водокачки часто выходило из строя по причине изношенности двигателей. Необходимо было провести укрепление берегов р. Сыр-Дарья. Планировалось приобрести посадочный материал из разных питомников-лесничеств Среднеазиатских республик до 40 000 шт., в т. ч. ясень и клен американские, белую акацию, ясень остроплодный, иву, тополь, вишню, чернослив, джиду, турангу, гребенщик и тал (Доклад о работе Комиссии СНК КазССР: 66).

В документах отмечалось, «что изъятие домов европейского типа под наркоматы неизбежно отразится, из-за недостатка помещений, на школьном деле. Наркомпросу было предложено приступить к постройке школьных зданий.

Для разрешения возможного жилищного кризиса наркоматам внутренних дел и юстиции была поручена разработка более льготных условий для кооперативного и частного строительства, т.к. «все выселенные из домов своих городские обыватели размещены в настоящее время по сараям и иным хозяйственным постройкам и юртам, что, конечно, недопустимо ни в санитарном, ни в иных отношениях» (Из письма СНК КазССР СНК РСФСР).

В летнее время город заполнялся тучами пыли, переносимой ветром со степи. Усилившееся движение на столичных улицах ухудшило ситуацию. В Архиве отложилось ходатайство Правительства Казахстана об ассигновании государственных средств для замощения улиц: «Благодаря образовавшимся большим выбоинам [дороги] пришли в состояние, представляющее большие затруднения для проезда не только автомобильному, но и гужевому транспорту. Помимо образования выбоин, полотно улиц, благодаря особым свойствам местного грунта, под влиянием усиленного проезда покрылось слоем мельчайшей пыли, «столбом» стоящей в воздухе, проникающей, несмотря на двойные рамы, в жилища и осаживающейся на легких людей» (Ходатайство СНК КазССР).

Торжественное открытие новой столицы планировалось через два года после начала строительства. Однако непродуманное планирование, несвоевременное и недостаточное кредитование породили аврал, штурмовщину, вкуче с природно-климатическими условиями зоны пустыни с резко-континентальным климатом, отсутствие квалифицированной рабочей силы, дефицит строительных материалов, дороговизну жизни по сравнению с остальными местностями Казахстана (так, «в момент работ по обследованию домов белый хлеб стоил фунт 6 коп., а в последнее время – 9 коп., мясо стоило фунт 18 коп., теперь – 20-25 коп., топливо (саксаул) пуд стоил 14 коп., теперь – 40-50 коп. и т.д. Чернорабочий получал 1 руб. в день, теперь вследствие общего вздорожания жизни приходится платить от 1 руб. 30 коп. до 1 руб. 50 коп. Параллельно вздорожали рабочие руки и квалифицированных рабочих (вместо 2 руб. 50 коп. – 3 руб. и 3 руб. 20 коп.). За перевозку 1 пуда груза со станции ж. д. до города брали 2-3 коп., теперь – 6-8-12 коп.») (Доклад о работе Комиссии СНК КазССР: 19) и – как следствие – громадные затраты. В резолюции Казкрайкома ВКП(б) по докладу Комиссии, обследовавшей строительство г. Кзыл-Орды, был выражен протест против предложенного Совнаркомом РСФСР уменьшения объема строительства Кзыл-Орды и его финансирования, отмечалось, что «центральный, партийный, советский и профессиональный аппарат Казахстана уже закончил период организации в новом центре, налажен и приступает к систематической плановой работе. Колебания центра РСФСР в вопросе о центре Казахстана и его строительстве дезорганизует работу органов Казахстана» (Резолюция Казкрайкома ВКП(б)).

Вместо открытия Красной столицы в Кзыл-Орде начался один из первых в СССР политический процесс над технической интеллигенцией. Основными обвиняемыми стали руководители строительства г. Кзыл-Орды, члены комиссий и комитетов по перенесению

центра, архитекторы. Несмотря на то что суд, приговорив обвиняемых к различным срокам осуждения, объявил амнистию в связи с 10-летием Октябрьской революции, работы по возведению и обустройству столицы стали сворачиваться, государственное субсидирование практически прекратилось. Частные пожертвования не обеспечивали достаточного финансирования.

Вместе с тем период, когда Кзыл-Орда была столицей, стал важной вехой в его развитии. В 1929 г. столичный статус получил г. Алма-Ата.

Вниманию исследователей предлагается обзор положения г. Кзыл-Орды в 1925–1926 гг. за авторством члена Комиссии СНК КАССР по переносу столицы С.Д. Акаева¹⁶. Документ публикуется впервые.

**«Обзор положения г. Кзыл-Орды
к моменту провозглашения его столицей Казакстана
и в последующий полутороговой период времени (1925–1926 гг.)»**

г. Кзыл-Орда

1926 г.

[I]. *Гор. Кзыл-Орда и его прошлое*

Незначительный в административно-политическом, но весьма крупный в экономическом отношении, бывший уездный город Сыр-Дарьинской обл. Перовск (в пореволюционное время – Ак-Мечеть) до 1909 г. представлял собою оживленнейший центральный узловой торговый пункт, куда стекались товарные ценности степи и Средней Азии караванным и гужевым путем, направляясь, до проведения Ташкентской железной дороги, тем же транзитным порядком на г. Оренбург для дальнейшего продвижения на внутренние российские рынки. Таким же транзитным способом прибывали российские и иностранные товарные ценности в г. Перовск, из которого засим и растекались по среднеазиатским рынкам. Через Перовск проходил Оренбургский почтовый тракт, связывавший г. Оренбург с Ташкентом. В этом случае г. Перовск являлся складочной товарной базой, мощною артерией для взаимных товарообменов Азиатской России с Центральною. Проведение Ташкентской железной дороги, если ослабило караванный и гужевой транзит на г. Оренбург, то в то же время сохранило этот порядок транспортирования товарных ценностей изнутри страны на г. Перовск, не поколебав установившегося за ним давностью лет значения центрального узлового коммерческого пункта. Значение г. Перовска как центрального коммерческого узла начинает постепенно умягаться с 1909 г. по изданию царским правительством распоряжения о выселении из ряда городов Туркестанского края, а в т.ч. и из г. Перовска, евреев, как европейского происхождения, так и бухарских, являвшихся жизненным элементом в экономическом строе г. Перовска. Местная коммерческая жизнь степи оказалась предоставленною деятельности единичных представителей крупного торгово-промышленного класса, главным образом, г. Оренбурга (братья Яушевы, Гуссейнов и др.), пребывавших вне г. Перовска, а потому и мало заинтересованных в экономической жизни собственного этого города, оперируя непосредственно в степи при посредстве своих приказчиков – агентов, экспортировавших местные товарные ценности, минуя г. Перовск. При создавшемся положении вещей экономическая жизнь г. Перовска неизбежно должна была замирать, а город – терять свое бывшее значение центрального коммерческого узлового пункта.

Ко времени государственного переворота г. Перовск представлял собою небольшой туркестанского типа уездный город Сыр-Дарьинской обл.

II. *Гор. Кзыл-Орда к моменту провозглашения его столицей К[А]ССР*

Незначительному в первой половине текущего столетия, и в политическом, и в экономическом отношениях, уездному городу Сыр-Дарьинской обл. Перовску, переименованно-

му в пореволюционное время в прежнее его название Ак-Мечеть, после провозглашения его столицей Казакской Советской Социалистической республики, с переименованием его в г. Кзыл-Орду, выпало на долю сделаться центром политической, административной и экономической жизни обширного Казакстана. Возведение незначительного уездного города, даже территориально ограниченного, в ранг командующего центра, в связи с решением Казакского правительства о ближайшем перемещении столицы из г. Оренбурга в г. Кзыл-Орду, сопрягалось с необходимостью в создании для новой столицы подобающей ей во всех отношениях обстановки.

Столица, как вместилище того многосложного механизма-двигателя, который управляет всем государственным бытием страны, прежде всего требовала территориальной емкости и соответствующего строительного оборудования; этих емкости и оборудования г. Кзыл-Орда, по своему масштабу провинциального уездного города, предоставить не мог, а потому специальная Комиссия¹⁷, на обязанности которой возложены были заботы о перемещении столицы КССР из г. Оренбурга в г. Кзыл-Орду, при все[м] крайнем напряжении своей деятельности, могла предоставить новой столице обстановку, только относительно приличествующую.

*III. Строительное оборудование г. Кзыл-Орды ко времени открытия действий
Особой комиссии по перемещению столицы в г. Кзыл-Орду*

Деятельность означенной специальной Комиссий, хотя и ограничивалась единственной целью, но эта единственная цель оказалась чрезвычайно в своем благополучном осуществлении вследствие тех отрицательных условий, с которыми столкнулась она на первых порах своей деятельности, при ближайшем ознакомлении со строительным оборудованием г. Кзыл-Орды.

Экономический упадок, начавшийся после 1909 г. и с годами постепенно прогрессирующий, не мог пройти бесследно для городского строительства и благоустройства.

Эпоха империалистической войны, сменившаяся периодом войны гражданской, в связи с отдельными эпизодами революционных выступлений, отметала не только всякие заботы, но даже мысли о каком-либо городском строительстве и благоустройстве. Не отремонтированные в свое время строения частью пришли в ветхость, частью – в разрушение. Нужда в топливе в революционные годы, вследствие легкомыслия отдельных работников, повела к истреблению частновладельческих садов и городских насаждений (сады: Богданова, Балтабаева¹⁸, городской, где ныне школа им. Карла Маркса, сад около церкви), между тем как топливо в изобилии было, так сказать, под рукой.

IV. Задания и деятельность

Особой комиссии по жилищному вопросу в г. Кзыл-Орде

Специальная Комиссия по перемещению столицы К[А]ССР из г. Оренбурга в г. Кзыл-Орду обрела в этом последнем такое строительное оборудование, в составе жилищного фонда которого оказались постройки туземного сакельного типа, с глинобитными полами, без печей, без примитивных жилищных удобств, требующих притом капитального ремонта. Город, вмещавший в себе до 10 000 жителей обоего пола, обветшал, имел крайне запущенный вид. Между тем, Комиссии предстояло в самый непродолжительный срок не только разместить 83 государственных учреждения и состоящий при них штат сотрудников в количестве 1306 чел. с семьями, но также иметь в своем распоряжении и известный жилищный резерв для имеющего прибыть в г. Кзыл-Орду нового кадра служащих. Подобное задание крайне осложнялось еще тем, что при ограниченном сроке времени все ветхое и запущенное надлежало привести в такой вид и состояние, которыми в достаточной степени обеспечивались бы как нормальное функционирование государственных учреждений, так и физическое существование сотрудников.

а) Муниципальный жилищный фонд г. Кзыл-Орды

Муниципальный жилищный фонд г. Кзыл-Орды к моменту открытия действий Комиссии представлял собою нижеследующие цифровые данные:

Количество		Размеры		
домов	квартир в них	полезной в квартирах площади	вспомогательные при квартирах площади (коридоры, передние, кухни и пр.)	общей площади
126	425	4242,3	1989,5	6231,8 кв. саж.

Показанный выше итог полезной жилищной площади, включая даже в этот итог и вспомогательную при квартирах площадь, совершенно не разрешал затруднений Комиссии в деле осуществления возложенного на нее задания, т.к. по ориентировочным, неполным, соображениям Госплана К[А]ССР потребность в полезной, под центральные учреждения и квартиры сотрудников, площади исчислялась (по голодной норме) в размере 9759 кв. саж.; наличный же муниципальный жилищный фонд г. Кзыл-Орды составлял всего около 64% (63,9%) этой примерно исчисленной Госпланом площади. В этом случае Комиссия стала лицом к лицу с чрезвычайно затруднительным вопросом – изыскать такой источник жилищной площади, за счет которого представлялось бы возможным не только покрыть ориентировочно-исчисленную Госпланом норму, но и обеспечить себя в дальнейшем резервным жилищным фондом. Этот источник Комиссия наметила в том жилищном фонде, который состоял в распоряжении и пользовании частных лиц.

б) Частновладельческие дома в г. Кзыл-Орде

Произведенный Комиссией учет этого последнего фонда выяснил нижеследующие цифровые итоги:

Количество		Размер полезной в комнатах площади	Количество вспомогат[ельных] при домах помещений (кухни, кладовые, амбары и пр.)	Размер площади вспомогат[ельных] помещений	Количество торговых помещений (лавок)	Размер площади торговых помещений	Итого площади
домов	комнат в них						
815	2202	7072 кв. саж.	2633	665 кв. саж.	304	1118 кв. саж.	8855 кв. саж.

Суммируя размеры полезной площади муниципального жилищного фонда в 4242,3 кв. саж. с размерами таковой же площади частновладельческого жилищного фонда в 7072 кв. саж., Комиссия установила общий итог полезной площади жилищного фонда по г. Кзыл-Орде в 11 314,3 кв. саж. (без вспомогательных и торговых помещений). Этот итог, покрывая с избытком ориентировочную норму Госплана на 1553,3 кв. саж., казалось, мог бы разрешить благополучно задания Комиссии, но при условии, если бы частновладельческий жилищный фонд являлся бы абсолютно свободным от насельников, общее количество которых достигало до 6644 чел. Для того чтобы использовать этот частновладельческий жилищный фонд в своих целях, Комиссии оставался единственный исход – разредить полезную площадь частновладельческого жилищного фонда из-под наличного контингента его насельников, путем их уплотнения и переселения в городской черте, а также частичного выселения в дома при усадьбах в окрестностях города. Подобная мера неизбежно вызвалась крайнею необходимостью удовлетворения нужд и интересов государственного порядка и в то же время предоставляла Комиссии возможность обеспечить себя потребным строительным фондом и своевременно подготовить и распределить этот фонд (1307 квартир) между перемещаемыми в ближайшем в г. Кзыл-Орду государственными учреждениями и их сотрудниками. Осуществление этой меры, по существу, крайне щепетильной, требовало от Комиссии всемерного такта и предвидения, дабы не вызвать ка-

ких-либо нежелательных эксцессов и трений, неизбежных в подобных случаях при малейшей неосмотрительности и недооценке, сопровождавших действия Комиссии моментов. В этом случае Комиссии удалось соблюсти все предосторожности, дабы разрешить выпавшую на ее долю труднейшую проблему вполне удовлетворительно. В этой стадии работ деятельность Комиссии, вообще ограниченной по времени, весьма отягощалась, с одной стороны, доставлением из г. Оренбурга учреждениями или недостаточно полных списков необходимых им помещений, или преувеличенными помещения заявками, а с другой стороны – процессом собирания жилищного фонда до нормы, более или менее гарантирующей беспрепятственное отправление государственными учреждениями возложенных на них функций и удовлетворяющей физическое существование сотрудников. Ныне, спустя более года после перемещения столицы из г. Оренбурга в г. Кзыл-Орду, объективная нелицеприятная оценка не может не засвидетельствовать того, что расквартирование Комиссией прибывших 83 учреждений и 1226 семейств прошло сравнительно безболезненно для обывателей.

V. Деятельность Комиссии по ремонту собранного ею жилищного фонда и по городскому благоустройству

Покончив с этой основной, но предварительной работой, Комиссия приступила к последнему этапу своей деятельности – к приспособлению и приведению собранного ею жилищного фонда в подобающий внешний вид и порядок – к ремонту и городскому благоустройству. Этот фонд, вследствие общей городской запущенности, в большей своей части требовал капитального ремонта, а порою и возведения новых построек, т.к. от некоторых прежних построек пришлось отказаться из-за их ветхости; городское же благоустройство, прежде всего, требовало радикальных мер санитарного свойства. Если процесс собирания необходимого жилищного фонда сопровождался в деятельности Комиссии известными затруднениями, устраненными на месте же усилиями Комиссии, то в деле ремонта существенную помехою явилось отсутствие на месте потребных строительных материалов¹⁹, и Комиссия, стесненная во времени, вынуждена была озаботиться спешною доставкой этих материалов из гг. Оренбурга и Ташкента.

На первых порах производства ремонтных работ ощущался недостаток рабочих рук, впоследствии пополнявшийся, но, во всяком случае, задерживавший темп рабочей деятельности Комиссии. На 4 января 1925 г. состояло на учете у местного Отдела охраны и труда безработных всего 225 чел. (177 мужчин и 48 женщин), из коих 136 чел. чернорабочих (111 мужчин и 25 женщин)²⁰; стабильных рабочих в этом составе безработных насчитывалось не более 10-15 чел. Впоследствии одних строительных рабочих было привлечено к работам до 562 чел. Но наиважнейшею помехою в деятельности Комиссии оказалось в этом случае нерегулярное, с перебоями, ассигнование Центром денежных средств, особенно в начале работ, а засим, в периоды наступления сроков, раслат по строительству.

VI. Строительство г. Кзыл-Орды в 1925 г.

Если строительное оборудование и территориальное протяжение бывшего г. Перовска отвечали его административному значению и жизненным условиям как уездного города, то перемещение в него столицы Казакстана, естественно, требовало строительного оборудования и емкости иного масштаба, более усовершенствованного и увеличенного. Гор. Перовск – Кзыл-Орда, по территориальной ограниченности своей, для столицы, прежде всего, был тесен, имея в виду местопребывание в ней Правительства, всех центральных учреждений и органов государственного управления с обслуживающими их штатами сотрудников. Центральный аппарат, во всей массе своих разновидностей, искусственно и временно был внедрен в грани того, так сказать, вместилища, которое имелось в наличности в г. Перовске к моменту перемещения в него столицы. Бывшему г. Перовску предстояло раздвинуть свои первоначальные границы, и выполнение этого задания возложе-

но было на ту же Особую комиссию по перемещению столицы Казакстана в г. Кзыл-Орду. Таким образом, Комиссии поручалось сооружение нового города.

а) Сооружение нового города

По обследовании земель, прилегающих к старым городским границам, Комиссия наметила территорию будущего нового города, смыкающуюся с существующим и являющуюся его продолжением, засняв инструментально эту территорию на план и озаботившись изготовлением регуляционного плана будущего города с расчетом роста его на 40 лет вперед и в соображениях о подобающей столице архитектонике. Коснувшись вопроса о старых границах г. Перовска, нельзя не упомянуть о том, что город в период царского правительства не был снабжен утвержденными в установленном порядке границами. Эти границы установила революция, включив в городскую черту значительную площадь земель сельского значения вверх и вниз по Сыр-Дарье. В первоочередном порядке строительства в новом городе предположено было Комиссией возведение правительственных зданий и жилых помещений для служащих, по сметным исчислениям, на общую сумму 2 340 000 руб. и с отводом под эти помещения земельных участков общей площадью в 3 десятины.

б) Учреждение Строительно-технического комитета и Бюро при нем

Принимая во внимание, с одной стороны, предстоящий крупный объем строительства, а с другой, что учреждение Особой комиссии, по существу, имело своим специальным заданием срочное перемещение Правительственного аппарата из г. Оренбурга в г. Кзыл-Орду, означенная Комиссия признала за нацелесообразнейшее разрешение строительного вопроса для будущего создание специального органа – Строительно-Технического комитета²¹ и Бюро при нем, запротокколированное Комиссией Положение, которое получило в свое время утверждение Правительства. Этому Строительно-техническому комитету Особая комиссия и передала все подготовленное и намеченное ею в отношении порядка последующего строительства со всеми документальными данными и материальными заготовками, учтя вместе с сим вполне беспристрастно те некоторые свои недочеты, которые неминуемо должны были вкратце при спешно форсированной деятельности Комиссии. Строительно-технический комитет, сменив с этого момента Особую комиссию, приступил к возведению новых построек, а именно: 1) здания электростанции и служб при ней; 2) двух школ I ступени; 3) школы II ступени; 4) партшкол со службами; 5) Ветеринарного института со вспомогательными службами и квартирами; 6) амбулатории и хирургической; 7) конторы для Казторга с общежитием и службами при ней; 8) здания Сельхозбанка со службами и квартирами при нем; 9) здания радиостанции, со службами и четырьмя жилыми домами при нем; 10) здания делового клуба; 11) помещения конного двора КЦИКа; 12) помещения фотографии КЦИКа; 13) здания Кожсиндиката с квартирами для служащих; 14) двух домов Госсклада под жилые помещения; 15) трех домов Госторга и Внешторга под квартиры служащих; 16) четырех домов Сельхозкредита под квартиры служащих; и 17) одного дома Госбанка под квартиры служащих и одного дома под Контору Правления.

в) Городское благоустройство

То состояние городского благоустройства бывшего Перовска, с которым встретила Особая комиссия по перемещению туда столицы, вкратце может быть охарактеризовано как отрицательное.

Если начавшийся с 1909 г. и из года в год постепенно прогрессирующий экономический упадок города и наложил заметный след на состояние его строительного оборудования, то этот упадок, тем не менее, не заключал в себе ни оснований, ни поводов к наличию антисанитарных эксцессов, в черте городского поселения совершенно недопустимых, но местным Комхозом игнорированных.

Помимо общей загрязненности улиц, дворов, базарных площадей, торговых помещений, Особой комиссией обнаружены бывш[ие] свалочные места даже в центральных частях города – улицы Карла Маркса, Каракалпакская, Ленинская, Советская, около Округа связи и др., не говоря уже об окраинах; на городские улицы вываливались навоз, зола, всякий мусор, отбросы, трупы павших домашних животных и птиц, загнившей рыбы. В саду КЦИКа и на территории за рынком Саркара, где ныне возведены 16 домов Совнаркома, здания: Кожсиндиката, КазУАСА, Сельхозбанка и др., обнаружены были Комиссией целые горы всякого рода нечистот, преимущественно разложившейся рыбы и экскрементов, распространившие окрест на большое расстояние невыносимое зловоние. Для уничтожения подобных пунктов Особая комиссия вынуждена была прибегнуть к энергичным радикальным мерам, вплоть до огня, употребив на это целый месяц борьбы и затратив крупную рабочую силу. Засоренные арыки, поломанные по дорогам и через арыки мосты, с выбоинами улицы, избитые, грязные тротуары, отсутствие в темное время уличного освещения дополняли хозяйственную, так сказать, панораму города.

Подобная обстановка вызвала со стороны Особой комиссии ряд срочных мероприятий, направленных к оздоровлению и приведению города по возможности в благоустроенный вид: устройство освещения, мостов, очистка арыков, площадей, садов, домов, дворов, надворных построек, улиц, выгребных ям, уборных, ремонт городской водоканализации, поливка улиц, расширение телефонной сети, древонасаждение на территории, примыкающей к зданию КЦИКа, в конце Советской улицы, разбивка сквера на площади скотского двора, электрификация, санитарный надзор за торговыми предприятиями, нейтрализация берега р. Сыр-Дарьи и смежных с нею ям в целях уничтожения малярийных очагов.

г) Ирригация

Но в серии мероприятий Особой комиссии, как осуществленных, так и подготовленных к осуществлению, оказалось одно мероприятие, не поддававшееся выполнению и ожидающее такового до сего времени, – это проект укрепления городского берега р. Сыр-Дарьи. Неурегулированное течение р. Сыр-Дарьи, перемещая русло свое к правому берегу, периодически отмывает и рвет материк на протяжении до 300 саж., приближаясь к городу и сокращая т.о. городскую территорию²².

Озаботившись как ограждением города от наводнения во время весенних и летних паводков, так и сохранением в целостности наличной городской территории, Особая комиссия поручила местному Управлению Водного округа выработать наиболее целесообразный и практически уже испытанный в крае проект работ по защите правого, городского, берега р. Сыр-Дарьи в целях осуществления этих работ в 1925 г.

Составленный местным Управлением Водного округа проект защитных работ по правому побережью р. Сыр-Дарьи Особой комиссией был одобрен и представлен в СНК К[А]ССР, который этот проект утвердил, предложив Казводхозу ассигновать необходимые на эти работы средства и приступить к самим работам (журн. постанов[овления] СНК К[А]ССР от 17 марта 1925 г. № 18).

Одновременно местным Управлением Водного округа представлена была на утверждение Казводхоза техническая смета по означенным защитным ирригационным работам, исчисленная в сумме 85 236 руб. 83 коп.

Вслед за сим прибыла в г. Кзыл-Орду, по поручению Казводхоза, для осмотра места работ в натуре специальная Техническая комиссия, по докладу которой Казводхоз ограничил объем производства защитных работ устройством только одного струеотбивающего сооружения (карабурной шпоры), на каковой предмет и было отпущено 5000 руб. Но и это одно сооружение, вопреки постановлению СНК К[А]ССР и в явный ущерб городскому благополучию, в действительности оказалось недостижимым в своем осуществлении, т.к. вско-

ре последовало распоряжение начальника Казводхоза прекратить работы, а полученные средства направить на производство других работ.

Этот случай представляет собою единственный отрицательный эпизод во всей деятельности Особой комиссии, особенно характерный по коллизии двух начал – верховно-начальствующего и подчиненного, бронирующегося главенством профессиональной специальности.

Исходя из соображений о том, что перемещение столицы в г. Кзыл-Орду обусловит повышенный спрос на продукты сельского хозяйства, что и побудит окрестное население к интенсивному занятию земледелием, огородничеством и садоводством, Особая комиссия пришла к заключению о необходимости снабжения прилегающих к городу земель постоянным током вод.

Подобному плану Комиссии благоприятствовала непосредственная близость р. Сыр-Дарья. Надлежащая реставрация головных и устройство подсобных сооружений при наличии такого мощного резервуара, как р. Сыр-Дарья, вполне могли бы обеспечить устойчивое водоснабжение окрестных земель на пространстве примерно около 5000 дес.

В числе проектов по водному хозяйству намечены были Особой комиссией также и обводнение сухого русла Джан-Дарья (Янги-Дарья) – мероприятие, одобренное СНК К[А]ССР (журн. постанов[овления] от 17 марта 1925 г. за № 14), – и изыскательные работы, которые предполагалось было возложить в 1926 г. на Казводхоз.

Закончила свою деятельность Особая комиссия по перемещению столицы Казахстана из г. Оренбурга в г. Кзыл-Орду в ноябре 1925 г., передав, как об этом было вышеупомянуто, все произведенные и начатые ею работы, а также и проекты намеченных работ и мероприятий со всеми материальными заготовками Строительно-техническому комитету при КазНКВД как преемнику своему по дальнейшему строительству г. Кзыл-Орды, а местному Комхозу – по его последующему благоустройству.

VII. Строительство г. Кзыл-Орды в 1926 г.

Строительство г. Кзыл-Орды в 1926 г., по существу, является продолжением городского строительства 1925 г. в смысле стройки, достройки и ремонта. В этом случае Особой комиссией по перемещению столицы был заложен фундамент широкого многогранного масштаба. В общей схеме строительства 1926 г. нельзя не отметить своего рода специального направления по возведению правительственными учреждениями жилых помещений для своих служащих ввиду чрезвычайно обостренного в городе квартирного кризиса за отсутствием в распоряжении у местного Комхоза какого-либо резервного жилищного фонда. Между тем, соответствующее штатное укомплектование учреждений сотрудниками, в связи с самотеком работников из внутренних губерний, привлекаемых в г. Кзыл-Орду под обаянием новой столицы, настоятельно требует предоставления им крова.

а) Отвод земельных участков под застройку

В этом отношении местный Комхоз является совершенно беспомощным, бессильным. При таком наличном положении дел Комхозу, казалось, предстоял бы один нормальный выход – широко использовать услуги частной инициативы по застройке свободных городских земельных участков, а также озаботиться расширением земельных владений путем закономерного изъятия земельных излишков у фактических землепользователей.

В границах утвержденного Правительством городского плана оказались занесенными земли сельского значения и частные владения; с момента утверждения городских границ все таковые земельные угодья составляли уже достояние города, который и правомочен ими распоряжаться на основаниях и в пределах действующих законоположений.

К подобному почину побуждают обращения в Комхоз с заявлениями об отводах жилых помещений. Между тем, в распоряжении местного Комхоза никакого резервного жилищ-

ного фонда не имеется и в то время числится 74 заявления со стороны учреждений на площадь в 1179 кв. м и 1271 заявление от сторон рабочих и служащих об отводах жилья.

б) Городское благоустройство

В отношении строительства по городскому благоустройству в 1926 г. закончены оборудование и пуск электростанции, восстановлена городская ирригационная система и переоборудована водокачка, приступлено к организации пожарного парка и устройству бани, разбит частично городской сад с устройством в нем летнего кинотеатра и других развлечений, а также садик вокруг памятника Ленину; произведены посадки деревьев в разных частях старого города, частично восстановлен мост, организовано автомобильное движение, курсирующее до вокзала; капитально отремонтированы здания под учреждения местного значения и городские торговые помещения; произведена инвентаризация городских домовладений. В предстоящем 1927 г. проектируется: постройка городских бань и гостиниц, замощение города. Городское строительство 1926 г. в общем характеризуется следующими данными:

в) Городское строительство

	Число строений		Квадратура	Кубатура	На сумму (в руб.)	Примечание
	Учреждений	Жилые дома с/служ				
Учреждения	-	16	-	-	312 545-04	
	1	-	-	-	414 747-16	постройка медицинского городка
Казкрайсоюз	-	1	-	-	152	Ремонт
Казокрsvязь	-	3	-	-	30 000	постройка жил[ых] пом[ещений]
Казомес	1	2	-	300		достройка зд[ания] Управл[ения] и постройка жилых помещений
Казторг	1	-			12 890-92	постройка магазина, пристройка и ремонт жил[ых] пом[ещений]
Упсырзаг	1	-	-	-	113 000	постройка здания под Управление
Казсельхозбанк	-	-	-	-	-	достройка служб и заборов
Хлебопродукт	-	-	-	-	62 143-53	постройка жил[ых] помещений
Госбанк	-	-	-	-	-	постройка служб и частичн[ый] ремонт
Итого:	4	22			945 478-65 руб.	

Количество рабочих разной квалификации, привлеченных в 1926 г. к городскому строительству, выражается нижеследующими сведениями:

Каменщики	Плотники	Печники	Кровельщики	Столяры	Стекольщики	Землекопы	Чернорабочие	Кузнецы	Обойщики	Водопроводчики	Плотники-дверные	Вальщики	Итого
96	45	12	25	4	1	58	113	26	15	8	24	15	673 ^{1*}

Несмотря на полуторагодовое строительство, жилищный кризис остается в своей крайне острой фазе, в устранение чего, казалось бы, надлежало использовать все представляющиеся доступными возможности, как например:

- 1) освобождение занятых госучреждениями муниципализированных домов;
- 2) возведение правительствами объединенных наркоматов собственных зданий;
- 3) упрощение получения разрешений на право застройки;
- 4) выдача беспроцентных ссуд специалистам под стройку;
- 5) предоставление местному торговому классу некоторых временных льгот по местным налогам и сборам под обязательство жилищного строительства;
- 6) демунципализация группы домов, не представляющих особой ценности, но в то же время требующих периодического своего ремонта, с возвратом прежним домовладельцам тех расходов, кои были вызваны муниципализацией этих домов по их ремонту, и с обращением возвращенных сумм на новое строительство.

г) Ирригационное строительство

В области общего ирригационного благоустройства, вызванного перспективными соображениями о развитии и укреплении земледельческого хозяйства в окружающих г. Кзыл-Орду районах, местным Водным округом, согласно постановлению КазЦИКа, прорыт из озера Шунан-Куль в 1926 операционном году Кзыл-Ординский канал, каковым мероприятием обеспечивается орошение до 2000 десятин пригородных земель.

д) Школьное строительство

Организация народного просвещения в г. Кзыл-Орде исчерпывается функционированием в 1926 г. шести нижеследующих учебных заведений: школа I ступени им. Абая; школа I ступени татаро-узбекская; школа I ст[упени] им. Карла Маркса (русс.); школа I ст[упени] имени Парижской Коммуны (русс.); школа-9-летка им. Мунаева; казахская школа-7-летка. С общим числом преподавательского персонала в 44 чел. и контингентом учащихся в 1708 чел.

По сравнению с истекшим годом, преподавательский персонал увеличился на 2 чел., а контингент учащихся – на 374 питомца. В отношении национального состава показанное выше количество учащихся в 1708 чел. распределяется в нижеследующем порядке: казахи – 775 чел. (45,4%); русские – 797 чел. (46,7%); татары и узбеки – 136 чел. (7,9%).

Независимо от означенного числа учащихся в школах г. Кзыл-Орды, согласно школьной регистрации, оказалось не принятыми в 1926 г., за отсутствием свободных вакансий, около 230 чел.

е) Здравоохранение

В сфере охранения народного здоровья последовало увеличение в 1926 г. в Кзыл-Ординской городской больнице стационарно-коевого пользования с 45 до

^{1*} По подсчетам автора – 442.

60 коек. Общее число госпитализированных в городской больнице в 1925 г. составило 656 чел., из них 184 чел., или 28%, приходилось на долю казахского населения; за 8 месяцев 1926 г. (январь–август включительно) общее число госпитализированных в больнице определяется в 1450 чел., из них 315 чел., или 21,7%, составляли казахи.

По формам заболеваний первое место занимает туберкулез (43 случая), за ним следуют малярия (40 случаев) и глистовые заболевания (36 случаев); остальные заболевания составляют: брюшной тиф, сыпной тиф, скарлатина и грипп.

Амбулаторную помощь при городской больнице пользовалось в 1925 г. 23 405 чел. (первичные посещения), из коих 10 631 чел., или 45,4%, – казахов. За 8 месяцев 1926 г. (январь–август включительно) амбулаторная помощь определяется общим числом в 17 338 первичных посещений, из них 5027 посещений, или 23,3%, приходится на долю казахов.

В ноябре 1925 г. организованы были туберкулезный и венерический диспансеры, пропустившие с ноября 1925 г. по сентябрь 1926 г.: первый – 2642 и второй – 2162 пациента.

Обращение в детской консультации за 5 месяцев 1926 г. (март–июль включительно) выразилось 3286 посещениями, из коих 328, или 10%, приходится на долю казахского населения.

VIII. Ярмарка

В целях восстановления торгового значения г. Кзыл-Орды и экономического ее оживления организована была в декабре 1925 г., в качестве опытного подготовительного мероприятия, первая Кзыл-Ординская ярмарка. Несмотря на позднее открытие ярмарки и на ограниченную о ней осведомленность, результаты ярмарочной деятельности оказались на первых же порах настолько удовлетворительными, что СНК К[А]ССР журнальным определением своим от 1 февраля 1926 г. за № 4 постановил – признать ярмарку краевой, имеющей полуконтрактный характер, и возбудить ходатайство перед Центром о распространении на Кзыл-Ординскую ярмарку всех льгот, предоставленных казакским ярмаркам – Темирской и Уильской²³. Открытие Кзыл-Ординской ярмарки в 1926 г. предстоит в октябре.

Финансовые результаты ярмарки 1925 г. представляют собою нижеследующие итоги:

Клиенты ярмарки	Торговые операции
	Оптовые
госорганы	873 252
кооперация	88 072
частники	30 656
Итого:	994 980 ^{1*} (оптовые) + 549 810 (розничные) = 1 544 790 руб.

Главными объектами ярмарочного товарооборота являлись: мануфактура, посуда разная, металлические изделия, обувь, чай, сахар, хлеб (сбыт), скот крупный и мелкий, кожсырьё, пушнина (предложение).

Ориентировочные перспективы предстоящей в 1926 г. ярмарки по наиболее ходким статьям ярмарочного оборота представляют собой нижеследующие частичные сведения:

Заявки	Предложение
на завод (в руб.)	на заготовки (в руб.)
промтовары – 435 000	крупного скота – 48 500
хлеба – 50 000	мелкого – 27 500
Итого:	435 000 руб. и 50 000 руб. (76 000) 858 000 ^{2*}

^{1*} По подсчетам автора – 991 980.

^{2*} По подсчетам автора – 561 000.

В жизни рынка нельзя не отметить известных перебоев в снабжении города товарами, каковое обстоятельство, в связи с чрезмерными размерами арендной платы за торговые помещения и высоким обложением, отражается на состоянии рынка, а вместе с ним и на жизненном повседневном обиходе рабочих и служащих.

IX. Преступность

Движение преступности в г. Кзыл-Орде в 1926 г. определяется возбуждением 833 дел, в составе которых необходимо отметить современную социальную язву – хулиганство. За четырехмесячный, с апреля по июль включительно, период времени обнаружен был 51 случай проявления хулиганства, из коих 9 подверглись судебному разбирательству, а 42 случая разрешены были в административном порядке, с наложением штрафов.

X. Заключение

Из сопоставления предпринятых Особой комиссией по перемещению столицы в г. Кзыл-Орду начинаний по городскому благоустройству и последовавших по сему же вопросу специальных постановлений Совещания при СНК К[А]ССР с фактическим наличным состоянием этого благоустройства нельзя не прийти к заключению, что процесс благоустройства столицы протекает весьма замедленным темпом, о чем наглядно свидетельствуют незамощенные с выбоинами улицы, сбитые тротуары или полное отсутствие таковых, скудное освещение, поливка улиц до непроходимости, распруженные^{1*} арыки вследствие отсутствия правильного надзора за водопользованием, отсутствие помоек и выгребных ям при домах в старом и новом городе, смерчи пыли там же.

Таковые итоги сказываются крайне острым жилищным кризисом, должным идти на повышение вследствие неизбежного роста города. Инертность местного Комхоза в деле благоустройства столицы может проистекать или из слабости в количественном отношении аппарата, или из неспособности аппарата к хозяйственному разрешению вопросов и заданий коммунального свойства. В том и другом случае аппарат, казалось бы, должен быть соответствующе исправлен.

В деле ослабления наличного жилищного кризиса местному Комхозу, как об этом уже было упомянуто выше, надлежит широко использовать услуги частной инициативы по застройке полупорожних городских земельных участков, с предоставлением льготных условий застройщикам до краткосрочных беспроцентных ссуд включительно.

Подобный порядок, отвлекая Комхоз от непосредственного участия в возведении жилищного строительства, тем самым освобождает хозяйственную деятельность Комхоза для приложения ее к благоустройству всех прочих отраслей городского хозяйства²⁴.

В целях скорейшего завершения благоустройства столицы представлялось бы необходимым остановиться на нижеследующих конкретных пожеланиях:

1. Поручить Наркомрабкри [Народный комиссариат рабоче-крестьянской инспекции] всесторонне критически обследовать дееспособность коммунального аппарата в отношении приспособленности его вообще к заведыванию и дальнейшему городским хозяйством.

2. Предложить местному Комхозу обратить самое серьезное внимание на настоятельную необходимость организации надлежаще целесообразного порядка в деле эксплуатации городских имуществ (земельные угодья, торговые площади, водоснабжение, муниципализированные дома, электростанция, бойня, бани, сады и т.д.) для использования извлекаемых от сих имуществ доходов исключительно на благоустройство города.

3. Предложить местному Комхозу срочно озаботиться освобождением муниципализированных домов, занимаемых ныне госорганами и хозорганами, в целях расширения жилищной площади.

4. Муниципализированные дома азиатского типа, как строения, не представляющие собой ценности, но в то же время требующие для поддержания своего в исправности по-

^{1*} От слова «распрудить» – устаревшая форма. В данном контексте, вероятно, связано с процессом освобождения от воды.

стоянного ремонта, предложить местному Комхозу вернуть прежним их владельцам, обязав последних возместить те расходы по ремонту, кои были вызваны муниципализацией означенных домов.

Порядок демунципализации поручить Комхозу проработать в специальной комиссии, а имеющиеся поступить от демунципализации в городскую кассу суммы обратить на новое строительство.

5. Предложить местному Комхозу произвести точный учет жилой площади, как в домах старой постройки, так и в строящихся, для ослабления, в случаях необходимости, жилищного кризиса и вообще для наблюдения за правильной эксплуатацией домового строительства.

6. Предложить местному Комхозу по возможности упростить порядок получения разрешений на застройку, установив для него не более 2-недельного срока.

7. Предложить местному Комхозу точно руководствоваться утвержденным СНК и КазЦИКом планом строительства г. Кзыл-Орды, отнюдь не допуская каких-либо от плана уклонений.

8. Предложить местному Комхозу производить изъятие земельных участков у их пользователей только в случаях крайней необходимости и на началах законности, строго руководствуясь со всеми действующими на сей предмет законоположениями, а равно и допускать всякие прирезки свободных участков не иначе, как с согласия того землепользователя, в распоряжении которого имеется свободный участок.

9. Предложить местному Комхозу в соображениях с финансовыми возможностями выработать календарный план городского строительства и благоустройства, которым точно и руководствоваться, предварительно распределив городские нужды на потребности:

- а) безотлагательные,
- б) могущие быть в своем осуществлении отложенными,
- в) вообще только полезные.

10. Предложить местному Комхозу разработать план водоснабжения города постоянным непрерывным током вод, для каковых надобностей соответствующе приспособить существующую городскую ирригационную сеть.

11. Предложить местному Комхозу разрешать проведение арыков на улицах за счет домовладельцев не иначе, как в расстоянии 2 саж. от дома (за исключением узких улиц) и по указаниям технического надзора.

12. Предложить местному Комхозу озаботиться расширением электрической сети через общую нагрузку электростанций и понижение платы за проводку и пользование электричеством.

13. Предложить местному Комхозу озаботиться возможным широким древонасаждением по городу, а равно оборудованием рынка, устройством бань и гостиниц.

С.Д. Акаев^{1*}

[член Комиссии СНК КАССР
по переносу столицы]

АП РК. Ф.141. Оп.1. Д.239. Л.1-27. Подлинник. Машинопись.

Примечания

1. Садвакасов Смагул (1900–1933). Родился в Каройской вол. Черлакского у. Акмолинской губ. Окончил Полтавское русско-казахское училище, Омское среднее сельскохозяйственное училище, Московский институт инженеров железнодорожного транспорта. В феврале 1923 г. – сентябре 1924 г. – первый зампред Госплана, в сентябре 1924 г. – феврале 1925 г. – председатель Госплана КазАССР.

^{1*} Подпись красными чернилами.

Наркомы Казахстана. 1920–1946 гг. Биографический справочник. / Состав.: М.Х. Жакыпов, А.С. Зулкашева, А.Н. Ипмагамбетова (ответ.), Е.В. Чиликова. Алматы: Арыс, 2007. С. 15.

2. Мендешев Сейткали/Сейтгалий (1882–1938). Родился в ауле Калмак Шагыл Букеевской орды Астраханской обл. Окончил Казанскую учительскую семинарию. В 1920–1925 гг. – председатель Кир(Каз)ЦИКа.

Наркомы Казахстана. 1920–1946 гг. Биографический справочник. Алматы: Арыс, 2007. С. 236.

3. Ходжиков Конгыр-Ходжа (Конур-Ходжа) (1880–1938). Родился в Хан-ауле Перовского у. Сыр-Дарьинской обл. Окончил Императорскую учительскую семинарию в г. Ташкенте (1900). По окончании – преподаватель, инспектор губернских школ, заведующий русско-туземным училищем, преподаватель вечерней школы для железнодорожников в Карнакской вол. Сыр-Дарьинской обл., г. Ак-Мечети, Фергане. В 1917 г. – отсекр Временного правительства «Кокандской автономии». В 1920 г. – ученый секретарь Киргизского института просвещения (г. Ташкент), одновременно сотрудничал в газ. «Ак-жол», член ТуркЦИКа и его Президиума, зав. земельным отделом Семиреченской обл. В 1925 г. арестован по делу Алаш-Орды, вскоре освобожден. До 1929 г. – управляющий Казахской конторой Сельхозбанка СССР. В 1931 г. – подследственный ПП ОГПУ по Казахстану «по делу националистической организации». 29 октября 1931 г. следствие прекращено за недостаточностью собранных доказательств. Работал в КазФАНе СССР, ориенталистом Государственной публичной библиотеки им. А.С. Пушкина. Вновь арестован УГБ НВД КазССР по Алма-Атинской обл. 27 января 1938 г. Тройкой УНКВД по Алма-Атинской обл. приговорен к расстрелу 15 февраля 1938 г. Реабилитирован Военным трибуналом Туркестанского военного округа за недоказанностью состава преступления 23 декабря 1957 г.

Опубл. Страницы трагических судеб. Сб. воспоминаний жертв политических репрессий в СССР в 1920–1950-е гг. // Состав.: Е.М. Грибанова, А.С. Зулкашева, А.Н. Ипмагамбетова, Р.К. Кангужиева, Е. В. Чиликова. Алматы: Жеті жарғы, 2002. С. 434.

4. Ходжанов Султанбек (1894–1938). Родился в Туркестанском у. Сыр-Дарьинской обл. Окончил Ташкентскую учительскую семинарию, Курсы марксизма-ленинизма при Коммунистической академии (г. Москва). В 1924–1925 гг. – Второй секретарь Кир(Каз)обкома РКП(б)/ВКП(б).

5. Нурмаков Нигмет (1895–1937). Родился в Кувской вол. Каркаралинского у. Семипалатинской обл. Окончил Омскую учительскую семинарию, Коммунистический университет при ЦК ВКП(б). В 1924–1929 гг. – председатель СНК КазССР.

6. В советское время казахов называли киргизами, соответственно учреждения – киргизскими. 19 апреля 1925 г. V Всекиргизским (Всеказахским) съездом Советов было принято постановление «О восстановлении имени «казак» за киргизской национальностью». С этого момента в СССР начал использоваться этноним «казак», Киргизская АССР была переименована в Казакскую АССР. Современная форма этнонима «казах» установлена в феврале 1936 г.

7. Рянгин Иван Васильевич (1891/1895–1940). Родился в г. Санкт-Петербурге. Выпускник Всероссийской Академии художеств в Петрограде (1917 г.), губернский архитектор г. Оренбурга, автор первых памятников В.И. Ленину в СССР, проекта перспективного плана развития г. Оренбурга (1918–1930 гг.).

Шлеюк С.Г. Архитектор-художник И.В. Рянгин и формирование художественного образа индустриальной архитектуры Оренбурга 1920–1930-х годов // Academia. Архитектура и строительство. 2005. № 1. С. 14–23.

8. Советская Киргизия. 1924. № 5–6. С. 161–166.

9. В 1920 г. была создана Оренбургско-Тургайская губерния, вошедшая в состав Киргизской (Казахской) АССР. Оренбург стал столицей республики, сохраняя статус до февраля 1925 г.

10. Тынышпаев Мухамеджан (1879–1938). Родился в местности Жыланды Маканчи-Садыровской вол. Лепсинского у. Семиреченской обл. Окончил Верненскую мужскую гимназию, Санкт-Петербургский институт инженеров путей сообщения. В 1924–1930 гг. – преподаватель Киргизского (Казахского) института народного образования (г. Ташкент); курировал строительство жилых и административных зданий, ирригационных каналов, главный инженер по благоустройству г. Кызыл-Орды; инженер, главный инженер Управления Турксиба, председатель Комитета по строительству Турксиба при Совнарком РСФСР.

Опубл. Малиновская Е.Г. «Репрессированная архитектура» – сталинские постройки, творчество и судьба архитекторов. Алматы: ARK Gallery, 2018. С. 40.

11. Львов Владимир Николаевич (1889–1974). Родился в г. Данково Рязанской губ. Обучался на архитектурном факультете Санкт-Петербургского училища гражданских инженеров [с 1924 г. Ленинградский институт гражданских инженеров – ЛИГА]. Работал конструктором, проектировщиком в бюро Академии архитектуры у В.А. Покровского. В 1925–1926 гг. – начальник техпроектов в Казгосстрое.

Опубл. Малиновская Е.Г. «Репрессированная архитектура» – сталинские постройки, творчество и судьба архитекторов. Алматы: ARK Gallery, 2018. С. 53.

12. Кулумбетов Узакбай Джелдербаевич (1891–1938). Родился в Аманкульской вол. Иргизского у. Тургайской обл. Окончил Иргизское русско-киргизское училище, Актюбинские педагогические курсы. В 1926–1928 гг. – председатель Госплана, зампред СНК КазАССР

13. Рыскулов Турар (1896–1938). Родился в Восточно-Талгарской вол. Верненского у. Семиреченской обл. Окончил Меркенскую русско-киргизскую школу, Пишпекскую сельскохозяйственную школу. В 1926 г. – зав. отделом печати Казкрайкома ВКП(б) – главный редактор газеты «Еңбекші қазақ».

14. Кенжин Аспандияр (1887–1938). Родился в г. Гурьеве. Окончил учительскую семинарию и учительский институт. В 1924–1927 гг. – нарком торговли КАССР, одновременно председатель Комиссии по перенесению центра в г. Кызыл-Орду.

15. Голощекин Филипп Исаевич (1876–1941). Родился в г. Невеле Витебской губ. Окончил Витебскую гимназию, зубоветеринарную школу. В 1925–1933 гг. – первый секретарь Казкрайкома ВКП(б).

16. Акаев Серикбай Джумагулович (1880–1937). Родился в ауле № 5 Ак-Мечетского у. Сыр-Дарьинской обл. Образование – среднее специальное. В 1917–1918 гг. работал в правительстве т.н. «Туркестанской автономии», в ноябре 1917 г. – делегат Всетуркестанского съезда (г. Коканд). После разгрома автономии скрывался в г. Фергане, затем перебрался в г. Семипалатинск. В июле–августе 1918 г. – управляющий делами Алаш-Орды, август 1918 г. – июнь 1919 г. – управляющий Каркаралинским у. Семипалатинской обл. Временно-го Сибирского правительства (правительства Колчака). Со 2 августа 1920 г. – зав. киргизским (инородческим) отделом управления Семипалатинского губревкома. В 1920 г. – член коллегии наркомата юстиции КАО, с декабря 1920 г. – на руководящей работе в Главном комитете по трудовой повинности КАО. В 1921–1922 гг. – член Кир(Каз)промбюро. В 1925 г. – кандидат в члены правления, член правления Казгосторга. В 1925–1926 гг. – управляющий делами ЦИК и СНК КазАССР. С июля 1926 г. – врио зампред Стройбюро КазАССР, с сентября 1926 г. – член правления Кендырного комитета [при СНК КазАССР], научный сотрудник, секретарь Президиума Госплана КазАССР. В 1928 г. осужден, вскоре амнистирован. В 1930 г. – член коллегии защитников (адвокатов), юрисконсульт Кызыл-Ординской конторы Казлеса. 14 сентября 1937 г. постановлением уполномоченного восточного отдела ПП ОГПУ СССР по Казахстану привлечен в качестве обвиняемого по делу М. Тынышпаева. 29 октября 1931 г. дело прекращено за недостаточностью собранных доказательств.

В 1937 г. – член коллегии защитников г. Алма-Аты. Арестован УГБ УНКВД по Алма-Атинской обл. 8 октября 1937 г. Осужден к расстрелу 21 ноября 1937 г. Реабилитирован 27 апреля 1957 г.

См.: Алашорда ісі. 1920–1940 жж. Құжаттар мен материалдар. 1-том. «№ 78754 А. Байтұрсынұлы, М. Дулатов және басқаларды айыптау ісі. 1927–1930 жж. Алматы: «Кітап» баспасы, 2023. С. 115, 143, 147, 148, 190, 202, 204, 317, 321, 322, 335, 345, 346, 380, 440.

17. Образована Постановлением СНК КазАССР 16 февраля 1925 г. для осуществления заданий Правительства по перенесению столицы из Оренбурга в Кызыл-Орду и по устройству Кызыл-Орды. Председатель – А. Кенжин, члены – С. Акаев, М. Тынышпаев.

АП РК. Ф.141. Оп.1. Д.35. Л.21-37.

18. Вероятно, речь идет о саде, благоустроенном на средства купца уроженца Бухары Айтбая Балтабаева. В 1925 г. для обслуживания нужд города посадочным материалом в саду Балтабаева был заложен древесный питомник площадью 800 кв. саж., в котором имелось сеянцев около 400 000 шт. в следующем виде: карагач – 200 000 шт., гледычия – 50 000 шт., белая акация – 50 000 шт., айлант – 50 000 шт., ясень – 20 000 шт., бигнония – 5000 шт., маклюра – 3000 шт., мыльное дерево – 3000 шт., клен – 1000 шт.».

АП РК. Ф.141. Оп.1. Д.427. С. 68.

19. Трудовые артели по изготовлению сырца и жженого кирпича были организованы «исключительно из коренного казахского населения, как местного, так и пришлого из других районов Казахстана», например, из голодающей Тургайской обл.

АП РК. Ф.141. Оп.1. Д.427. Л.54.

20. К работе были привлечены артели «Самстрой» из г. Ташкента, «Строитель» – местный коллектив безработных, «Ленинградская и «Москвичева» – из безработных, приехавших из разных мест СССР.

АП РК. Ф.141. Оп.1. Д.427. Л.13.

21. Образован Постановлением СНК КазАССР 10 июня 1925 г. Председатель – А. Сергазиев, в 1924–1925 гг. – первый зампред СНК КазАССР – пред. Госплана – нач. Управления водного хозяйства. Цель: внесение планомерности в строительство г. Кызыл-Орды и достижение экономии ассигнованных средств.

АП РК. Ф.141. Оп.1. Д.35. Л.21-37.

22. С 1910 по 1923 гг. рекою отмыто до 18 саж., а с 1919 по 1925 гг. – до 10 саж. на расстоянии вдоль берега до 300 саж.

АП РК. Ф.141. Оп.1. Д.427. Л.69.

23. Речь идет о межсезонных ярмарках, в частности о ярмарках в Уильском поселении Темирского у. Уральской обл., действовавших с середины XIX в. Первая Уильская ярмарка в период правления советской власти открылась в 1920 г. Ярмарки, закрытые во время гражданской войны, возобновили свою работу в 1922 г. Оживление и рост торговли были обусловлены переходом советской власти к Новой экономической политике. К 1926 г. на территории Казахстана действовало 128 крупных ярмарок, общий товарооборот которых составил 20 млн руб., в их числе одной из крупных была Уильская ярмарка.

24. Примечание документа: «По Бельгийскому законодательству (закон 9 августа 1889 г.) Гос. Ген. Сбер. Кассе разрешено открывать кредит для постройки рабочих жилищ. По закону 25 марта 1891 г. кредит этот открывается через посредство Строительных или кредитных обществ. Кредитом Сберкасс могут пользоваться лица или общества, которые не преследуют спекулятивных целей и ограничиваются дивидендом 3%. Ссуды выдаются на срок от 10 до 26 лет из 4%. Внешний размер ссуды – 5000 франков. Погашаются ссуды из заработка».

Источники и литература

Доклад зампред Госплана КАССР С. Садвокасова – Доклад зампред Госплана КАССР С. Садвокасова «О районировании КАССР» на совещании ответработников при Кир(Каз)обкоме РКП(б). *АП РК. Ф.139. Оп.1. Д. 825. Л.11-12 об.*

Доклад Н. Нурмакова – Доклад Н. Нурмакова об экономическом и политическом положении СССР и особенностях Казакской республики. *АП РК. Ф.141. Оп.1. Д.142. Л.1-21. Оpubл.: Ныгмет Нурмаков. Документы и материалы. / Под ред. А.Х. Мустафиной. Сост. Нурымбетова Г., Чиликова Е., Утегалиева А. Алматы, 2025. С. 202.*

Доклад о работе Комиссии СНК КазССР – Доклад о работе Комиссии СНК КазАССР по устройству г. Кзыл-Орды (г. Ак-Мечети) и перенесению центра. *АП РК. Ф.141. Оп.1. Д.427.*

Доклад председателя Кир(Каз)ЦИК С. Мендешева – Доклад председателя Кир(Каз)ЦИК С. Мендешева «О размежевании Среднеазиатских республик и присоединении 2 киробластей к КАССР» на 2-м Пленуме Кир(Каз)обкома РКП(б). *АП РК. Ф.139. Оп.1. Д. 844. Л.16.*

Из письма СНК КазАССР СНК РСФСР – Из письма СНК КазАССР СНК РСФСР о необходимости финансирования строительства правительственных учреждений и жилья в г. Кзыл-Орде. *ЦГА РК. Ф.30. Оп.1. Д.441. Л.208-209 об. Оpubл.: Ныгмет Нурмаков. Документы и материалы. Алматы, 2025. С. 178.*

История Казахстана 2017 – *История Казахстана. Документы и материалы (1917–2012) / Сост.: К.Ш. Алимгазинов (ответ.), М.Т. Жылгелдинов, Е.В. Чиликова, В.М. Чупров. Астана: ТОО «Шанырақ Медиа», 2017. 320 с.*

Очерк наркома торговли КАССР А. Кенжина – Очерк наркома торговли КАССР А. Кенжина «Основные моменты деятельности Совета народных комиссаров КАССР». *АП РК. Ф.141. Оп.1. Д.35. Л.21. Оpubл.: Асфендияр Кенжин. Сборник документов и материалов / Сост. А.Т. Сулейменова. Алматы: Елтаным, 2014. С. 81.*

Проект резолюции по докладу А. Кенжина – Проект резолюции по докладу А. Кенжина «О результатах работ Комиссии по обследованию г. Ак-Мечети. *АП РК. Ф.141. Оп.1. Д.166. Л.51-55.*

Резолюция Казкрайкома ВКП(б) – Резолюция Казкрайкома ВКП(б) по докладу комиссии Юрцина, обследовавшей строительство г. Кзыл-Орды. *АП РК. Ф.141. Оп.1. Д.787. Л.1.*

Стенограмма допроса Д. Адилева – Стенограмма допроса Д. Адилева. *АП РК. Ф.352. Оп.1 (г. Алматы). Д.6610. Л.5-31.*

Ходатайство СНК КазАССР – Ходатайство СНК КазАССР СНК РСФСР об ассигновании госсредств для замощения улиц г. Кзыл-Орды. *ЦГА РК. Ф.30. Оп.1. Д.441. Л.47. Оpubл.: Ныгмет Нурмаков. Документы и материалы. Алматы, 2025. С. 182-183.*

References

Doklad zampred Gosplana KASSR S. Sadvokasova – Doklad zampred Gosplana KASSR S. Sadvokasova «O raionirovanii KASSR» na soveshchanii otvetrabotnikov pri Kir(Kaz)obkome RKP(b). Archive of the President of the Republic of Kazakhstan (*AP RK*). *F.139. Inv.1. C. 825. L.11-12 verso (in Russian)*

Doklad N. Nurmakova – Doklad N. Nurmakova ob ekonomicheskom i politicheskom polozhenii SSSR i osobennostiakh Kazakskoi respubliki. *AP RK. F.141. Inv.1. C.142. P.1-21 (in Russian)*

Doklad o rabote Komissii SNK KazASSR – Doklad o rabote Komissii SNK KazASSR po ustroistvu g. Kzyl-Ordy (g. Ak-Mecheti) i pereneseniiu tsentra. *AP RK. F.141. Inv.1. P.427 (in Russian)*

Doklad predsdatelia Kir(Kaz)TsIKa S. Mendesheva «O razmezhevanii Sredneaziatskikh respublik i prisoedenii 2 kiroblastei k KASSR» na 2-m Plenumе Kir(Kaz)obkoma RKP(b). *AP RK. F.139. Inv.1. C. 844. P.16 (in Russian)*

Iz pisma SNK KazASSR SNK RSFSR – Iz pisma SNK KazASSR SNK RSFSR o neobkhozimosti finansirovaniia stroitelstva pravitelstvennykh uchrezhdenii i zhilia v g. Kzyl-Orde. *Central State Archive of the Republic of Kazakhstan (CSA RK). F.30. Inv.1. C.441. P.208-209 verso. Opubl.: Nygmet Nurmakov. Dokumenty i materialy. Almaty, 2025. P. 178 (in Russian)*

Istoriia Kazakhstana 2017 – *Istoriia Kazakhstana. Dokumenty i materialy (1917–2012) / Sost.: K.Sh. Alimgazinov (otvet.), M.T. Zhylgeldinov, E.V. Chilikova, V.M. Chuprov. Astana: TOO «Shanyrak Media», 2017. 320 p. (in Russian)*

Ocherk narkoma trgovli KASSR A. Kenzhina – Ocherk narkoma trgovli KASSR A. Kenzhina «Osnovnye momenty deiatelnosti Soveta narodnykh komissarov KASSR». *AP RK. F.141. Inv.1. C.35. P.21. Opubl.: Asfendiiar Kenzhin. Sbornik dokumentov i materialov / Sost. A.T. Suleimenova. Almaty: Eltany, 2014. P. 81 (in Russian)*

Proekt rezoliutsii po dokladu A. Kenzhina – Proekt rezoliutsii po dokladu A. Kenzhina «O rezultatakh rabot Komissii po obsledovaniuu g. Ak-Mecheti. *AP RK. F.141. Inv.1. C.166. P.51-55 (in Russian)*

Rezoliutsiia Kazkraikoma VKP(b) – Rezoliutsiia Kazkraikoma VKP(b) po dokladu komissii Iurtsina, obsledovavshei stroitelstvo g. Kzyl-Ordy. *AP RK. F.141. Inv.1. C.787. P.1 (in Russian)*

Stenogramma doprosa D. Adileva – Stenogramma doprosa D. Adileva. *AP RK. F.352. Inv.1 (Almaty). C.6610. P.5-31 (in Russian)*

Khodataistvo SNK KazASSR SNK RSFSR ob assignovanii gossredstv dlia zamoshcheniia ulits g. Kzyl-Ordy. *CSA RK. F.30. Inv.1. C.441. P.47. Opubl.: Nygmet Nurmakov. Dokumenty i materialy. Almaty, 2025. P. 182-183 (in Russian)*

Историческая память о Великой Отечественной войне в современном Казахстане

Лайла Сейсембековна Ахметова

Казахский национальный университет им. аль-Фараби, г. Алматы, Казахстан, доктор исторических наук, профессор политологии, laila_akhmetova@mail.ru

Аннотация. В статье описывается 15-летний опыт работы (2010–2025) председателя Комиссии по сохранению памяти Ассамблеи народов Евразии и Африки доктора исторических наук, профессора политологии Казахского Национального университета им. аль-Фараби Ахметовой Лайлы Сейсембековны по сохранению исторической памяти о казахстанцах в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг. Размышления автора касаются тех изменений, которые происходят в парадигме общественного мышления: почему происходит разрушение того, что было сделано в XX веке, о природе «манкуртизма», необходимости детям ветеранов оставить память о войне, рассказанной им отцами.

В работе показано отношение государственных институтов к вопросам памяти и истории страны, ученых, общественных деятелей и рядовых граждан Казахстана. Также описаны краткая история вопроса, личный опыт, проблемы и пути их решения, рекомендации, вклад автора в качестве общественного деятеля, ученого, историка, писателя, журналиста в решение вопроса сохранения памяти о Великой Отечественной войне.

Ключевые слова: Казахстан, историческая память, идеология, источники, старшее поколение, новые технологии

Қазіргі Қазақстандағы Ұлы Отан соғысы туралы тарихи жады

Ләйлә Сейсембекқызы Ахметова

Әл-Фараби ат. Қазақ Ұлттық университеті, Алматы қ., Қазақстан, тарих ғылымдарының докторы, саясаттану профессоры, laila_akhmetova@mail.ru

Аңдатпа. Мақала Еуразия және Африка халықтары Ассамблеясының Естелікті сақтау жөніндегі комиссиясының төрайымы, тарих ғылымдарының докторы, саясаттану ғылымдары профессоры, Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университетінің оқытушысы Ахметова Лайла Сейсембекқызының 1941–1945 жылдардағы Ұлы Отан соғысындағы қазақстандықтар туралы тарихи естелікті сақтау бойынша 15 жылдық (2010–2025) жұмыс тәжірибесіне жан-жақты талдауды ұсынады. Автордың пайымдаулары қоғамдық ойлау парадигмасында орын алып жатқан өзгерістерге: XX ғасырда жасалған жетістіктердің неліктен жойылып жатқанына, «мәңгүрттік» табиғатына және ардагерлердің балаларына әкелерінен естіген соғыс туралы естеліктерін қалдырудың қажеттілігіне қатысты.

Мақалада Қазақстанның мемлекеттік институттарының, ғалымдарының, қоғам қайраткерлерінің және қарапайым азаматтарының ел тарихы мен естелік мәселелеріне деген қарым-қатынасы көрсетілген. Сонымен қатар, мәселенің қысқаша тарихы, автордың жеке тәжірибесі, туындаған проблемалар және оларды шешу жолдары, ұсыныстар, сондай-ақ

автордың қоғам қайраткері, ғалым, тарихшы, жазушы, журналист ретінде Ұлы Отан соғысы туралы естелікті сақтау мәселесін шешуге қосқан үлесі сипатталады.

Түйін сөздер: Қазақстан, тарихи жады, идеологиясы, дереккөздері, аға буын, жаңа технологиялар

Historical Memory of the Great Patriotic War in Contemporary Kazakhstan

Laila S. Akhmetova

Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan, doctor of Historical Sciences, Professor of Political Science, laila_akhmetova@mail.ru

Abstract. The article discusses the 15 years lasting (2010–2025) experience of Laila S. Akhmetova – the Chairman of the Commission for Memory Preservation of the Peoples of Eurasia and Africa Assembly, Doctor of Historical Sciences, Professor of Political Science at al-Farabi Kazakh National University - to preserve the historical memory of Kazakhstanis about the Great Patriotic War. The author's reflections concern changes that are occurring in the paradigm of public thinking, why there is a destruction of what was done in the twentieth century, the nature of «mankurtism», the need for children of veterans to leave their memory of the war, told them by their fathers. This work shows the attitude of state institutions, scientists, public figures and ordinary citizens of Kazakhstan to issues of memory and history of the country. Also, this material tells a brief history of the issue, personal experience, problems and ways to solve them, recommendations, describes the contribution of the author as a public figure, scientist, historian, writer, journalist to the solution of the issue of preserving the memory of the Great Patriotic War.

Keywords: Kazakhstan, historical memory, ideology, sources, elder generation, modern technologies

Введение

В последние годы наблюдается рост интереса к вопросам исторической памяти. Проблема стала актуальной в связи с политической обстановкой в мире. Каждая страна по-своему старается высказаться в отношении прошедшего XX столетия, многие – в негативном плане и, соответственно, задевая так или иначе проблемы исторической памяти и ее сохранности в настоящее время. Разрушаются памятники, уничтожается литература, создаются новые герои из антигероев XX века. Мир все больше и больше делится на два лагеря, противоборствующих не только в социальных сетях, но и на поле брани.

Историческая память – это наше представление о прошлом, как массовое, так и личное, включая самые разные аспекты: образы и эмоции, когнитивную структуру.

Будущее нации определяет преемственность поколений, передача знаний и исторических данных. Проблема «отцов и детей» возникает со времен далекого прошлого, о ней задумывались античные философы и ученые, и размышления возобновляются с каждым новым поколением. Наша сегодняшняя деятельность – это задачи формирования исторической памяти и ее сохранность.

История – это память народа о том, кто мы, где наши корни, каков наш путь. Глава государства несколько раз подчеркивал в своих выступлениях необходимость конкретизации идеологической стратегии страны. В рамках этого должно уделяться внимание изучению прошлого через правильное восприятие молодежью нашей истории (Токаев 2023). «Нам нужно прославлять свою историю и культурные ценности» (Токаев 2023а).

На III Национальном курултае Главой государства вновь поднимался данный вопрос. «Наряду с укреплением национальной идентичности нам важно чтить память своих героев. Во многих странах восприятие переломных событий прошлого сейчас становится инструментом информационных и политических манипуляций. По мере отдаления Второй мировой войны рождается все больше исторических и военных мифов о ней. Казахстан всегда выступал и будет выступать за историческую правду, сохранение настоящей памяти об этом самом кровопролитном конфликте в истории человечества» (Токаев 2024).

Основная часть

Многолетняя исследовательская деятельность автора, связанная с историей Великой Отечественной войны, включает публикации научных и публицистических материалов, участие в медиаформатах и анализ широкого круга источников. Подобный опыт работы позволяет систематизировать ключевые источники формирования исторической памяти:

1. Устные.
2. Нарративные (учебники, мемуары, воспоминания, художественная литература и др.).
3. Коммеморация (дни памяти, юбилеи, исторические праздники).
4. Монументальная и живописная традиция.
5. Аудиовизуальные источники (кино, ТВ, радио).
6. Интернет, новые технологии и др.

В современных казахстанских реалиях применяются и другие виды источников, однако обратимся к наиболее актуальным темам на современном этапе – сохранению исторической памяти недалекого прошлого – XX века и Великой Отечественной войны. Сегодня в отношении этого периода развязались информационные войны, манипуляции, фиксируется стремление разрушить, переписать историю XX века. Казалось бы, часть живущих в настоящее время людей все еще помнит, во всяком случае, вторую половину XX века, однако это уходящее поколение. В ходе борьбы за умы людей среднего возраста и молодого поколения часто преобладает практика мифологизации, в том числе из-за безмолвия или отстранения старшего поколения.

Попробуем дать короткую оценку источников, имеющихся у нас, в Казахстане, по вопросам Великой Отечественной войны. К устным источникам относятся живые голоса истории, к примеру, интервью столетних ветеранов войны Т.А. Максимова и В. Изюмникова. Учитывая сложность журналистской работы с ветеранами войны 1941–1945 гг., подобный материал можно назвать уникальным.

В научном обороте присутствует огромный пласт нарративных источников как советского периода, так и времени независимости (учебники, мемуары, воспоминания, художественная литература и др.). В ходе исследования к 75-летию Победы было обнаружено большое количество литературы на казахском и русском языках, изданной в суверенном Казахстане – около 2-4 книг выходило ежегодно. Это относительно значимое количество, с учетом отсутствия у тематики приоритета в финансировании или постановки на повестку официальных государственных институтов на систематической основе.

При этом памятные даты, юбилеи и исторические праздники являются неотъемлемой частью социокультурной жизни современного Казахстана. Они присутствуют как в официальной государственной повестке, так и в частных формах коллективной памяти. Коммеморативные практики охватывают широкий спектр, включая торжества на уровне национальных праздников до воспоминаний в рамках семейных традиций. Подобные формы памяти способствуют поддержанию исторической преемственности и формированию гражданской идентичности.

В отдельных сегментах культурного пространства продолжают развиваться монументальная и живописная традиции, отражающие стремление к сохранению истори-

ческой памяти посредством изобразительного искусства. Внимание уделяется реставрации и сохранению памятников героям Великой Отечественной войны. В частности, в г. Алматы осуществляются работы по реставрации монументов Алие Молдагуловой и Маншук Маметовой – знаковых фигур для Казахстана. Парк памяти, посвященный Панфилову и 28 воинам 316-й стрелковой дивизии в г. Астане, пользуется устойчивым общественным интересом, выполняя функцию как мемориального, так и образовательно-пространственного. Подобные инициативы реализуются и в регионах, где родились герои: за памятниками ухаживают, возводятся новые объекты. Эти процессы свидетельствуют о продолжающейся работе по институционализации исторической памяти через визуальные и пространственные формы.

Аудиовизуальные источники (кино, ТВ, радио) приобретают особенно активное применение (демонстрацию) по юбилейным датам, освещая вопросы сохранения исторической памяти. Архивные документы, воспоминания, фотографии и документальные фильмы сейчас умело используются в работе специалистов кинематографа и телевидения. К 9 мая выходят новые документальные ленты о подвигах казахстанцев на фронте и в тылу.

Новые технологии способствуют развитию кинодокументалистики в разрезе монументальных и исторических съемок, позволяют существенно снизить затраты. Оживляя прошлое, режиссеры и журналисты приближают историю к современной молодежи, делают ее более доступной и наглядной.

К другим видам источников формирования исторической памяти следует отнести модели искусственного интеллекта. Перспективы применения методов работы с контентом самые разнообразные: от создания детских и подростковых комиксов до полноценной мультипликационной продукции с героями военных лет. Подобные технологии, совмещенные с творческими ресурсами, позволяют показывать, объяснять, рассказывать о войне и условиях того времени, когда жили, воевали и трудились наши отцы, деды и прадеды.

Конечно, можно найти много примеров наших героев, незаслуженно забытых нами. Однако всегда должна быть правда жизни, основанная на архивах и документах. При наличии архивных материалов выдумки и манипуляции неприемлемы, ведь в действительности подвиги, совершенные нашими батырами, подтвержденные многочисленными первичными и вторичными источниками, оказываются намного величественней в своей иногда прозаичной реальности, чем надуманное, преувеличенное, искаженное или неверное интерпретирование.

Для более глубокого понимания феномена кризиса исторической памяти целесообразно рассмотреть его причины в структурированном виде. Среди основных факторов:

- Разрушение исторической культуры.
- Вандализм.
- Безнравственное отношение к ветеранам.
- Искажение событий Великой Отечественной войны.
- Мифологизация и манипулирование.
- Клиповое мышление.
- Информационные войны и др.

Почему же такое происходит?

1. В истории XX века много белых пятен: по-прежнему отсутствует проверенная оценка некоторых фактов, часть материалов закрыта в архивах.

2. Великая Отечественная война должна играть объединяющую роль в истории постсоветских стран, однако не везде и не всеми приветствуются принципы дружбы народов и интернационализма, даже в контексте рассмотрения советского периода. Однобокие и манипулятивные техники нередко используются лидерами мнений (блогерами) по разным причинам.

3. С уходом поколений, переживших ключевые события XX века, и старением детей участников войны, актуализируется проблема преемственности исторической памяти. В условиях господства рыночных приоритетов общественное внимание смещается с гуманитарных ориентиров в сторону экономических интересов. Эти процессы способствуют эрозии национальных и культурных ценностей.

4. В 1990-х гг. прошлого века в стране практически не осуществлялась воспитательная работа – во всяком случае такая, какой ее помнили по советской системе. В школах, университетах и даже армии, то есть в местах сосредоточения масс молодежи, воспитательно-просветительская работа сошла на нет. Теперь молодые люди 90-х являются наиболее активными, трудоспособными гражданами страны. Следствием провала воспитательной работы и резкого перехода на капиталистические рельсы стала первостепенная значимость разрешения текущих вопросов, в то время как недавнее прошлое, история преданы забвению или осмеянию. Требования или призывы к привлечению сегодняшней молодежи к работе, например, на субботниках, по уборке территории, стали несостоятельными. Это равносильно требованию жить по двойным стандартам.

Это ведет к пониманию кажущейся неактуальности рассматриваемых вопросов, и одним из выходов представляется действие по принципу: «Кто, если не я?».

Принцип, хорошо известный, у обывателя может вызвать усмешку. Однако, несмотря на распространенный в обществе прагматичный подход к жизни, при котором приоритет отдается материальному благополучию и потребительскому комфорту, отдельные исследователи и общественные деятели продолжают работу по сохранению и передаче исторической памяти. В качестве практических шагов автора в этом направлении можно выделить следующие:

1. Передача исторических знаний молодежи через лекции, беседы и образовательные инициативы.

2. Пополнение фондов Центрального Государственного архива Республики Казахстан и Центрального Государственного архива г. Алматы за счет передачи собранных материалов.

3. Теоретические и практические исследования представлены в ряде опубликованных монографий, посвященных истории XX века и повседневной жизни в Казахской ССР.

Особое значение имеет тот факт, что данная деятельность носит добровольный, инициативный характер. Она осуществляется без институциональной поддержки, с принятием полной личной ответственности и осознания важности сохранения исторического опыта для будущих поколений.

В 2010–2016 гг. в рамках этих инициатив было организовано и проведено 45 республиканских конкурсов, направленных на активизацию интереса молодежи к отечественной истории, к примеру, конкурсы на лучшее школьное сочинение на военно-патриотическую тему в г. Алматы (РК) и г. Кемерово (РФ). При поддержке департаментов по делам НПО гг. Астаны и Алматы было издано 4 книги школьных сочинений, часть которых была передана в дар национальным и областным библиотекам страны (Ахметова 2012). Презентации книг прошли в обоих городах с участием отделов образования и школьников. Результаты 8 конкурсов можно отследить на сайте Казахстанской школы социально-ответственной журналистики (Сочинения 2012), и они могут стать базой социологических исследований.

В 2010–2016 гг. школы Казахстана во всех регионах (с обучением на казахском и русском языках) возродили работу по обучению и воспитанию детей в военно-патриотическом направлении. Это можно увидеть по сочинениям школьников разных возрастов и работе учителей – языковедов, историков, преподавателей начальной военной подготовки.

По эмпирическим наблюдениям за данный период и позже можно было констатировать проведение большого количества схожих конкурсов среди школьников, однако ре-

зультаты не размещались в открытом доступе или в Интернете. Это упущение усложняет проведение сравнительных анализов и демонстрирует отсутствие системности подобной работы с детьми и молодежью.

С 2010-х гг. в началась регулярная работа с архивными фондами, ориентированная на поиск и сбор материалов, отражающих историю Казахстана и казахстанцев в XX веке. На основе этих материалов были подготовлены и изданы книги, значительную часть которых (более 90%) удалось опубликовать за счет собственных средств. Часть монографий публиковалась в соавторстве, в результате тесного научно-практического взаимодействия с исследователями соответствующей проблематики (Ахметова 2010; Григорьев 2011; Ахметова 2011; Ахметова 2012; Григорьев 2013; Ахметова 2014; Ахметова 2014а; Ахметова 2016; Ахметова 2016а; Ахметова 2020; Ахметова 2022; Ахметова 2023; Ахметова 2025). Тематика охватывает политические очерки о лидерах Казахстана XX века, вопросы политологии и истории, деятельность общественных организаций, военную историю, развитие медиа и другие направления, связанные с осмыслением исторического и социального опыта.

Таблица 1. Презентации книг (2010–2022 гг.)

№	Автор, название книги, год издания	Год	Место презентации
1.	Ахметова Л.С., Григорьев В.К. Первые лица Казахстана в сталинскую эпоху. Алматы, 2010. 232 с.	2010	гг. Алматы, Астана, Москва
2.	Григорьев В.К., Ахметова Л.С. Яростный 1941. Размышления историков. Уч. пособие. Алматы, 2011. 384 с.	2011	гг. Алматы, Астана, Брест, Москва, Брест (крепость)
3.	Ахметова Л.С. Победа, память, патриотизм. Алматы, 2011. 593 с.	2011	гг. Астана, Алматы
4.	Ахметова Л.С. Казахстан, армия, патриотизм. Алматы, 2012. 616 с.	2012	гг. Астана, Алматы
5.	Ахметова Л.С. Школьники Алматы о патриотизме. Алматы, 2012. 420 с.	2012	г. Алматы
6.	Григорьев В.К., Ахметова Л.С. Панфиловцы: 60 дней подвига, ставших легендой. Алматы, 2013. 280 с.	2013	гг. Алматы, Астана, Москва
7.	Ахметова Л.С. Школьники Казахстана о патриотизме. Алматы, 2014. 748 с.	2014	гг. Астана, Алматы
8.	Ахметова Л.С. 1941. Брестская крепость. Казахстан. Алматы, 2016. 634 с.	2016	гг. Алматы, Астана, Минск, Брест, Москва, Тараз, Талдыкорган, Семей, Усть-Каменогорск, Бишкек
9.	Ахметова Л.С. Казахстанцы – участники обороны Брестской крепости. Челябинск: ЮУрГУ, 2016. 244 с	2016	гг. Челябинск, Москва
10.	Ахметова Л.С. Панфиловцы: наша гордость, наша слава! Алматы, 2020. 764 с.	2020	(онлайн) гг. Алматы, Астана, Москва, Волоколамск, Талгар, Бишкек, Новосибирск
11.	Военная журналистика 1940 –22.06.1941 годов: на примере публикаций военкора М. Даурембаева. Уч.-метод. пособие. Алматы: КазНУ им. аль-Фараби, 2022. 183 с.	2022	г. Алматы, Брест (крепость)

Во время работы над монографиями проводилось регулярное взаимодействие с общественностью посредством выступлений, статей в печати, интервью, экспертных оценок в различных медийных программах.

В результате за период 1968–2025 гг. автором было опубликовано 118 книг по истории, медиа, политологии, гражданскому обществу и профсоюзам, в т.ч. более 20 – по военной теме; более 400 научных статей и интервью; более 1000 публикаций в СМИ. В последние годы исследовательский фокус был сконцентрирован на двух темах: казахстанцы – защитники Брестской крепости, 316 стрелковая – 8 гвардейская стрелковая дивизия.

На основе результатов опубликованных исследований, а также дополнительных проанализированных материалов, не вошедших в монографии, была создана группа в социальных сетях под названием «Вспомним всех поименно», в которую вошли Н. Прохорова из Ставропольского края и Н. Семьянова из Новосибирской области. Данная группа нацелена на создание базы данных бойцов и командиров из Панфиловской дивизии. В настоящее время имеется более 17 100 человек из 316 стрелковой – 8 гвардейской стрелковой дивизии (в основном бойцы и командиры периода 1941 г. – начала 1942 г.)

Также следует отметить плодотворную работу в Ассамблее народов Евразии (в настоящее время – Ассамблея народов Евразии и Африки) (АНЕА 2025). Данная организация подписала Меморандумы о сотрудничестве с Гражданским альянсом Казахстана, Ассамблеей народа Казахстана и другими общественными организациями РК.

На медиаплатформе «Сеть истории» (Сеть истории 2024) началась реализация инициативы по персонализированному увековечиванию памяти бойцов и командиров Панфиловской дивизии, что стало важным шагом в формировании исторической памяти. Эта работа положила начало сети Международных ассоциаций потомков участников войны, включая Ассоциации потомков панфиловцев, Сталинградской битвы, 312-й стрелковой дивизии из Казахстана, литовской дивизии, московского ополчения, узников концлагеря в Мориборе и др.

Также следует отметить практику семейных инициатив по изданию книг к юбилеям фронтовиков. В числе таких примеров — публикации к 100-летию А. Мамиева, Н. Сыдыкова, Г. Жуматова, М. Дауренбаева и других. Аналогичным образом была издана книга, посвященная столетию ветерана войны и писателя Сейсенбека Ахметова (Ахметова 2023).

Среди фронтовиков, сумевших вернуться к полноценной общественной и профессиональной жизни, можно назвать таких личностей, как Абдразак Мамиев, Александр Маловичко, Василий Сапа, Владимир Фурсов и других, занимавших ведущие академические и управленческие позиции. Их судьбы опровергают распространенные мифы о послевоенной изоляции инвалидов войны.

Значительный вклад в локальную коммеморативную культуру вносит деятельность А. Сыздыковой, автора двух трудов: «Не вернувшиеся с войны 1941 года» и «Вернувшиеся с войны 1941 года» (Сыздыкова 2020), основанных на материалах из трех аулов Коккалжарского округа. В настоящее время исследователем готовится к публикации очередное издание «Боздақтар», посвященное памяти выходцев из трех районов. Такие инициативы демонстрируют живую форму исторической памяти, сохранившуюся на уровне локальных сообществ.

Заключение

Проблема трансляции исторической памяти молодому поколению остается актуальной и требует системного подхода, основанного на патриотизме, ценностной преемственности, осмыслении роли страны в мировой истории и формировании чувства гордости за Отечество.

В условиях постсоветской трансформации 1990-х годов одним из ключевых вопросов стало выстраивание личных и общественных ориентиров. Среди выработанных жизненных принципов особую значимость приобрели формулы Абая «Адам бол» и концепт «трех П»: патриотизм, порядочность, профессионализм как основа ответственного гражданского поведения в современном обществе (Ахметова 2025).

Выводы и предложения

Необходимо продолжать работу по следующим направлениям:

1. Просвещение молодого поколения страны.
2. Образование всех слоев населения.
3. Организация и проведение реконструкций событий, например, проводов на фронт, работы госпиталей, работы на заводах.
4. Использование цифровых технологий с обязательными консультациями профессионалов.
5. Привлечение молодежи к поиску, работе с архивами, книгами, их обучение.
6. Посещение мест событий, музеев, проведение викторин, игр с проверкой на знание тех или иных вопросов.
7. Создание сакральных карт формирования дивизий, мест проживания, обучения.
8. Освещение в медиа, Интернете, социальных сетях с участием известных людей Казахстана.
9. Привлечение к волонтерской работе.

Потеря исторической памяти разрушает общественное сознание, делает жизнь бессмысленной, варварской. Ч. Айтматов писал: «Убить память народа – значит убить сам народ, превратить его в раба, манкурта» (Айтматов 1981).

Источники и литература

- Айтматова 1981 – Айтматов Ч. *Буранный полустанок (И дольше века длится день)*. М., 1981. 304 с.
- АНЕА 2025 – *Сайт Ассамблеи народов Евразии и Африки*. <http://eurasia-assembly.org/ru> (дата обращения: 10.04.2025).
- Ахметова 2010 – Ахметова Л.С., Григорьев В.К. *Первые лица Казахстана в сталинскую эпоху*. Алматы, 2010. 232 с.
- Ахметова 2011 – Ахметова Л.С. *Победа, память, патриотизм. Правнуки победителей о войне*. Алматы, 2011. 993 с.
- Ахметова 2012 – Ахметова Л.С. *Казахстан, армия. Патриотизм*. Алматы, 2012. 616 с.
- Ахметова 2014 – Ахметова Л.С. *Школьники Алматы о патриотизме*. Алматы, 2012. 420 с.
- Ахметова 2014а – Ахметова Л.С. *Школьники Казахстана о патриотизме*. Алматы, 2014. 748 с.
- Ахметова 2016 – Ахметова Л.С. 1941. *Брестская крепость*. Казахстан. Алматы, 2016. 634 с.
- Ахметова 2016а – Ахметова Л.С. *Казахстанцы – участники обороны Брестской крепости*. Челябинск: ЮУрГУ, 2016. 244 с.
- Ахметова 2020 – Ахметова Л.С. *Панфиловцы: наша гордость, наша слава!* Алматы, 2020. 764 с.
- Ахметова 2022 – Ахметова Л.С. *Военная журналистика 1940–22.06.1941 годов: на примере публикаций военкора М. Даурембаева*. Уч.-метод. Пособие. Алматы: Қазақ университеті, 2022. 183 с.
- Ахметова 2023 – Ахметова Л.С., Ахметов С.С. *Ахметов Сейсенбек: редактор, издатель, писатель*. Алматы, 2023. 312 с.
- Ахметова 2025 – Ахметова Л.С. *Фибратты ғұмыр / Жалпы ред. басқ. Ж.Қ. Түймебаев*. Алматы: Қазақ университеті, 2025. 501 б.
- Григорьев 2011 – Григорьев В.К., Ахметова Л.С. *Яростный 1941. Размышления историков*. Уч. пособие. Алматы, 2011. 384 с.
- Григорьев 2013 – Григорьев В.К., Ахметова Л.С. *Панфиловцы: 60 дней подвига, ставших легендой*. Алматы, 2013.

Сыздыкова 2020 – Сыздыкова А. *Не вернувшиеся с войны 1941 года*. Кокшетау, 2020. 272 с.

Сыздыкова 2023 – Сыздыкова А. *Вернувшиеся с войны 1941 года*. Кокшетау, 2023. 388 с.

Сеть истории 2024 – *Сеть истории*. <https://historynetwork.ru/> (дата обращения: 10.04.2025).

Сочинения 2012 – *Сайт казахстанской школы социально-ответственной журналистики*. <https://unesco-kaznu.ucoz.kz/> (дата обращения: 10.04.2025).

Токаев 2023 – Токаев К.К. *Глава государства провел второе заседание Национального курултая*. <https://www.akorda.kz/ru/glava-gosudarstva-provel-vtoroe-zasedanie-nacionalnogo-kurultaya-1755340> (дата обращения: 10.04.2025).

Токаев 2023а – Токаев К.К. *Президент посетил спектакль «Жошы хан»*. <https://www.akorda.kz/ru/prezident-posetil-spektakl-zhoshy-han-2253235> (дата обращения: 10.04.2025).

Токаев 2024 – Токаев К.К. *Выступление Главы государства К.К. Токаева на третьем заседании Национального курултая «Адал адам – Адал еңбек – Адал табыс»*. <https://www.akorda.kz/ru/vystuplenieglavy-gosudarstva-ktokaevana-tretem-zasedaniinacionalnogo-kurultaya-1525116> (дата обращения: 10.04.2025).

References

Ajtmatov 1981 – Ajtmatov Ch. *Burannyj polustanok (I dol'she veka dlitsja den')*. Moscow, 1981. 304 p. (in Russian)

ANEA 2025 – *Sajt Assamblei narodov Evrazii i Afriki*. <http://eurasia-assembly.org/ru> (data obrashhenija: 10.04.2025) (in Russian)

Ahmetova 2010 – Ahmetova L.S., Grigor'ev V.K. *Pervye lica Kazahstana v stalinskuju jepohu*. Almaty, 2010. 232 p. (in Russian)

Ahmetova 2011 – Ahmetova L.S. *Pobeda, pamjat', patriotizm. Pravnuki pobeditelej o vojne*. Almaty, 2011. 993 p. (in Russian)

Ahmetova 2012 – Ahmetova L.S. *Kazahstan, armija. Patriotizm*. Almaty, 2012. 616 p. (in Russian)

Ahmetova 2014a – Ahmetova L.S. *Shkol'niki Almaty o patriotizme*. Almaty, 2012. 420 p. (in Russian)

Ahmetova 2014b – Ahmetova L.S. *Shkol'niki Kazahstana o patriotizme*. Almaty, 2014. 748 p. (in Russian)

Ahmetova 2016 – Ahmetova L.S. *1941. Brestskaja krepost'*. Kazahstan. Almaty, 2016. 634 p. (in Russian)

Ahmetova 2016a – Ahmetova L.S. *Kazahstancy – uchastniki oborony Brestskoj kreposti*. Cheljabinsk: JuUrGU, 2016. 244 p. (in Russian)

Ahmetova, 2020 – Ahmetova L.S. *Panfilovcy: nasha gordost', nasha slava!* Almaty, 2020. 764 p. (in Russian)

Ahmetova 2022 – Ahmetova L.S. *Voennaja zhurnalistika 1940–22.06.1941 godov: na primere publikacij voenkora M. Daurembaeva*. Uch.-metod. posobie. Almaty: Qazaq universiteti, 2022. 183 p. (in Russian)

Ahmetova 2023 – Ahmetova L.S., Ahmetov S.S. *Ahmetov Sejsenbek: redaktor, izdatel', pisatel'*. Almaty, 2023. 312 p. (in Russian)

Ahmetova 2025 – Ahmetova L.S. *Gibratty gұmyr / Zhalpy red. basq. Zh.Q. Tujmebaev*. Almaty: Qazaq universiteti, 2025. 501 p. (in Kazakh)

Grigor'ev 2011 – Grigor'ev V.K., Ahmetova L.S. *Jarostnyj 1941. Razmyshlenija istorikov*. Uch. posobie. Almaty, 2011. 384 p. (in Russian)

Grigor'ev 2013 – Grigor'ev V.K., Ahmetova L.S. *Panfilovcy: 60 dnej podviga, stavshih legendoj*. Almaty, 2013. (in Russian)

Syzdykova 2020 – Syzdykova A. *Ne vernuvshiesja s vojny 1941 goda*. Kokshetau, 2020. 272 p. (in Russian)

Syzdykova 2023 – Syzdykova A. *Vernuvshiesja s vojny 1941 goda*. Kokshetau, 2023. 388 p. (in Russian)

Set' istorii 2024 – *Set' istorii*. <https://historynetwork.ru/> (accessed: 10.04.2025) (in Russian)

Sochinenija 2012 – *Sajt kazahstanskoj shkoly social'no-otvetstvennoj zhurnalistiki*. <https://unesco-kaznu.ucoz.kz/> (accessed: 10.04.2025) (in Russian)

Tokaev 2023 – Tokaev K.K. *Glava gosudarstva provel vtoroe zasedanie Nacional'nogo kurultaja*. <https://www.akorda.kz/ru/glava-gosudarstva-provel-vtoroe-zasedanie-nacionalnogo-kurultaya-1755340> (accessed: 10.04.2025) (in Russian)

Tokaev 2023a – Tokaev K.K. *Prezident posetil spektakl' «Zhoshy han»*. <https://www.akorda.kz/ru/prezident-posetil-spektakl-zhoshy-han-2253235> (accessed: 10.04.2025) (in Russian)

Tokaev 2024 – Tokaev K.K. *Vystuplenie Glavy gosudarstva K.K. Tokaeva na tret'em zasedanii Nacional'nogo kurultaja «Adal adam – Adal eñbek – Adal tabys»*. <https://www.akorda.kz/ru/vystuplenieglavy-gosudarstva-ktokaevana-tretem-zasedaniinacionalnogo-kurultaya-1525116> (accessed: 10.04.2025) (in Russian)

Мемлекеттік маңызы бар құжаттар: заңгердің көзқарасы

2025 жыл Қазақстандағы қазіргі заманғы мемлекеттік құрылымды қалыптастыруда маңызды рөл атқарған құжаттар үшін мерейтойлы жыл болды. «Мемлекеттік егемендік туралы Декларация» (1990 жылғы 25 қазан) және «Қазақстан Республикасының Конституциясы» (1995 жылғы 30 тамыз) – тәуелсіз дамуымыздың құқықтық және институционалдық негізін қалаған іргелі актілер. Осыған байланысты сарапшылар мен қоғамдық алаңдарда әртүрлі тақырыптық жобалар жүзеге асырылып, ғылыми-тәжірибелік конференциялар, дөңгелек үстелдер, заңгерлер, тарихшылар және саясаттанушылар қатысқан пікірталастар өткізілді, сонымен қатар көптеген аналитикалық және архивтік материалдар жарияланды.

2025 жылғы 25 тамызда Қазақстан Республикасының Президенті Архивінде ҚР Конституциясына 30 жыл толуына арналған дөңгелек үстел өтті. Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесінің XII шақырылымымен Мемлекеттік егемендік туралы Декларация қабылданғанына 35 жыл толуына орай, ҚР Президенті Архивінің қызметкерлері оның тарихы мен егемен Қазақстанның қалыптасуы мен дамуы динамикасын баяндайтын «Егемендік жаршысы» атты мерейтойлық тарихи-құжаттық альбомды шығару үшін даярлады.

«Сарапшы пікірі» арнайы рубрикасы аясында отандық құқықтанушылардың осы құжаттардың тарихи-құқықтық мәні, олардың Қазақстан мемлекеттік құрылымын және ұлттық егемендікті нығайтудағы рөлі туралы ой-пікірлерін бөлісетін арнайы сериялық материалдар ұсынылды.

Документы государственного значения: взгляд юриста

2025 год стал юбилейным для документов, сыгравших ключевую роль в формировании современной государственности Казахстана. «Декларация о государственном суверенитете» (25 октября 1990 г.) и «Конституция Республики Казахстан» (30 августа 1995 г.) – фундаментальные акты, заложившие правовые и институциональные основы независимого развития нашей страны. В связи с этим на экспертных площадках были реализованы различные тематические проекты, проведены научно-практические конференции, круглые столы, обсуждения с участием юристов, историков и политологов, в большом количестве изданы аналитические и архивные материалы.

25 августа 2025 г. в Архиве Президента Республики Казахстан состоялся круглый стол, посвященный 30-летию Конституции республики. К 35-летию принятия Верховным Советом Казахской ССР XII созыва Декларации о государственном суверенитете сотрудниками Архива Президента РК подготовлен к изданию юбилейный историко-документальный альбом «Егемендік жаршысы», повествующий об истории принятия Декларации, а также о динамике становления и развития суверенного Казахстана.

В рамках специальной рубрики «Мнение эксперта» представлена специальная серия материалов, в которых авторы – отечественные правоведы делятся своими мыслями об историко-правовом значении данных документов, их роли в укреплении казахстанской государственности и национального суверенитета.

State-Important Documents: A Lawyer's Perspective

The year 2025 marked an anniversary for documents that played a key role in the formation of modern statehood in Kazakhstan. The Declaration on State Sovereignty (October 25, 1990) and the Constitution of the Republic of Kazakhstan (August 30, 1995) are fundamental acts that laid the legal and institutional foundations for the country's independent development. In this context, various thematic projects were implemented on expert and public platforms, scientific and practical conferences, round tables, and discussions with the participation of lawyers, historians, and political scientists were held, and numerous analytical and archival materials were published.

On August 25, 2025, a round table dedicated to the 30th anniversary of the Constitution of the Republic was held at the Archive of the President of the Republic of Kazakhstan. On the occasion of the 35th anniversary of the adoption of the Declaration on State Sovereignty by the XII session of the Supreme Council of the Kazakh SSR, the staff of the Presidential Archive of Kazakhstan prepared a jubilee historical-documentary album, *Egemendik Zharsyshy*, which tells the story of the Declaration as well as the dynamics of the formation and development of sovereign Kazakhstan.

Within the framework of the special section «Expert Opinion», a series of materials is presented in which domestic legal scholars share their views on the historical and legal significance of these documents, as well as their role in strengthening Kazakhstan's statehood and national sovereignty.

МҒТАР / IRSTI 10.00.01

Еліміздің Мемлекеттік егемендігі туралы Декларация және оның тәуелсіз Қазақстанның қалыптасуы мен дамуындағы рөлі

Ермек Баяхметұлы Абдрасұлов

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ., Қазақстан, конституциялық, еңбек және экологиялық құқық кафедрасының профессоры, заң ғылымдарының докторы, профессор, aermek_19@mail.ru

Аңдатпа. Мақала 1990 жылы 25 қазанда қабылданған Қазақ КСР-інің Мемлекеттік егемендігі туралы декларациясына тәуелсіз мемлекеттің қалыптасуындағы тарихи, құқықтық және саяси маңызы тұрғысынан кешенді талдау жасауға арналған. Зерттеу барысында Декларацияның конституциялық құжат ретіндегі рөлі, егемендік идеясының орнығуына түрткі болған саяси, экономикалық және идеологиялық алғышарттар, сондай-ақ, сол кезеңдегі ұлтаралық қатынастар мен тіл саясаты қарастырылады.

Мақалада Декларацияның адам құқықтарын қорғау, демократиялық мемлекет қалыптастыру, билік тармақтарының бөлінісі және халықты ұлттық байлықтың иесі деп тану жөніндегі нормаларына, сонымен қатар олардың қазіргі Конституция мен ұлттық заңнамаға ықпалына ғылыми негізделген талдау жасалған. Декларация Қазақстандағы қоғам мен мемлекеттің тұрақты дамуының іргелі құқықтық және саяси құралы ретінде бағаланады.

Түйін сөздер: Мемлекеттік егемендік, Декларация, Конституция, демократия, құқықтық мемлекет, тәуелсіздік, ұлттық саясат, құқықтар, Қазақстан тарихы.

Декларация о государственном суверенитете нашей страны и ее роль в становлении и развитии независимого Казахстана

Ермек Баяхметович Абдрасулов

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, г. Астана, Казахстан, профессор кафедры конституционного, трудового и экологического права, доктор юридических наук, профессор, aermek_19@mail.ru

Аннотация. Статья посвящена комплексному анализу Декларации о государственном суверенитете Казахской ССР, принятой 25 октября 1990 года, с точки зрения ее исторического, правового и политического значения для формирования независимого государства. Исследование рассматривает роль Декларации как конституционного документа, факторы, способствовавшие становлению идеи суверенитета, включая политические, экономические и идеологические предпосылки, а также межэтнические отношения и языковую политику того времени.

В статье рассматриваются положения Декларации, связанные с защитой прав человека, построением демократического государства, принципом разделения властей и утверждением народа как носителя национального богатства, а также анализируется их воздействие на действующую Конституцию и национальное законодательство. Декларация оценивается как фундаментальный правовой и политический инструмент для устойчивого развития общества и государства в Казахстане.

Ключевые слова: Государственный суверенитет, Декларация, Конституция, демократия, правовое государство, независимость, национальная политика, права, история Казахстана

Declaration on the State Sovereignty of Our Country and Its Role in the Formation and Development of Independent Kazakhstan

Ermek B. Abdrasulov

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan, Professor of the Department of Constitutional, Labor and Environmental Law, Doctor of Law, Professor, aermek_19@mail.ru

Abstract. This article is dedicated to a comprehensive analysis of the Declaration of State Sovereignty of the Kazakh SSR, adopted on October 25, 1990, emphasizing its historical, legal, and political significance for the establishment of an independent state. The study examines the Declaration as a constitutional document, analyzing the factors that contributed to the formation of the sovereignty concept, including political, economic, and ideological conditions, as well as interethnic relations and language policies of the period. The article provides a scholarly assessment of the Declaration's provisions on human rights protection, democratic state-building, separation of powers, and recognition of the people as owners of national wealth, highlighting their impact on the current Constitution and national legislation. The Declaration is conceptualized as a fundamental legal and political instrument ensuring the sustainable development of Kazakhstan's society and statehood.

Keywords: State sovereignty, Declaration, Constitution, democracy, rule of law, independence, national policy, rights, history of Kazakhstan

Кіріспе

Республика күні, біздің ұлттық мерекеміз 1990 жылғы 25 қазанда Қазақ кеңес республикасының Мемлекеттік егемендігі туралы декларацияның қабылдануымен тікелей байланысты. Бұл айтулы күн Қазақстанның қазіргі заманғы саяси-құқықтық дамуында зор маңызға ие, өйткені Декларацияның қабылдануымен Республика үшін мемлекеттік-тәуелсіз өмірдің жаңа бағыттары мен перспективалары ашылды. Бұл Қазақстанда демократиялық құндылықтар мен перспективаларға бағдарланған дербес және тәуелсіз мемлекеттіліктің құрылуын бастаған конституциялық маңызы бар құжат болып табылады. Қазақ Республикасы Жоғарғы Кеңесінің егемендік туралы ресми мәлімдемесі, академик С.З. Зимановтың айтуынша, біздің еліміздің тарихына терең енген бостандық идеясы мен талпынудың нәтижесі, ал оның маңыздылығы Қазақстан халқының тағдырына, егеменді ұлттық мемлекеттіліктің қалыптасуы мен жандануына әсер еткен баға жетпес жетістік (Зиманов 1991: 4).

Академик Г.С. Сапарғалиев Мемлекеттік егемендік туралы декларацияның тарихи және конституциялық маңызы туралы «Республиканың құқықтық жүйесінің маңызды көзі болып табылатынын» (Сапарғалиев 1991) атап өтті. Өз заманының саяси қайраткері Е.М. Асанбаевтың пікірінше, «Декларация Қазақстан тарихындағы тұңғыш құжат болды, ол кешенде республиканың дербес мемлекет ретіндегі мәртебесінің барлық мәселелерін шешіп, оны қатаң құқықтық нысанда бекітті» (Асанбаев 1993).

Негізгі бөлім

Қазақстанның мемлекеттік егемендігін жариялау КСРО-дағы саяси, экономикалық және идеологиялық дағдарыстың заңды әрі табиғи нәтижесі болды. Аталған дағдарыстың пайда болуына көптеген объективті және субъективті факторлар әсер етті. Сол факторлардың бірі – коммунистік қоғам құруды мақсат еткен утопиялық бағдарлама еді.

Кеңес мемлекетінің көшбасшылары бүкіл кеңестік жүйеге қауіп төндіретінін болжай отырып, өткен ғасырдың 80-ші жылдарының екінші жартысында реформалар арқылы социалистік әлемдік тәртіпті жаңартуға, мемлекеттік және қоғамдық өмірдің барлық аспектілерін қайта құру арқылы оған жаңа өмір сыйлауға тырысты. Алайда, қарқынды реформалық күш-жігерге қарамастан, бұл қиындықтар жойылған жоқ, керісінше шиеленісе түсті: созылмалы дефицит өсті, азық-түлік және тұрғын үй дағдарысы күшейе түсті, экономикаға тән өнім мен қызмет сапасының төмендігі өсе берді.

КСРО-дағы прогрессивті қоғам алғаш рет осы қиындықтар туралы ғана емес, өмірдің барлық салаларындағы дағдарыстық құбылыстар туралы алаңдай бастады: Одақ пен одақтас республикалар арасындағы қатынастардағы елеулі теңгерімсіздік, одақтас республикалардың құқықтарын нақты шектеу бастамалары, одақ орталығының қолындағы экономикалық және саяси өкілеттіктерді шамадан тыс күшейту саясаты, ұлтаралық қатынастардағы дағдарыстық құбылыстар туралы. Ведомстволық диктат жұмыс күшінің шамадан тыс көші-қонын тудырып, бұл жергілікті ұлттардың үлес салмағын азайту арқылы республикалар халқының ұлттық құрамындағы маңызды өзгерістерге әкелді.

Ведомстволық диктат еңбек ресурстарының шамадан тыс көші-қонына себеп болып, оның нәтижесінде жергілікті ұлттардың үлес салмағы азайды. Бұл өз кезегінде одақтас республикалар халқының ұлттық құрамында елеулі демографиялық өзгерістердің орын алуына әкелді.

Қазақстанда аталған проблемалар одан да айқын болғаны сөзсіз. Жинақталған мәселелер мен проблемаларды шешу жөніндегі шараларды талқылау және ұсыну Қазақстанның Мемлекеттік егемендігі туралы декларацияны қабылдау үшін жағдайлар мен негіздер дайындады. Қоғамдық-саяси әдебиеттерде ұжымдастыру нәтижесінде халықтың басынан кешкен қазақ трагедиясы, социалистік бесжылдықтардың демографиялық салдары,

тың жерлер мен тоқырау кезеңінің көтерілуі, экологиялық апат қаупі, ядролық сынақтардың салдары, қазақ тілінің тағдыры туралы айтылды. Сол кезеңде теріс ойластырылған социалистік эксперимент пен командалық-әкімшілік орталық саясатының құрбаны болған қазақ халқының саяси, мемлекеттік және мәдени қайраткерлерін зерттеу және оңалту қажеттілігі туралы кеңінен талқыланып, жазылды.

КСРО басшылығының билікті одан әрі орталықтандыру жөніндегі әрекеттеріне жауап ретінде Республиканың тәуелсіздігі мен егемендігіне қарай Қазақстандағы демократиялық күштердің жандануы басталды. Республикада 1989 жылғы 23 қыркүйекте Қазақ КСР-нің «Тілдер туралы» Заңының әзірленуі мен қабылдануы үлкен резонанс тудырды. Қазақстан жұртшылығының бір бөлігі мен одақтас басшылық қазақ тіліне мемлекеттік мәртебе беруді орыс тілді халықтың құқықтарына нұқсан келтірудің бастауы ретінде қабылдады. Қазақстанның белгілі қайраткерлері мұндай қорқынышқа былайша жауап берді: "қазақ тіліне төніп тұрған жойылу қаупін ең алдымен қазақтардың өздері түсінуі керек және орыс тілді халық тарапынан жанашырлық пен бауырластық қатынасты талап етеді. Тек осындай жағдайларда ғана Қазақстандағы тілдік жағдайды сауықтыруға және соның салдарынан ұлтаралық қатынастарды жаңартуға және нығайтуға болады". Сол кезеңдегі КСРО-дағы реформалардың нәтижесіздігінің басты себебі – өзгерістердің көпшілігі социализмнің бұрынғы моделі аясында жүргізілді және оның мәнін өзгертпеді: партиялық-бюрократиялық аппарат, ең алдымен, қолданыстағы жүйенің негіздерінің мызғымастығына қамқорлық жасады. Реформалардың нәтижесі экономикалық, идеологиялық және ұлтаралық қайшылықтарды анықтап және одан ары шиеленістірді.

Мемлекеттік егемендік туралы Декларацияны қабылдауға XII шақырылған Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесінің барлық қызметі де ықпал етті, ол мемлекеттік егемендік туралы ресми мәлімдемеге дейін республиканың экономикалық және саяси дербестігіне сөзсіз ықпал еткен қоғамдық қатынастардың әртүрлі салалары бойынша бірқатар нормативтік құжаттар мен шешімдер қабылдады.

КСРО-ның барлық республикаларында егемендік пен дербестік қозғалысының өсуі жағдайында Қазақ Республикасы Жоғарғы Кеңесінің депутаттары Қазақ КСР-нің Мемлекеттік егемендігі туралы декларацияның жобасын дайындап, ұсынды. Жоба Жоғарғы Кеңестегі депутаттармен және Қазақстанның қалың жұртшылығымен белсенді талқылана бастады. Жобадағы басты қағидаттардың бірі қоғамдық келісім, халықтық егемендіктің бөлінбейтіндік идеясы болды: Қазақ Республикасындағы егемендіктің жалғыз тасымалдаушысы және билік көзі оның халқы болды. Халық мемлекеттік билікті Қазақстан Конституциясы негізінде тікелей және өкілді органдар арқылы да жүзеге асырады.

Қазақстанның азаматтарының құқықтары мен бостандықтарын қорғау – Мемлекеттік егемендік туралы декларация жобасының негізін қалаған маңызды идеялардың бірі. Адам құқықтары мен бостандықтарының жаратылыстану-құқықтық теориясы бұрын үстемдік еткен таптық (класстық) тәсілді алмастыра отырып, Қазақстандағы адам құқықтарының алғашқы декларациясы болғаны күмәнсіз.

«Демократиялық Қазақстан» парламенттік фракциясы Декларацияның балама жобасын әзірледі. Ол ұлттық мемлекеттік идеясына қарсы шығып, республикалық егемендік шеңберін қатты тарылтты.

1990 жылғы 25 қазанда алты сағаттық талқылаудан кейін Қазақстанның Мемлекеттік егемендігі туралы декларация қабылданды. Декларацияның Қазақстанның саяси-құқықтық тарихындағы маңызы мен рөлі оның қазіргі Қазақстанның құқықтық негіздерін қалыптастыруында. Аталған құқықтық негіздер бүгінгі күнге дейін Қазақстан мемлекеті мен қоғамының саяси, экономикалық, әлеуметтік және мәдени дамуына ықпалын сақтап келеді.

Декларация азаматтық батылдық актісі болды, өйткені ол КСРО басшылығы Қазақстан халқы үшін тағдырлы саяси-құқықтық құжаттың әзірленуі мен қабылдануына барынша кедергі келтірді және Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесінің мемлекеттік егемендік туралы ресми мәлімдемесін мойындамаған жағдайларда қабылданды.

Осы қарсылықтарға қарамастан, жоғары мемлекеттік деңгейде Қазақстан халқының атынан Қазақ Республикасының Жоғарғы Кеңесі бүкіл әлемге Қазақстан мемлекеттік биліктің республика ішінде үстемдікке, дербестікке, толықтыққа ие екенін ресми түрде мәлімдеді. Жоғарғы Кеңес Қазақстан саяси, экономикалық, әлеуметтік және ұлттық-мәдени құрылысқа қатысты барлық мәселелерді дербес шешетінін жариялады.

Декларация өзгермелі және аморфты құжат емес, барлық өркениетті елдерде мемлекеттік басқару тәжірибесімен дәлелденген тұрақты құндылықтарды білдіреді. Декларацияда жазылған негізгі қағидаттар: адам өмірінің құндылығы, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау; құқықтық және демократиялық мемлекет; халықаралық құқық субъектісі ретінде ішкі және сыртқы істердегі Қазақстанның мемлекеттік билігінің егемендігі; Қазақстан аумағының бөлінбейтіндігі мен қол сұғылмаушылығы; одаққа еріктілік; ұлттық мемлекет қағидаты және Қазақстандағы барлық ұлттар үшін құқықтық теңдікті қамтамасыз ету; өз азаматтығы институты; биліктің бөлінуі; меншік нысандарының алуан түрлілігі мен теңдігі, Қазақ Республикасы атынан Қазақстан халқына барлық ұлттық байлықтың тиесілігі; саяси плюрализм және басқалар (Декларация 1990).

Декларацияның нормалары мен ережелері тәуелсіз қазақстандық мемлекет пен қоғамды жаңғырту және қалыптастыру процесінде күрделі, көп еңбекті қажет ететін және алуан түрлі міндеттерді шешуге бағытталды.

Қорытынды

Осыған байланысты Декларация ұлттық заңнаманың, 1993 жылғы Конституцияның және 1995 жылғы қолданыстағы Конституцияның негізіне айналды, өйткені ұлттық құқықтың қалыптасуы мемлекеттік егемендіктің көрінісі мен іске асырылуын білдіреді. Мемлекеттік егемендік туралы декларацияның жоғарыда аталған барлық құндылық ережелері бүгінде Қазақстан Республикасы Конституциясының, Конституциялық заңдардың, салалық заңнаманың нормалары мен қағидаттарында көрініс тапты.

Осылайша, Қазақстанның Мемлекеттік егемендігі туралы декларациясын қабылдауын асыра бағалау қажет. Декларация Қазақстан халқының шынайы егемендікке, Қазақ ұлттық мемлекеттілігінің мызғымастығына объективті және тынымсыз ұмтылысының нәтижесі, өркениетті, еркін мемлекеттер мен қоғамдар отбасына кіру жөніндегі халқымыздың іске асырылған ерік-жігерінің нәтижесі болды.

Литература

Асанбаев 1993 – Асанбаев Е.М. Первый шаг к независимости. *Казахстанская правда*. 1993. 7 октября.

Зиманов 1991 – Зиманов С.З. *Союзный договор и суверенитет республики*. Алматы, 2003. 390 с.

Декларация 1990 – *Қазақ Советтік Социалистік Республикасының Мемлекеттік егемендігі туралы Декларация* // Қазақ ССР Жоғарғы Советінің 1990 жылғы 25 қазандағы № 307-XII Қаулысы. https://adilet.zan.kz/kaz/docs/B900001700_ (жүгінген күні: 28.10.2025).

Сапарғалиев 1991 – Сапарғалиев Г.С. *О концепции Конституции Казахской советской Республики*. Алма-Ата, 1991.

References

- Asanbaev 1993 – Asanbaev E.M. Pervyi shag k nezavisimosti. *Kazakhstanskaia pravda*. 1993. 7 oktiabria (in Russian)
- Zimanov 1991 – Zimanov S.Z. *Soiuznyi dogovor i suverenitet respubliki*. Almaty, 2003. 390 p. (in Russian)
- Deklarasia 1990 – *Qazaq Sovettik Sosialistik Respublikasynyñ Memlekettik egemendigi turaly Deklarasia* // Qazaq SSR Joғarǵy Sovetiniñ 1990 jylǵy 25 qazandaǵy № 307-XII Qaulysy. [https://adilet.zan.kz/kaz/docs/B900001700_\(accessed: 28.10.2025\)](https://adilet.zan.kz/kaz/docs/B900001700_(accessed: 28.10.2025)) (in Kazakh)
- Sapargaliev 1991 – Sapargaliev G.S. *O kontseptsii Konstitutsii Kazakhskoi sovetskoi Respubliki*. Alma-Ata, 1991 (in Russian)

МРНТИ / IRSTI 10.00.01

Конституционно-правовое значение Декларации о государственной независимости Республики Казахстан

Алпысбай Дюсембаевич Жусупов

Мақсұт Нарикбаев Университет, г. Астана, Қазақстан, профессор Высшей школы права, доктор юридических наук, профессор, Zh60@inbox.ru

Аннотация. В статье рассматривается конституционно правовой процесс становления государственной независимости Республики Казахстан. Особое внимание уделяется принятию Декларации о государственной независимости Казахстана, ставшей правовой и политической основой суверенитета страны. Раскрываются предпосылки принятия декларации, связанные с социально-экономическими и политическими изменениями, а также роль в формировании новой государственности. Анализируется его значение в укреплении национального самосознания, единства народа и развития принципов демократии. Также подчеркивается преемственность между Декларацией и последующим Конституционным законом «О государственной независимости Республики Казахстан» от 16 декабря 1991 г.

Автор приходит к выводу, что принятие Декларации стало началом нового этапа в истории Казахстана, ознаменовавшего движение народа к свободе, независимости и собственному пути развития.

Ключевые слова: Конституция, Декларация о государственной независимости, Республика Казахстан, суверенитет, государственность, правовая система, политические реформы, законодательство, демократия

Қазақстан Республикасының Мемлекеттік Тәуелсіздігі туралы Декларацияның конституциялық және құқықтық маңызы

Алпысбай Дүйсембайұлы Жүсүпов

Мақсұт Нәрікбаев Университеті, Астана қ., Қазақстан, Жоғары құқық мектебінің профессоры, заң ғылымдарының докторы, профессор, Zh60@inbox.ru

Аңдатпа. Мақалада Қазақстан Республикасының мемлекеттік тәуелсіздігін қалыптастырудың конституциялық-құқықтық процесі қарастырылады. Ел егемендігінің құқықтық және саяси негізі болған Қазақстанның Мемлекеттік егемендігі туралы декларациясының қабылдануына ерекше назар аударылады.

Декларацияның қабылдануына себеп болған әлеуметтік-экономикалық және саяси өзгерістермен байланысты алғышарттар ашылып, оның жаңа мемлекеттілікті қалыптастырудағы рөлі айқындалады. Құжаттың ұлттық сана-сезімді нығайтудағы, халық бірлігін арттырудағы және демократия принциптерін дамытудағы маңызына талдау жасалады. Сондай-ақ, Декларация мен одан кейін қабылданған 1991 жылғы 16 желтоқсандағы «Қазақстан Республикасының мемлекеттік тәуелсіздігі туралы» Конституциялық Заң арасындағы сабақтастық көрсетіледі.

Автор Декларацияның қабылдануы халықтың бостандыққа, дербестікке және өзіндік даму жолына ұмтылуының, яғни Қазақстан тарихының қазіргі кезеңінің бастау нүктесі болды деген тұжырымға келеді.

Түйін сөздер: Конституция, Мемлекеттік тәуелсіздік туралы декларация, Қазақстан Республикасы, егемендік, мемлекеттілік, құқықтық жүйе, саяси реформалар, заңнама, демократия

Constitutional and legal significance of the Declaration of State Independence of the Republic of Kazakhstan

Alpysbay D. Zhussupov

Maksut Narikbayev University, Astana, Kazakhstan, Professor of the Higher School of Law, Doctor of Law, Professor, Zh60@inbox.ru

Abstract. This article examines the constitutional and legal process of establishing the state independence of the Republic of Kazakhstan. Particular attention is paid to the adoption of the Declaration of State Independence of Kazakhstan, which became the legal and political basis for the country's sovereignty. The article explores the preconditions for the adoption of the declaration, related to socioeconomic and political changes, as well as the role of this document in the formation of the new statehood. Its significance for strengthening national identity, national unity, and the development of democratic principles is analyzed. The continuity between the Declaration and the subsequent Constitutional Law "On the State Independence of the Republic of Kazakhstan" of December 16, 1991, is emphasized.

In conclusion, the author notes that the adoption of the declaration became the starting point of the modern stage of Kazakhstan's history and a symbol of the people's aspiration for freedom, independence, and the responsible choice of their own path of development.

Keywords: Constitution, Declaration of State Independence, Republic of Kazakhstan, sovereignty, statehood, legal system, political reforms, legislation, democracy

Введение

История достижения независимости Республикой Казахстан – это ключевой этап в летописи народа. Дорога к свободе и формированию собственного государства была сопряжена с трудностями и заняла много времени. Важным шагом на данном пути стало принятие Декларации о государственном суверенитете Казахстана (Абдрахманова 2016: 8) 25 октября 1990 г. Этот документ послужил правовым и политическим фундаментом

для будущего суверенного статуса страны и определил ее дальнейшее развитие как самостоятельного государства.

Декларация стала отправной точкой для становления независимого Казахстана, предоставив ему возможность развиваться в направлении независимости, гражданского общества, правового государства и современной государственной системы, а также выступать субъектом международных отношений, формировать внешнюю политику и самостоятельно решать вопросы внешнеэкономической деятельности.

Основная часть

Подлинная независимость Казахстана стала возможной после распада советской системы. Декларация закрепила территориальную целостность страны, ее многовековую историю и систему разделения властей, являющуюся ключевым условием для функционирования демократического государства (Аманжолов 2018: 15). Она определила базисные принципы будущего Казахстана, такие как независимость, мир и демократия, заложив основы для развития экономики, укрепления суверенитета, межэтнического согласия и повышения роли Казахстана на международной арене. Принятие декларации продемонстрировало способность Казахстана самостоятельно принимать важные решения, формировать свою политику и защищать интересы народа, являясь примером мирного и законного достижения независимости.

Принятие Декларации о государственном суверенитете Казахской ССР 25 октября 1990 г. стало переломным моментом в истории страны. Этот документ позволил стране перейти от советской модели управления к формированию суверенного государства. Без понимания ее важности невозможно в полной мере оценить путь Казахстана к независимости, гражданскому обществу, правовому государству и современной политической системе. Подписание декларации положило начало конституционным преобразованиям в Республике Казахстан.

Декларация о государственной независимости заложила основы для будущего Казахстана как независимой, миролюбивой и демократической страны (Баймаханов 2019: 22). В ней были установлены принципы политики, ориентированной на развитие экономики, укрепление суверенитета, поддержание межнационального согласия и повышение авторитета Казахстана на мировой арене.

Принятие декларации продемонстрировало способность Казахстана самостоятельно принимать важные решения, формировать свою политику и отстаивать интересы народа. Это стало примером того, как можно достичь независимости мирным и законным путем, обеспечив стабильность и согласие в обществе.

Отражая волеизъявление народа Казахстана, признавая первостепенность прав и свобод человека, зафиксированных во Всеобщей декларации, других общепризнанных нормах международного права, подтверждая право казахской нации на самоопределение, стремясь к формированию гражданского общества и правового государства, проводя миролюбивую внешнюю политику, подтверждая приверженность принципу нераспространения ядерного оружия, Республика Казахстан торжественно провозглашает свою государственную независимость.

Декларация закрепила неделимость территории Казахстана, определив страну как субъект международного права. Объявление исключительной собственности республики на природные ресурсы и научно-технический потенциал дало возможность Казахстану проводить самостоятельную экономическую политику. Впервые в Декларации был отказ от классового подхода к определению социальной основы государства и провозглашен национальный характер государственности. Декларация стала основным законодательным актом, положившим начало развитию государственно-правовой системы страны к полной

государственной независимости. Декларация носила нормативный характер и явилась базой для последующих конституционных преобразований.

К 1990 г. в СССР назрели политические перемены. На фоне перестройки возникли национальные движения и требование большей независимости республик (Бурибаев 2020: 45, 52). Еще в 1988–1989 гг. балтийские республики заявили о своем суверенитете. Летом 1990 г. волна деклараций прошла по остальным республикам: России, Украине, Белоруссии, Узбекистану и др.

Казахстан присоединился к этой «волне» 25 октября, став одной из последних союзных республик с таким актом. К тому времени в стране усилились национальные тенденции: был принят закон о языках, объявивший казахский язык государственным, появились общественные движения. Параллельно центр пытался спасти Союз: были приняты законы о порядке выхода республик из СССР, велись переговоры о новом Союзном договоре. Руководство Казахстана участвовало в этих переговорах, призывая сохранить единство. Однако политическая реальность с лета 1990 г. диктовала иное: во многих союзных республиках наблюдалось стремление к более широкой автономии, и принятие Декларации стало ответом Казахстана на эти процессы.

В основе Декларации лежат незыблемые принципы: суверенитет, неприкосновенность границ и территории, приоритет республиканской конституции и законодательства, развитие национальной культуры и языков, укрепление национальной идентичности, экономическая независимость и управление ресурсами, политическое обновление, построение правового государства и гражданского общества (Аманжолов 2018: 45). Декларация, будучи не просто символическим актом, задала конституционные ориентиры для дальнейшего развития страны.

Декларация о государственном суверенитете стала основополагающим политико-юридическим документом, который провозгласил основы независимости и самостоятельности Казахстана. Казахстан – это независимое, демократическое и правовое государство. Именно Декларация заложила правовую основу для принятия Конституционного закона «О государственной независимости Республики Казахстан» 16 декабря 1991 г. В числе важнейших положений был закреплен приоритет Конституции и законов Казахской ССР над союзными актами. Это давало республике возможность самостоятельно принимать решения в различных сферах, исключая вмешательство союзных органов без согласования с Верховным Советом Казахстана.

Право на собственное гражданство и государственную символику. Впервые было заявлено о праве республики иметь свое гражданство, в дополнение к союзному, а также разрабатывать собственные государственные символы – флаг, герб и гимн.

Полный контроль над природными ресурсами и экономикой. Земля, ее недра, водные ресурсы, растительный и животный мир объявлялись собственностью народа Казахстана. Республике предоставлялось право самостоятельно распоряжаться этими ресурсами, определять экономическую политику и формировать отношения собственности.

Право на самостоятельные внешнеполитические связи. Казахстан заявил о намерении участвовать в международных организациях, устанавливать дипломатические отношения и заключать международные договоры.

Принцип равноправия всех граждан и народов. В Декларации закреплено межнациональное согласие, равенство прав всех этнических групп, проживающих на территории республики, и уважение прав человека.

Определение источника власти: народ Казахстана был объявлен единственным источником государственной власти, что стало важным шагом на пути к демократии и народному самоуправлению.

Таким образом, документ обладал не только политическим, но и глубоким правовым значением: он стал первым шагом к окончательному разрыву с советской системой и созданию независимого государства, обладающего всей полнотой власти на своей территории, самостоятельно определяющего и проводящего внутреннюю и внешнюю политику. Казахстан строит свои взаимоотношения с другими государствами на основе международного права и открыт для признания другими государствами своей независимости (Конституция 1995: 5). На всей территории страны действуют Конституция и законы, а также общепризнанные нормы международного права. Существующие границы являются целостными, неделимыми и неприкосновенными.

Граждане Республики, независимо от национальности, объединенные общей историей с казахским народом, формируют единый народ Казахстана. Именно этот народ является единственным источником власти и носителем суверенитета в стране, реализуя ее напрямую или через избранные органы власти, опираясь на Конституцию и законодательство.

Все жители Республики обладают равными правами и обязанностями вне зависимости от этнической принадлежности, религиозных взглядов, партийной принадлежности, происхождения, социального статуса, материального положения, рода деятельности или места проживания. Иностранцы, находящиеся в Казахстане, пользуются теми же правами и свободами, а также несут обязанности, предусмотренные Конституцией, законами и международными договорами, с некоторыми исключениями, установленными законодательно.

Любые попытки ущемления гражданского равноправия преследуются законом. Республика Казахстан имеет собственное гражданство. Казахи, вынужденно покинувшие страну, сохраняют право на гражданство Республики Казахстан наряду с гражданством других стран, если это не противоречит законодательству этих государств.

Государство считает возрождение и развитие культуры важнейшей задачей, уделяя внимание традициям, языку и укреплению национального достоинства казахского народа и представителей других этносов. Интересы последних защищаются на основе договоров с государствами их гражданства.

Власть в Республике Казахстан строится на принципе разделения на законодательную, исполнительную и судебную ветви. Конституционный Суд является высшим органом защиты Конституции.

Земля, недра, воды, воздушное пространство, растительный и животный мир, другие природные ресурсы и экономический потенциал составляют исключительную собственность Республики и основу ее независимости. Казахстан обладает независимой экономической системой, основанной на разнообразии и равенстве форм собственности, и защищает имущественные права иностранных граждан, организаций и государств, ведущих деятельность на его территории в соответствии с законодательством (Конституционный закон 1991: 6, 7).

Казахстан имеет Национальный банк, может создавать финансово-кредитные и денежные системы, а также организует налоговую и таможенную системы.

Республика Казахстан является субъектом международного права, имеет дипломатические и консульские представительства, вправе вступать в международные организации и участвовать в их деятельности, самостоятельно определяет внешнеэкономическую политику, принимает меры по защите своей независимости и укреплению государственности.

В целях охраны суверенитета и территориальной целостности страна вправе создавать собственные вооруженные силы, самостоятельно определяет порядок прохождения воинской службы и решает вопросы размещения войск и техники. Любое вмешательство

в вопросы, составляющие неотъемлемое право Республики, расценивается как посягательство на ее государственную независимость.

Казахстанская дипломатия придерживается многовекторной внешней политики, обеспечивая международные гарантии независимости и суверенитета Казахстана. Проведена значительная работа по установлению дружественных отношений с зарубежными странами, налажены дипломатические связи, укреплено взаимодействие и расширено сотрудничество с влиятельными международными организациями, в том числе Европейским Союзом, Европейским банком реконструкции и развития, Международным валютным фондом, МАГАТЭ, Красным Крестом, ЮНИСЕФ, ЮНЕСКО, ВОЗ, ШОС, ООН, ОБСЕ, ОИС, СНГ и др.

Благодаря политической воле и авторитету Главы государства успешно реализуются проекты сотрудничества, такие как Совещание по взаимодействию и мерам доверия в Азии (СВМДА) и ЕврАзЭС (Мухамедов 2014: 11).

На международной арене Казахстан зарекомендовал себя как миролюбивое государство, стремящееся к равноправным и взаимовыгодным отношениям с соседними странами и стратегическими партнерами. Казахстан выступает за разоружение и нераспространение оружия. Страна ответственно относится к своим международным обязательствам как часть цивилизованного мира и оказывает посильную помощь в борьбе с терроризмом.

Республика Казахстан обладает государственными символами – гербом, флагом и гимном. Став независимым государством, Казахстан присоединился к международным организациям и начал формировать собственную внешнюю политику и дипломатические связи, что позволило ему занять новую роль на международной арене.

Благодаря настойчивости и целеустремленности создана и функционирует столица Казахстана – Астана, вызывающая удивление и восхищение не только у казахстанцев, но и у всего мира.

В Казахстане созданы благоприятные условия для развития духовности представителей всех этносов, созданы молодежные и ветеранские организации, действует Ассамблея народа Казахстана. Историческая толерантность казахстанского общества в межэтнических и межконфессиональных отношениях способствует диалогу между культурами и религиями.

Сегодня Казахстан – это не просто страна с большими перспективами, а государство, успешно реализующее свой потенциал. За последние годы было запущено множество промышленных предприятий, увеличены темпы жилищного строительства, созданы эффективные банковская и пенсионная системы (Сартаев 2001: 78).

Казахстан достиг значительных успехов и исторических достижений, став открытой, свободной, многонациональной и многоконфессиональной страной.

Обретение независимости стало поворотным моментом в истории Казахстана, открыв новую главу в становлении нации. Именно этот акт положил начало формированию правовой, политической и символической основы для суверенного государства (Токтамысов 2018: 80).

Признание независимости Республики Казахстан – событие исключительной важности, определившее дальнейший путь развития страны. Оно радикально изменило политический ландшафт и стало фундаментом для создания нового государства, основанного на принципах суверенитета, законности и народовластия. Принятый 16 декабря 1991 г. Конституционный закон «О государственной независимости Республики Казахстан» законодательно закрепил суверенитет страны, провозгласив ее самостоятельным и равноправным субъектом международного права, обладающим всеми атрибутами государственности (Конституционный закон 1991: 7).

Правовое значение независимости заключается в создании полноценной правовой системы, в которой Конституция и законы Казахстана имеют высшую юридическую силу.

Независимость позволила народу Казахстана самостоятельно определять вектор развития внутренней и внешней политики, формировать экономические и культурные приоритеты, а также создать собственные институты власти, такие как Президент, Парламент, Конституционный Суд и органы правопорядка. Конституция 1995 г., разработанная на основе независимости, закрепила основы демократического строя, права и свободы граждан и принцип разделения властей.

Юридическая значимость независимости проявляется и в международном признании Казахстана. Страна стала полноправным членом международного сообщества, вступила в Организацию Объединенных Наций и другие международные организации, что укрепило ее суверенитет и авторитет на мировой арене. Независимость дала возможность создать национальное законодательство, отвечающее интересам народа и международным стандартам, служащее инструментом регулирования общественных отношений и защиты прав граждан.

Действующая Конституция 1995 г. провозгласила человека, его жизнь, права и свободы высшей ценностью государства. Закрепление принципов равенства всех граждан перед законом, свободы слова, совести и объединений стало важным шагом к построению демократического и правового общества. Были утверждены государственные символы – Флаг, Герб и Гимн, отражающие национальную идентичность. Появилось собственное гражданство и национальная валюта – тенге.

Независимость стимулировала формирование новой правовой культуры, в которой уважение к закону и осознание ответственности граждан за судьбу страны занимают центральное место. Закон стал рассматриваться как основной инструмент регулирования общественных отношений.

Заключение

Таким образом, значение независимости Республики Казахстан в правовом аспекте заключается в юридическом оформлении суверенитета и правосубъектности государства, создании собственной правовой и политической системы, формировании законодательства, основанного на принципах демократии и справедливости, защите прав и свобод граждан, укреплении международного статуса Казахстана (Шайкенов 2006: 11).

Государственная независимость Республики Казахстан представляет собой фундаментальную ценность, определяющую сущность и дальнейшее развитие страны. Именно она явилась отправной точкой для формирования современной казахстанской государственности, обеспечивая ее суверенитет, укрепление законности и устойчивый прогресс во всех сферах жизни. Независимость служит тем краеугольным камнем, на котором возводится правовое, демократическое и справедливое общество, где права и свободы каждого гражданина защищены.

Независимость стала катализатором правовой, политической и духовной трансформации Казахстана, предоставив народу возможность самостоятельно определять свой путь, развивать экономику и культуру, укреплять научный потенциал и модернизировать государственные институты. Это не просто веха в истории, а прочный фундамент всей правовой системы, залог стабильности и процветания.

В период развития, модернизации и укрепления позиций нашей страны на мировой арене важно осознавать, что достигнутые успехи стали возможными благодаря тем первым отважным и своевременным решениям, принятым в эпоху обретения независимости.

Наш долг – чтить Декларацию не только как исторический документ, но и как живой ориентир, указывающий направление дальнейшего развития: укрепление правового государства, формирование активного гражданского общества, сохранение территориальной целостности, поддержание многонационального единства и обеспечение процветания.

Обращение к истокам нашей независимости, к ценностям, заложенным в Декларации, поможет нам лучше понять пройденный путь, осознать настоящее и определить приоритеты будущего развития.

Литература

Абдрахманова 2016 – Абдрахманова Г.Т. *Конституционное развитие независимого Казахстана*. Алматы: Қазақ университеті, 2016. 212 с.

Аманжолов 2018 – Аманжолов К.Р. *История государства и права Республики Казахстан*. Алматы: Жеті Жарғы, 2018. 356 с.

Баймаханов 2019 – Баймаханов М.Т. *Конституционное право Республики Казахстан*. Алматы: Норма-К, 2019. 428 с.

Бурибаев 2020 – Бурибаев Е.А. Государственность и суверенитет в правовой системе Казахстана // *Вестник КазНУ. Серия юридическая*. 2020. № 3(91). С. 45-52.

Конституция РК 1995 – *Конституция Республики Казахстан (с изменениями и дополнениями по состоянию на 2023 год)*. Астана: Юрист, 2023. 64 с.

Конституционный закон 1991 – Конституционный закон Республики Казахстан «О государственной независимости Республики Казахстан» от 16 декабря 1991 года // *Ведомости Верховного Совета РК*. 1991. № 52. Ст. 704.

Мухамедов Р.К. *Формирование национальной правовой системы Казахстана в условиях независимости*. Алматы: Атамұра, 2014. 198 с.

Сартаев С.С. *Конституционно-правовые основы становления независимого Казахстана*. Алматы: Ғылым, 2001. 260 с.

Токтамысов Б.Б. Правовое значение актов о суверенитете республик бывшего СССР // *Государство и право*. 2018. № 9. С. 73-80.

Шайкенов 2006 – Шайкенов Н.А. *Государственное строительство и конституционное развитие независимого Казахстана*. Алматы: Дайк-Пресс, 2006. 228 с.

References

Abdrakhmanova 2016 – Abdrakhmanova G.T. *Konstitutsionnoe razvitie nezavisimogo Kazakhstana*. Almaty: Qazaq universiteti, 2016. 212 p. (in Russian)

Amanzholov 2018 – Amanzholov K.R. *Istoriia gosudarstva i prava Respubliki Kazakhstan*. Almaty: Jeti Jarǵy, 2018. 356 p. (in Russian)

Baimakhanov 2019 – Baimakhanov M.T. *Konstitutsionnoe pravo Respubliki Kazakhstan*. Almaty: Norma-K, 2019. 428 p. (in Russian)

Buribaev 2020 – Buribaev E.A. Gosudarstvennost i suverenitet v pravovoi sisteme Kazakhstana // *Bulletin of KazNU. Law Series*. 2020. № 3(91). P. 45-52 (in Russian)

Konstitutsiia RK 1995 – *Konstitutsiia Respubliki Kazakhstan (s izmeneniiami i dopolneniiami po sostoianiiu na 2023 god)*. Astana: Iurist, 2023. 64 p. (in Russian)

Konstitutsionnyi zakon 1991 – Konstitutsionnyi zakon Respubliki Kazakhstan «O gosudarstvennoi nezavisimosti Respubliki Kazakhstan» ot 16 dekabria 1991 goda // *Proceedings of the Supreme Council of the Republic of Kazakhstan*. 1991. № 52. St. 704 (in Russian)

Mukhamedov R.K. *Formirovanie natsionalnoi pravovoi sistemy Kazakhstana v usloviakh nezavisimosti*. Almaty: Atamūra, 2014. 198 p. (in Russian)

Sartaev S.S. *Konstitutsionno-pravovye osnovy stanovleniia nezavisimogo Kazakhstana*. Almaty: Ğylym, 2001. 260 p. (in Russian)

Toktamysov B.B. Pravovoe znachenie aktov o suverenitete respublik byvshego SSSR // *State and Law*. 2018. № 9. P. 73-80 (in Russian)

Shaikenov 2006 – Shaikenov N.A. *Gosudarstvennoe stroitelstvo i konstitutsionnoe razvitie nezavisimogo Kazakhstana*. Almaty: Daik-Press, 2006. 228 p. (in Russian)

МРНТИ / IRSTI 10.00.01

Интеграция Республики Казахстан в международное образовательное пространство

Айнур Алимхановна Сабитова

Казахский национальный педагогический университет им. Абая, г. Алматы, Казахстан, доктор юридических наук, профессор, директор Института «Сорбонна-Казахстан»
a.sabitova@sorbonne.kz

Аннотация. В статье рассматривается 30-летний юбилей Конституции Республики Казахстан как конституционно значимый рубеж, определяющий развитие демократических институтов, правового государства и гарантий прав человека. Особое внимание уделяется конституционному праву на образование (ст. 30 Конституции РК) как ключевому условию реализации правосубъектности личности и формирования правовой культуры. Анализируется сопоставление конституционных основ права на образование в Казахстане и Франции, а также роль международной образовательной интеграции, Болонского процесса и «образовательной дипломатии».

На примере Института «Сорбонна-Казахстан» КазНПУ им. Абая и сотрудничества с французскими университетами показана практическая реализация конституционных принципов в сфере высшего образования и научного взаимодействия. Отдельно раскрывается значение архивного дела и деятельности Архива Президента РК как элемента правовой культуры и механизма обеспечения прозрачности и правовой памяти государства.

Ключевые слова: Конституция Республики Казахстан, правовая культура, Институт «Сорбонна-Казахстан», международное сотрудничество, Казахстан – Франция

Қазақстан Республикасының халықаралық білім беру кеңістігі интеграциясы

Айнур Әлімханқызы Сабитова

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан, заң ғылымдарының докторы, профессор, «Сорбонна-Қазақстан» институтының директоры
a.sabitova@sorbonne.kz

Аңдатпа. Мақалада Қазақстан Республикасы Конституциясының 30 жылдық мерейтойы демократиялық институттардың, құқықтық мемлекет пен адам құқықтары кепілдіктерінің дамуын айқындайтын конституциялық маңызды белес ретінде қарастырылады. Жеке тұлғаның құқық субъектілігін жүзеге асырудың және құқықтық мәдениетті қалыптастырудың басты шарты ретінде білім алуға деген конституциялық құқыққа (ҚР Конституциясының 30-бабы) ерекше назар аударылған. Жұмыста Қазақстан мен Франциядағы білім алу құқығының конституциялық негіздеріне салыстырмалы талдау жасалып, халықаралық білім беру интеграциясының, Болон процесінің және «білім беру дипломатиясының» рөлі зерделенеді.

Абай атындағы ҚазҰПУ жанындағы «Сорбонна-Қазақстан» институты мен француз университеттерінің ынтымақтастығы мысалында жоғары білім және ғылыми өзара іс-қи-

мыл саласындағы конституциялық қағидаттардың іс жүзінде асырылуы көрсетілген. Құқықтық мәдениеттің элементі және мемлекеттің ашықтығы мен құқықтық жадын қамтамасыз ету тетігі ретінде архив ісінің және ҚР Президенті Архиві қызметінің маңызы ашып көрсетіледі.

Түйін сөздер: Қазақстан Республикасының Конституциясы, құқықтық мәдениет, «Сорбонна-Қазақстан» институты, халықаралық ынтымақтастық, Қазақстан – Франция

Integration of the Republic of Kazakhstan into the International Educational Space

Ainur A. Sabitova

Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan, Doctor of Law, Professor, Director of the «Sorbonne-Kazakhstan» Institute, a.sabitova@sorbonne.kz

Abstract. The article examines the 30th anniversary of the Constitution of the Republic of Kazakhstan as a constitutionally significant milestone that defines the development of democratic institutions, the rule of law, and guarantees of human rights. Special attention is given to the constitutional right to education (Article 30 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan) as a key condition for the realization of individual legal capacity and the formation of legal culture. The analysis includes a comparison of the constitutional foundations of the right to education in Kazakhstan and France, as well as the role of international educational integration, the Bologna Process, and “educational diplomacy.”

Using the example of the Sorbonne-Kazakhstan Institute at Abai KazNPU and its cooperation with French universities, the article demonstrates the practical implementation of constitutional principles in higher education and scientific collaboration. The significance of archival work and the activities of the Archive of the President of the Republic of Kazakhstan is also highlighted as an element of legal culture and a mechanism for ensuring governmental transparency and the preservation of legal memory.

Keywords: Constitution of the Republic of Kazakhstan, legal culture, Sorbonne-Kazakhstan Institute, international cooperation, Kazakhstan–France

Введение

В 2025 г. отмечается 30-летие Конституции Республики Казахстан. Это не просто юбилей нормативного акта, а фундаментальный конституционный рубеж, определяющий устойчивость нашего государства, развитие демократических институтов и гарантии прав человека.

Конституция является высшей юридической силой, правовой основой демократии, верховенства закона и гарантий прав и свобод человека и гражданина. Она закрепляет систему разделения властей, обеспечивает устойчивость институциональной структуры государства и определяет принципы, которые прямо влияют на развитие образования, науки, культуры и международного сотрудничества.

Основная часть

Формирование правового государства невозможно без подготовки высококвалифицированных кадров. Право на образование и свободный выбор профессии, закрепленные в статье 30 Конституции Республики Казахстан, являются не только социальным правом, но и ключевым условием реализации правосубъектности личности.

Образование выступает инструментом реализации конституционных норм на практике, обеспечивает подготовку специалистов, способных воплощать конституционные принципы в деятельности государственных органов, в сфере права и в гражданском обществе.

Особого внимания заслуживает сопоставление конституционных положений Казахстана и Франции. В Конституции Республики Казахстан (статья 30) закреплено право каждого гражданина на образование и свободный выбор профессии. Во французской конституционной традиции аналогичные гарантии восходят к Декларации прав человека и гражданина 1789 г., Преамбуле Конституции 1946 г. и Конституции 1958 г. Таким образом, обе страны объединяет признание образования как фундаментального конституционного права, уважение к человеческому достоинству и приоритет верховенства права. Это служит прочной основой для совместных проектов, академических программ и расширения международного сотрудничества.

Особое значение Президент Республики Казахстан К.К. Токаев придает интеграции нашей страны в международное образовательное пространство. Это направление не сводится лишь к имиджевой составляющей внешней политики, а носит характер стратегической государственной задачи, отражающейся в системе правового регулирования и в политико-правовых приоритетах государства.

Включение Казахстана в Болонский процесс, развитие академической мобильности, взаимное признание дипломов и внедрение международных стандартов качества образования – все это не только образовательные реформы, но и инструменты реализации конституционного права граждан на образование (статья 30 Конституции Республики Казахстан).

Фактически речь идет о формировании нормативно закрепленного механизма, обеспечивающего подготовку кадров нового поколения, способных работать в условиях глобальной конкуренции и международного правового взаимодействия. Это позволяет рассматривать образовательную дипломатию как элемент правовой политики государства, ориентированной на защиту интересов личности и общества.

Таким образом, интеграция Казахстана в международное образовательное пространство приобретает характер не просто культурного или академического обмена, а полноценного конституционно значимого процесса, обеспечивающего устойчивое развитие человеческого капитала, правовой культуры и суверенной государственности.

С 2014 г. в КазНПУ им. Абая функционирует Институт «Сорбонна-Казахстан». За эти годы он стал своеобразной визитной карточкой культурного и образовательного диалога между Казахстаном и Францией, площадкой для развития совместных академических и исследовательских инициатив. Партнерами Института «Сорбонна-Казахстан» КазНПУ им. Абая являются Университет Лотарингии, Университет Пуатье, INALCO, Университет Лилля, Университет Реймс Шампань-Арденн и ряд других ведущих вузов Франции.

В Институте «Сорбонна-Казахстан» КазНПУ им. Абая реализуется спектр образовательных программ, предоставляющих возможность поступать как гражданам Казахстана, так и зарубежным студентам. Особое внимание уделяется изучению французского языка, что является ключевым условием полноценного участия в международных академических программах.

При поддержке Посольства Франции и КазНПУ им. Абая в Институте «Сорбонна-Казахстан» был открыт Центр методики преподавания французского и европейских языков. Мы рассматриваем это как начало масштабной работы, которая позволит вывести подготовку специалистов на качественно новый уровень.

Сегодня Институт «Сорбонна-Казахстан» КазНПУ им. Абая – это не просто учебная платформа, а полноценный научно-образовательный хаб. Здесь активно взаимодействуют профессора и преподаватели как из Казахстана, так и Центральной Азии, а участие фран-

цузских партнеров позволяет организовывать научно-образовательные мероприятия: семинары, тренинги, конференции. Такой обмен опытом не только укрепляет академические связи, но и формирует мотивацию для дальнейшего углубления сотрудничества.

Новой вехой стало решение об открытии филиала Университета Лотарингии при КазНПУ им. Абая. Этот шаг, анонсированный в ходе государственного визита Президента Казахстана во Францию в ноябре 2024 г., усилил образовательную дипломатию и открыл дополнительные возможности для студентов и преподавателей.

В Елисейском дворце Президенты К. Токаев и Э. Макрон выступили с совместным заявлением, подтвердив стремление к углублению стратегического партнерства. Визит завершился подписанием Совместной декларации и 36 документов, охватывающих ключевые направления сотрудничества, включая образование и науку.

Мы уже наблюдаем результативные примеры сотрудничества профессоров Франции и Казахстана – совместные исследования, академические обмены, которые позволяют молодежи реализовывать свое конституционное право на образование, оставаясь в Казахстане.

Французская система высшего образования отличается высокой степенью академической свободы. Конституционные традиции Франции закрепляют академическую независимость профессоров и право на свободный научный поиск. Этот опыт является примером того, как правовые гарантии могут сочетаться с высоким уровнем образования. В нашей стране последовательная работа ведется по укреплению института академической независимости. Закон «О статусе педагога» стал важным шагом в обеспечении прав преподавателей, а развитие академической свободы усиливает конституционные основы образовательной системы.

Нередко можно услышать ошибочное мнение, что изучение права и прав человека – это удел лишь профессиональных юристов и студентов юридических факультетов. В современном обществе знание прав и обязанностей необходимо каждому гражданину в повседневной жизни: будь то в сфере труда, образования, медицины или защиты интересов своей семьи. Именно поэтому формирование правовой культуры должно начинаться со школьной скамьи. В этом контексте инициатива концепции Президента Республики Казахстан К. Токаева «Адал Азамат» приобретает особое значение, т.к. направлена на воспитание честности, справедливости и уважения к закону среди молодежи и всего общества. Особую роль в этом процессе играют педагоги. Однако реальность такова, что многие учителя сами не обладают достаточными знаниями о собственных правах и механизмах их защиты. Это создает серьезный пробел, ведь именно педагоги должны разъяснять основы прав учащимся и их родителям.

Важно чтобы студенты педагогических вузов до прохождения производственной практики в школах прошли обязательный курс по основам прав человека, так как в период практики они контактируют с детьми разного возраста и должны уметь ориентироваться в вопросах прав и обязанностей. Аналогично нужно ввести обязательное прохождение курсов повышения квалификации по основам прав человека для всех учителей школ в системе институтов повышения квалификации. Это позволит обеспечить их необходимыми знаниями о трудовых, социальных и иных правах, а также о способах их защиты. Важным ресурсом в реализации этих инициатив являются волонтеры национального движения «Акселератор добра: Ізгілік елшісі». Они уже активно работают в сфере просветительских проектов, и именно волонтеры могут оказать существенную помощь в организации этой работы – совместно с грамотными методистами и педагогами. Такой синергетический подход позволит охватить более широкие слои общества и донести основы правовой культуры до каждого.

Важным элементом правовой культуры является архивное дело. Архив Президента Республики Казахстан выполняет не только культурную, но и правовую функцию – обеспечивает транспарентность, подотчетность и сохранение правовой памяти государства. Архив Президента Республики Казахстан и Национальный архив Французской Республики подписали меморандум о сотрудничестве. Это событие имеет редкий и уникальный характер в практике международных архивных отношений и открывает новые горизонты для совместных исследований, обмена опытом и методиками хранения исторических документов. Подобное соглашение не только укрепляет культурно-правовые связи между двумя странами, но и способствует углублению доверия в гуманитарной сфере. Важно продолжать эту работу, наполняя меморандум конкретными проектами, и мы искренне желаем больших успехов всем заинтересованным сторонам и экспертам, задействованным в этом процессе.

Студенты Института «Сорбонна-Казахстан» КазНПУ им. Абая приняли активное участие в работе Оргкомитета Международного форума архивистов, который прошел в 2024 г. На протяжении недели ребята трудились как волонтеры, помогая в организации мероприятий, и получили уникальную возможность пройти мастер-классы ведущих мировых архивистов. Возвратившись, студенты были полны энтузиазма, мотивации и новых идей. Выражаем огромную благодарность руководству Архива Президента РК за предоставленную нашим студентам-волонтерам уникальную возможность.

Конституция Республики Казахстан – это документ прямого действия, который обладает высшей юридической силой. Это означает, что каждый гражданин обязан осознавать и принимать во внимание: права и свободы, закрепленные в Основном законе, обладают непосредственной юридической применимостью и могут реализовываться без необходимости дополнительной трансформации или конкретизации в подзаконных актах.

Во втором разделе Конституции содержится системный комплекс основных прав и свобод человека и гражданина, который по своей юридической природе корреспондирует положениям Всеобщей декларации прав человека 1948 г.

Казахстан, ратифицировав соответствующие международные акты, осуществил их имплементацию в национальную правовую систему, что свидетельствует о приверженности нашей страны универсальным принципам и стандартам международного права. Следует особо отметить, что знание конституционных прав не должно ограничиваться их формальной декларацией. Их истинная ценность проявляется в механизмах правоприменения и реализации, в обеспечении возможности каждому субъекту права использовать закрепленные гарантии в повседневной жизни: в сфере труда, образования, медицинской помощи, защиты прав потребителей и иных социальных взаимодействий.

Заключение

Таким образом, Конституция выступает не только как нормативный источник и основа национальной правовой системы, но и как практический инструмент защиты субъективных прав и свобод личности, обладающий высшей юридической силой и императивным характером. Именно в таком качестве она должна восприниматься обществом – как основной юридический ориентир и гарант верховенства права в Республике Казахстан.

Архившілердің халықаралық конгресі: кәсіби диалог пен ынтымақтастық кеңістігі

Сағатов Ануар Мұхтарұлы¹, Құдайбергенов Асқар Қажымұратұлы²

^{1,2}Қазақстан Республикасы Президентінің Архиві, Астана қ., Қазақстан, Білім беру жобалары және халықаралық ынтымақтастық орталығының аға сарапшысы, k.askar.kz@gmail.com

Ағымдағы жылдың 27-30 қазан аралығында Қазақстан Республикасы Президенті Архивінің (бұдан әрі – Архив) директоры Ә.Қ.Мұстафина бастаған делегация Испанияның Барселона қаласында өткен Халықаралық архивтер кеңесінің (бұдан әрі – ХАК) «Өткенді танып, болашақты құру» (*Knowing Pasts, Creating Futures*) тақырыбындағы кезекті Конгресінің жұмысына қатысты.

Конгресс жұмысына 110 елден 2000-нан аса архив саласының мамандары қатысты. Іс-шара бағдарламасы аясында жалпы саны 90 панельдік сессияларда 300-ге жуық архившілер, архив саласындағы ғалымдар мен сарапшы мамандар өз баяндамаларын ұсынды. Бұған қоса, постерлік сессиялар барысында архив мекемелері мен жеке архившілер 60-қа жуық постерлерде өз тәжірибелерімен бөлісті.

1-сурет. Конгресс қатысушыларын тіркеу

2-сурет. Барселона Халықаралық конгресс орталығы (CCIB)

Форумның алғашқы күні Барселонаның Халықаралық конгресс орталығында бірқатар семинарлар мен кездесулер өтті. Солардың ішінде ХАК-тың Цифрлық және физикалық жазбаларды басқару жөніндегі сарапшылар тобының (*Expert Group on Managing Digital and Physical Records*) ашық отырысы ерекше назар аударды. Жиынның сарапшылар тобының құрамына ХАК, Малайзия, Оңтүстік Африка, Ұлыбритания ұлттық архивтерінің, Әлемдік интеллектуалдық меншік ұйымының өкілдері кірді. Отырыс барысында қатысушылар архивтік тәжірибенің цифрлық трансформациясы, электрондық құжаттардың ұзақ мерзімді сақталуы мен басқарылуы, метадеректер мен таңбалауды үйлестіру, сондай-ақ ескірген тасығыштар мен бағдарламалық қамтамасыз етудегі қиындықтар жайлы пікір алмасты.

Сонымен қатар, отырыс аясында өзгерістерді басқару (*Change Management*), жасанды интеллектіні енгізуге дайындық (*AI readiness*), архив саласының орнықты цифрлық трансформациясы үшін халықаралық стандарттарды үйлестіру, мамандарды үздіксіз оқыту және цифрлық мұраның түпнұсқалығын қамтамасыз ету мәселелері қозғалды.

Білім беру және оқыту бөлімінің (*Section on Education and Training*) кездесуі аясында архив білімін 2025–2029 жылдарға стратегиялық жоспарлау мәселелері де қозғалды: қатысушылар архившілердің теориялық, сыни ойлау, коммуникация, цифрлық сауаттылық

және ЖИ-ны түсіну дағдылары сияқты маңызды құзыреттерін дамытудың маңыздылығын атап өтті. Жаһандық кәсіби платформа құру, зерттеу орталықтары мен бейнесабақтар серияларын ұйымдастыру, студенттер мен оқытушылар алмасуын кеңейту, архивтік білім беру бағдарламаларының картасын жасау және өңірлік теңгерімді сақтау – болашаққа бағытталған негізгі стратегиялық бағыттар ретінде ұсынылды.

28 қазанда өткен Конгрестің салтанатты ашылу рәсімінде ХАК Президенті Жозе Кирпс құттықтау сөз сөйледі. Бұған қоса, ашылу рәсімінде негізгі спикер ретінде Барселона суперкомпьютер орталығының өкілі Мерсе Кросас «Жасанды интеллектіні енгізуге дайын архивтер: өткенді болашақтың құралдары арқылы түсіну» тақырыбында баяндама жасап, FAIR қағидаттарының (*Findable, Accessible, Interoperable, Reusable*) рөліне тоқталып, археографиялық жазбаларды автоматты транскрипциялау жобасын таныстырды.

3-сурет. ХАК Президенті Жозе Кирпс салтанатты ашылу рәсімінде

Осы күні Архив директоры Ә.Қ. Мұстафина Конгрестің «Архив тәжірибесіндегі жасанды интеллект» атты сессиясына төрағалық жасады. Сессияда жаңа технологияларды енгізудің техникалық және этикалық аспектілері талқыланып, БАӘ, АҚШ, Колумбия және Нигерия сарапшы мамандары жасанды интеллектінің архившілердің кәсіби сәйкестігіне әсері, этикалық мәселелер, жасанды интеллектіні енгізудің мүмкіндіктері мен сын-қатерлері туралы зерттеу нәтижелерін ұсынды. Сессия барысында қазіргі уақытта Қазақстанда мемлекет тарапынан жасанды интеллект технологияларын дамытуға ерекше мән беріліп отырғаны да атап өтілді. Сессия жұмысына 200-ден астам маман қатысты.

4-сурет. Президиумда солдан оңға қарай: сессия спикерлері Хали Алламагани, Кадуна мемлекеттік университеті, Нигерия; Мэтью Голобьевски және Дженнифер Монгер, Ренсселлер политехникалық институты, АҚШ; сессия төрағасы Әлия Мұстафина, ҚР Президенті Архивінің директоры; Джон Агустин Рианьо, Ла Саль Университеті, Колумбия; Лиан Шонхэ, Сорбонна Абу-Даби Университеті, БАӘ

5-сурет. Конгрестің «Архив тәжірибесіндегі жасанды интеллект» сессиясы

29 қазанда Архив делегациясы ХАК Бас ассамблеясының отырысына қатысты. Отырыста ХАК президенті Жозе Кирпс ұйымның соңғы бір жылдағы жұмыс нәтижелерін баяндап, алдағы жоспарларымен бөлісті. Өз баяндамасында Жозе Кирпс 2025 жылғы тамыздағы Астанаға жасаған сапары туралы сөз қозғап, Архив қызметіне және стратегиялық маңызына жоғары баға берді. Ол Архивтің даму қарқынымен, әсіресе цифрландыру және қызметкерлерді кәсіби даярлау саласындағы жетістіктерімен жеке танысқанын және соңғы жылдарда қол жеткізілген оң өзгерістерді атап өтті.

6-сурет. ХАК Бас Ассамблеясының отырысы. Солдан оңға қарай: Мэг Филлипс, 2021–2025 жж. ХАК бағдарламалар бойынша вице-президенті; Густаво Кастаньер, ХАК қаржы жөніндегі вице-президенті; Жозе Кирпс, ХАК Президенті, Люксембург Ұлттық архивінің директоры; Карлос Серрано Васкес, ХАК атқарушы директоры

7-сурет. Қазақстан Республикасы Президенті Архивінің директоры Ә.Қ. Мұстафина делегация өкілдерімен ХАК Бас ассамблеясының отырысында

Атқарушы директор Карлос Серрано Васкес ХАК-тың халықаралық ұйымдар және архивтермен стратегиялық серіктестігінің келешегі туралы сөз қозғады. Бас ассамблея отырысында БАӘ Ұлттық кітапханасы мен архивтерінің атқарушы директоры доктор Хамад Абдулла Әл Мутайри ХАК-тың 2025-2029 жж. жаңадан сайланған вице-президенті ретінде таныстырылды.

Бұған қоса, қатысушыларға ХАК-тың 2025-2029 жж. арналған Стратегиялық жоспары таныстырылып, қабылданды. Жоспар кең ауқымды мүшелік консультациялар арқылы әзірленген және төрт негізгі бағытты қамтиды: Желілік байланыс және ынтымақтастық, Оқыту және кәсіби даму, Стандарттар мен үздік тәжірибелер және Мүдделерді ілгерілету. Сондай-ақ, ұйымға кірудің мүшелік жарналары, алдағы жылдың бюджеті, жүзеге асырылып жатқан жобалар, ұйымды басқару, серіктестік байланыстарды дамыту, мамандарды кәсіби оқыту және т.б. өзекті мәселелер қаралып, 30 тармақ бойынша тиісті шешімдер қабылданды.

29 қазанда ХАК Ұлттық архившілер форумының (FAN) сессиясы өтті. Форум президенті, Суринам Ұлттық архивінің директоры Рита Тьен Фу төрағалық жасаған сессияда деректер ғылымы, жасанды интеллект, инновация, этика және архив құндылығын насихаттау тақырыптары талқыланды. Сессия барысында Сингапур, Ұлыбритания, Жапония, Люксембург, Бенин және Австралия елдерінің ұлттық архивтерінің басшылары автоматтандыру, насихаттау, мемлекеттік орган құжаттарының өмірлік циклін картаға түсіру, сақтау инфрақұрылымын жаңғырту, кадрларды дайындау және заңнамалық реттеу бағыттарындағы тәжірибелерімен бөлісті.

Конгрестің постерлік сессиясы аясында Президент Архиві Қазақстандағы архившілер Конгресін ұйымдастыру және өткізу тәжірибесімен бөлісті. Мұнда интерактивті экрандар арқылы қатысушылар түрлі архивтердің материалдарымен танысып, олардың өкілдерімен пікір алмасты.

8-сурет. ХАК Ұлттық архившілер форумының президенті, Суринам Ұлттық архивінің директоры Рита Тьен Фу баяндама жасауда

9-сурет. Конгресстің постерлік сессиясы. Қазақстан Республикасы Президенті Архивінің «Қазақстан архившілер конгресі: халықаралық сұхбат кәсіби және мәдени тәжірибе алмасу мүмкіндігі ретінде» тақырыбындағы таныстырылымы

Конгресстің жабылуында ХАК Президенті Жозе Кирпс пен атқарушы директор Карлос Серрано Васкез Конгресс аясында талқыланған негізгі тақырыптар – архивтердің демократияны, ашықтықты және азаматтардың құқықтарын қамтамасыз етудегі рөлі, ұжымдық жадыны сақтау, технологиялар мен жасанды интеллектіні енгізу, кәсіби білімді жаңғырту және архивтерді инклюзивті әрі қолжетімді ету туралы атап өтті.

Сонымен қатар, Каталония Үкіметінің Мәдени мұра бойынша Бас директоры Хоаким Боррас Гомес және Испания Мәдениет министрі Эрнест Уртасун өз баяндамаларында контенттің, тілдердің және көзқарастардың әртүрлілігін жоғары бағалап, архив саласында инклюзивті коммуникацияның маңыздылығы артып келе жатқанын атап өтті. Испанияның Мәдениет министрлігі мен Каталония Үкіметінің өкілдері Конгресті ұйымдастыруға атсалысқан серіктестер мен қатысушыларға алғыстарын жеткізді.

Сонымен бірге, шараның жабылу салтанатында 2027 жылғы ХАК конференциясы Малайзияның Саравак штатындағы Кучинг қаласында өтетіні ресми түрде жарияланды.

10-сурет. ХАК атқарушы директоры Карлос Серрано Васкездің Конгресстің жабылу салтанатында сөз сөйлеуі

11-сурет. Малайзияның Саравак штатына ХАК туын табыстау сәті. Солдан оңға қарай: Каталония Үкіметінің Мәдени мұра бойынша Бас директоры Хоаким Боррас Гомес; Испанияның Мәдениет министрі Эрнест Уртасун; Саравак штатының Туризм, шығармашылық индустрия және орындаушылық өнер министрі Дато Шри Хаджи Абдул Карим бин Рахман Хамза

Конгресс аясында Архив директорының ХАК басшылығы, атап айтқанда ХАК президенті Жозе Кирпс және атқарушы директоры Карлос Серрано Васкез, ХАК Ұлттық архившілер форумының президенті, Суринам Республикасы Ұлттық архивінің директоры Рита

Тъен Фу және ЮНЕСКО-ның Байланыс және ақпарат секторының құжаттық мұра бөлімінің басшысы, «Әлем жады» бағдарламасы хатшылығының меңгерушісі Факсон Бандамен кездесулері өтті. Кездесуде Архив пен ХАК арасындағы ынтымақтастықты дамыту мәселелері талқыланып, 2026 жылы Архив тарапынан өткізілетін III архившілер Конгресінің ХАК-пен серіктестік аясында ұйымдастырылатыны келісілді.

Бұдан бөлек, халықаралық архив сарапшысы, ХАК-тың құрметті мүшесі Труды Петерсон, Біріккен Араб Әмірліктері Ұлттық кітапханасы мен архивтерінің бас директоры Абдулла Мәжид әл-Али, Түркия Президентінің жанындағы Мемлекеттік архивтер басқармасының директоры Мұхаммет Ахмет Тоқтемір, Жапония Ұлттық архивтерінің вице-президенті Ичиро Фуруя, Сингапур Ұлттық архивтерінің директоры Джулия Чи, Польша Мемлекеттік архивтерінің бас директоры Павел Петшик, Ұлыбритания Ұлттық архивтерінің бас директоры Сол Несс, ХАК-тың «Сопта» журналының бас редакторы Форгет-Чатерера Замбукомен кездесулер өтті.

Аталған кездесулер барысында Архив пен мекемелер арасында екіжақты серіктестік қарым-қатынастарды дамыту және архив саласындағы ынтымақтастықты әрі қарай жалғастыру туралы келісімдерге қол жеткізілді.

Қазақстан Республикасы Президентінің Архиві мен Франция Ұлттық архивтері арасындағы ынтымақтастық: қазіргі жағдайы мен болашағы

Қайрат Шәкәрімұлы Әлімғазинов¹, Нұрбек Уаханұлы Шаяхмет²

¹Қазақстан Республикасы Президентінің Архиві, Астана қ., Қазақстан, директордың орын-басары, тарих ғылымдарының докторы, alimgazinov@mail.ru

²Қазақстан Республикасы Президентінің Архиві, Астана қ., Қазақстан, Ғылыми және қолданбалы зерттеулер орталығының басшысы, тарих ғылымдарының докторы, nurbek_sh@mail.ru

2025 жылдың 26 қазан – 4 қараша аралығында Қазақстан Республикасы Президенті Архивінің (бұдан әрі – Архив) делегациясы Мемлекет басшысы Қ.К. Тоқаевтың 2024 жылы 4-5 қарашадағы Француз Республикасына мемлекеттік сапарының қорытындысы бойынша берілген тапсырмалары аясында Архив пен Франция Ұлттық архивтерінің арасындағы Ынтымақтастық туралы меморандумды (одан әрі – Меморандум) іске асыру жөніндегі 2025–2027 жылдарға арналған жоспарға сәйкес іссапарда болды.

Іссапар барысында Архив директоры Ә.Қ. Мұстафина бастаған делегация бірқатар кездесулер өткізді.

2 қарашада Қазақстанның Франциядағы Төтенше және Өкілетті Елшісі Г.М. Арыстанқұловамен кездесу өтті. Кездесуде Архив пен Францияның архив мекемелері арасындағы ынтымақтастықты дамыту перспективалары талқыланды.

1-сурет. Қазақстанның Франциядағы Елшілігі. Қазақстанның Франциядағы Төтенше және Өкілетті Елшісі Г.М. Арыстанқұлова мен Қазақстан Республикасы Президенті Архивінің директоры Ә.Қ. Мұстафинаның кездесуі

2-сурет. Қазақстанның Франциядағы Елшілігі. Архивтің баспа өнімдерін сыйға тарту сәті

3 қарашада Архив делегациясы Франция Ұлттық архивтерінің директоры Мари-Франсуаза Лимон-Боннемен кездесті. Кездесуде екі мекеме арасында қол қойылған Ынтымақтастық туралы меморандумды жүзеге асыру және серіктестік қатынастарды дамыту бағыттары қарастырылды.

Сонымен қатар, кәсіби байланыстар, цифрландыру мен құжаттық мұраны сақтау бойынша тәжірибе алмасу, қазақстандық архив мамандары үшін тағылымдама ұйымдас-

тыру, бірлескен көрмелер мен ғылыми жобаларды жүзеге асыру мәселелері талқыланды. Сонымен бірге, 2026 жылы Астана қаласында өтетін Архившілердің III Конгресіне француз әріптестердің қатысу мүмкіндіктері пысықталды.

3-сурет. Франция Ұлттық архивтерінің директоры Мари-Франсуаза Лимон-Бонне мен Қазақстан Республикасы Президенті Архивінің директоры Ә.Қ. Мұстафинаның кездесуі

4-сурет. Қазақстан Республикасы Президенті Архивінің директоры Ә.Қ. Мұстафина мен Франция Ұлттық архивтерінің директоры Мари-Франсуаза Лимон-Бонненің архивтің баспа өнімдерімен алмасу сәті. Солдан оңға қарай: Н. Шаяхмет, Б. Өтеген, Ә. Мұстафина, М. Лимон-Бонне, Қ. Әлімғазиев

Сол күні Францияның Еуропа және сыртқы істер министрлігі архивінің директоры Венсан Браконнемен кездесу өтті. Тараптар архив ісін ұйымдастыру, дипломатиялық құжаттарды сақтау және цифрландыру тәжірибесі бойынша пікір алмасты. Кездесу барысында Архив делегациясына дипломатиялық архив қызметі бойынша ақпараттар беріліп, Франция мен Қазақстан арасындағы дипломатиялық байланыстар тарихы туралы дайындалған құжаттық көрме таныстырылды. Сонымен қатар, қазақстандық мамандар үшін тәжірибе алмасу, тағылымдамалар мен бірлескен жобаларды ұйымдастыру мүмкіндіктері талқыланды.

5-сурет. Францияның Еуропа және сыртқы істер министрлігі архивінің директоры Венсан Браконненің Қазақстан Республикасы Президенті Архивінің директоры Ә.Қ. Мұстафинаға кітап тарту еткен сәті

6-сурет. Францияның Еуропа және сыртқы істер министрлігі архивінің директоры Венсан Браконненің Қазақстан Республикасы Президенті Архивінің директоры Ә.Қ. Мұстафинаға Қазақстан тарихы бойынша дайындалған құжаттық көрмемен таныстыру сәті

Меморандум бағыттарын іске асыру аясында Архив директорының орынбасары Қ.Ш. Әлімғазин пен Ғылыми және қолданбалы зерттеулер орталығының басшысы Н.У. Шаяхмет Франция Ұлттық архивтерінде зерттеу жұмыстарын жүргізді.

Иссапар мақсаты: Франция Ұлттық архивтерінде XX ғ. Қазақстан тарихы мен Тәуелсіздік дәуіріне қатысты тарихи құжаттарды іздеу және архивтік зерттеу жүргізу.

Франция Ұлттық архив қорлары бойынша 25 қор мен 700-ден астам істердің құжаттары қаралды.

А/9/3040 – А/9/3041 қорларында бірінші дүниежүзілік соғыс (1914–1918 жылдар) құжаттарына қатысты материалдар зерттеліп, фотоқұжаттар мен мұсылман-әскери тұтқындар туралы мәліметтер қаралды. Бұл деректер еуропалық майданға тап болған Орталық Азиядан шыққан азаматтардың тағдырын зерттеу үшін маңызды болып табылады.

7-сурет. Солдан оңға қарай: Н.У. Шаяхмет, Ә.Қ. Мұстафина, Қ.Ш. Әлімғазин, Б. Өтеген Франция ұлттық архивтері қорларының құжаттарымен танысуда

8-сурет. Архив құжаттарымен жұмыс. Солдан оңға қарай Қ.Ш. Әлімғазин, Н.У. Шаяхмет

F/172939/2 «Халыққа білім беру: Ресейдегі және Орталық Азиядағы миссиялар, 1892–1897 жж.» қоры бойынша XIX ғасыр мен XX ғасырдың басындағы Орталық Азияға жасалған француз ғалымдарының экспедициялары туралы мәліметтер анықталды. Олардың ішінде Эжен Блан (Eugène Blanc), М. Серпейль (M. Serpeille) және басқаларының материалдары еуропалық тарихнамадағы аймақ сипаттамаларын зерттеуге мүмкіндік береді.

XX ғасырдың басындағы қазақ зиялылары және 1920–1940 жылдардағы Франциядағы ғалымдар мен студенттер қауымдастығына қатысты құжаттар зерттелді.

70А/146 «Ресей академиялық тобы» қорының құжаттарынан 1920–1940 жылдардағы қазақ зиялылары мен студенттері туралы мәліметтерді анықтау мақсатында ресейлік/кеңестік эмиграция тарихына қатысты материалдар зерттелді. Бұл контексте Франциядағы студенттер мен ғалымдардың қызметі, студенттік қоғамдар, сондай-ақ мұсылман студенттері туралы материалдар және сол тарихи кезеңдегі газеттердің («Notre Union (Наш Союз)», «Последние новости», «Безбожник» және т.б.) тігінділері сараланды.

Зерттелген құжаттардың келесі тобы F/9/6860 «Әскери істер: Кеңестік бақылау аймағы» қоры болды. Онда әскери тұтқындар мен Қарсыласу қозғалысына қатысушылар туралы, сонымен қатар, депортацияланған, әскери тұтқындар және азаматтық тұлғалардың тізімдері соғыстан кейін Еуропа аумағында қалған азаматтардың тағдыры туралы ақпаратты қамтиды.

А/43/502 «Халықаралық босқындар ұйымы, 1950–1952 жж.» қоры соғыстан кейінгі босқындар, оның ішінде Шығыс Түркістандағы босқындар мәселесін қамтиды. Бұл қор

елді мекенін мәжбүрлі түрде ауыстырған тұлғалар мен олардың құқықтық мәртебесін және халықаралық комитеттер ұсынған көмекті талдау үшін маңызды. Бұл қордан қазақ диаспорасының көші-қоны мен кейінгі тағдырына қатысты құжаттар қаралды.

72AJ/3291 қоры Францияны неміс басқыншыларынан азат етуден кейінгі уақытша билік кезеңін зерттеу үшін маңызды. Қор Уақытша консультативтік ассамблея (1939-1945 жж.) туралы құжаттарды қамтиды.

Z/6/3380 «Сена департаментінің соты, 1944 жылғы қыркүйек – қараша» қоры тазарту (épuration) процестері бойынша дереккөз кешені. Париж соты оккупациядан кейін бастаған ашық тергеу істері сатқындарды (басқыншылармен ынтымақтастықта болған адамдар) жауапкершілікке тарту бойынша ақпараттарды қамтиды.

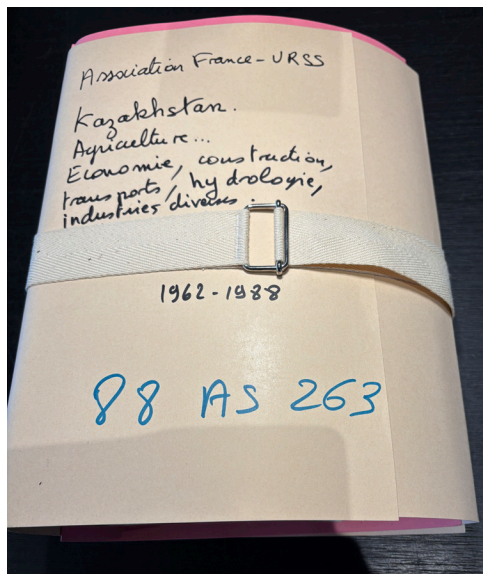
20220292/12 «Аумақты бақылау басқармасы» қоры тұлғаларға арналған жеке істерді (досье) біріктіреді. Бұл қор Қарсыласу қозғалысының қайраткерлері туралы ақпаратты қамтығандықтан қазақстандықтарға қатысты деректер зерттелді.

Сауда және өнеркәсіп министрлігінің F/12/11928, F/12/11931, F/12/11932 қорлары Париждегі EXPO – 1925 халықаралық көрмесі және оған кеңестік делегацияның көрмеге ресми қатысуы туралы мәліметтер береді.

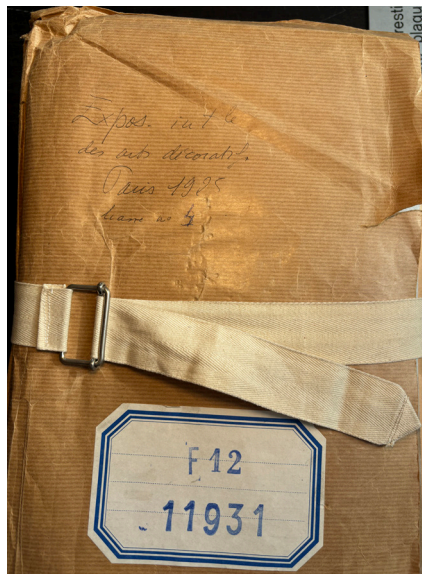
20080008/5 «Ұлттық кинематография орталығы» қорында Канн кинофестивалі жөніндегі құжаттар жинақталған. Бұл қорда 1946 жылдан 1968 жылға дейінгі фестиваль бойынша жалпы істерді қамтиды, оның ішінде фильмдерді іріктеу, лауреаттар тізімі (palmarès) және жүлделер жөніндегі негізгі құжаттар қаралды.

«Франция – КСРО қауымдастығы» қызметіне қатысты қаралған төрт қорда: 88AS/162, 88AS/263, 88AS/264, 88AS/265 1960–1980 жылдардағы екі ел арасындағы, оның ішінде кеңестік Қазақстанмен мәдени, экономикалық және ғылыми байланыстар жөнінде, күнделікті өмір туралы деректер қамтылған. Нақтылай айтқанда, 88AS/162 қоры экологиялық мәселелерді (ормандар, Арал, Каспий теңіздерінің мәселесі) қамтиды.

88AS/263 қоры Қазақстан экономикасына (ауыл шаруашылығы, мал шаруашылығы, көлік) бағытталған.

9-сурет. «Франция – КСРО қауымдастығы» қорының құжаттар жинағы

10-сурет. Париждегі EXPO – 1925 халықаралық көрмесі бойынша іс бумасы. Франция Ұлттық архиві F12-11931

88AS/264 қоры өнеркәсіптік дамуға (мұнай, газ, металлургия) және жаратылыстану ғылымдарына (геология, зоология, ботаника) қатысты жинақталған. 88AS/265 қоры

элеуметтік және мәдени өмір (білім беру, денсаулық сақтау, өнер, кино, әдебиет) туралы мәліметтер береді.

Сонымен бірге, аталған қорларда Тәуелсіздік кезеңіндегі Қазақстан мен Франция арасындағы дипломатиялық қатынастарды орнату және экономикалық, мәдени байланыстарды қалыптастыру тарихына қатысты құжаттар да жинақталған. Олардың ішінде екіжақты ынтымақтастық аясында экологиялық мәселелерге (Арал және Каспий теңіздерінің проблемасы) ерекше назар аударылған.

11-сурет. Ножан-Сюр-Марн қаласындағы Мұстафа Шоқайдың өмір сүрген үйі тұрған көше алаңына орнатылған бюст

12-сурет. Мұстафа Шоқайдың өмір сүрген үйі тұрған көшеге орнатылған бюст пен «Шоқай бағы»

13-сурет. Мұстафа Шоқайдың өмір сүрген үйі

14-сурет. Бұл естелік орын 2001 ж. 18 қазанда Ножан-Сюр-Марн қаласы басшылығымен келісе отырып сол кездегі ҚР Үкіметінің вице-премьері И.Н. Тасмағамбетов пен ҚР Франциядағы Төтенше және Өкілетті Елшісі А.Х. Арыстанбекованың бастамасымен орнатылған

Жалпы, қысқа мерзім ішінде Қазақстанның XX ғасырдағы тарихына және Тәуелсіздік кезеңіне қатысты 2 мыңға жуық құжаттың фотокөшірмесі жасалды. Алайда, архив құжаттарын іздеу және зерттеу жұмысы жан-жақты зерделеуді және елеулі уақыт ресурстарын талап етеді.

Архив делегациясы іссапарының нәтижелері келесі қорытындылар жасауға негіз болды.

Қазақстан тарихына қатысты Франция Ұлттық архивтері қорларының құрамы мен мазмұнын зерделеу бойынша атқарылған жұмыстар алдағы уақытта жүйелі зерттеулер жүргізуге мүмкіндік береді.

Франция Ұлттық архивтерінде анықталған деректер ХХ ғасырдағы Қазақстан тарихы мен Тәуелсіздік дәуірі бойынша ғылыми-археологиялық әлеуетінің жоғары екенін айқындады. Алайда, Қазақстан тарихы бойынша қолданыстағы археологиялық қорда Франция Ұлттық архивтері құжаттарының үлесі тым аз екенін көрсетті.

Жұмыс нәтижелері Архив пен Франция Ұлттық архивтері арасындағы қолданыстағы Ынтымақтастық туралы меморандум аясында бірлескен көрме жасау және ғылыми жобаларды іске асырудың перспективалық бағыттарын айқындауға негіз болады.

Осы бағыттағы жұмыстар Мемлекет басшысы Қ.К. Тоқаевтың 2024 жылғы 4-5 қарашадағы Француз Республикасына мемлекеттік сапарының қорытындысы бойынша берілген тапсырмалары шеңберінде жалғасатын болады.

Сапар аясында Архив делегациясы түркі әлемінің көрнекті тұлғасы Мұстафа Шоқайдың эмиграцияда өмір сүрген Ножан-Сюр-Марн қаласындағы үйіне және «Шоқай бағына» барып, қайраткер рухына тағзым етті.

Іссапарды және француз әріптестермен кездесулерді ұйымдастыру Қазақстан Республикасының Франциядағы Елшілігінің, атап айтқанда, Төтенше және Өкілетті Елші Г.М. Арыстанқұлованың, Елшілік кеңесшілері А.М. Қаңтарбекова мен Б. Өтегеннің қолдауымен жүзеге асырылды.

МҒТАР / IRSTI 13.71.07

Құжаттық жарияланымдарды дайындаудың ұйымдастырушылық негіздері (Жадынама)

Елена Степановна Сыздықова¹, Бақытгүл Серікқызы Балғазина²

¹Қазақстан Республикасы Президентінің Архиві, Алматы қ., Қазақстан, Ғылыми және қолданбалы зерттеулер орталығының ғылыми жарияланымдар секторының меңгерушісі, тарих ғылымдарының кандидаты, elenasts@list.ru

²Қазақстан Республикасы Президентінің Архиві, Алматы қ., Қазақстан, Ғылыми және қолданбалы зерттеулер орталығының аға ғылыми қызметкері, педагогика ғылымдарының кандидаты, bakhitgul555@mail.ru

Организационные основы подготовки документальных публикаций (Памятка)

Елена Степановна Сыздыкова¹, Бахытгүл Сериковна Балгазина²

¹Архив Президента Республики Казахстан, г. Алматы, Казахстан, заведующий сектором научных публикаций Центра научных и прикладных исследований, кандидат исторических наук, elenasts@list.ru

²Архив Президента Республики Казахстан, г. Алматы, Казахстан, старший научный сотрудник Центра научных и прикладных исследований, кандидат педагогических наук, bakhitgul555@mail.ru

Organizational Principles for Preparing Documentary Publications (Guidelines)

Elena S. Syzdykova¹, Bakhytgul S. Balgazina²

¹Archive of the President of the Republic of Kazakhstan, Almaty, Kazakhstan, Head of the Scientific Publications Sector, Center for Scientific and Applied Research, Candidate of Historical Sciences, elenasts@list.ru

²Archive of the President of the Republic of Kazakhstan, Almaty, Kazakhstan, Senior Researcher, Center for Scientific and Applied Research, Candidate of Pedagogical Sciences, bakhitgul555@mail.ru

Жадынаманың мақсаты – құжаттық жарияланымдарды дайындау мен шығарудың негізгі кезеңдерін (алгоритмін) сипаттау. Жадынама ұсыныстық сипатқа ие.

Қазақстанда құжаттық жарияланымдарды дайындау келесі нормативтік актілермен реттеледі: ҚР «Ұлттық архив қоры және архивтер туралы» Заңы (1998), ҚР «Авторлық құқық және сабақтас құқықтар туралы» Заңы (1996), ҚР «Ғылым және технологиялық саясат туралы» Заңы (2024), «Ұлттық архив қорының құжаттарын басып шығару

қағидасы» (2011), сондай-ақ келесі Мемлекеттік стандарттармен реттеледі: ҚР СТ 1181-2003 «Ақпарат, кітапханалық және баспа істері жөніндегі стандарттар жүйесі. Негізгі ережелер»; ҚР СТ ИСО 690-2:2007 «Библиографиялық анықтамалар. Бөлім 2. Электрондық құжаттар және олардың бөліктері»; ҚР СТ 2383-2013 «Басылымдар. Басып шығару. Тіркеуге қойылатын жалпы талаптар мен ережелер».

Жадынама құжаттық жарияланымдарды жасауға қатысатын архив мамандарына, археографтарға және ғылыми қызметкерлерге арналған.

1 Жоспарлы-ұйымдастыру кезеңі

1.1 Ұсынысты бастамашылық ету

Құжаттық жарияланымды дайындау туралы ұсынысқа Архив басшылығы, оның құрылымдық бөлімшелері, ғылыми қызметкерлері немесе сыртқы ұйымдар (архив ісі және құжаттамалық қамтамасыз ету саласындағы уәкілетті орган, ғылыми мекеме және т.б.) бастамашы бола алады.

1.2 Ғылыми тұжырымдаманы әзірлеу

Тұжырымдама тақырыптың өзектілігін, басылымның ғылыми және практикалық маңыздылығын, оның жаңалығын, жобаның мақсаттары мен міндеттерін, басылымның атауын анықтайды, сондай-ақ құжаттық базаның таңдалуын негіздейді.

1.3 Жобаны Архивтің Ғылыми-баспа қызметінің (ҒБҚ) жоспарына енгізу

Жобаның тұжырымдамасы жарияланымға жауапты Архив бөлімшесінде талқыланады, басшылықпен келісіледі және Ғылыми кеңестің қарауына ұсынылады. Жоба бекітілгеннен кейін ҒБҚ жоспарына енгізіледі.

1.4 Дереккөздер мен әдебиеттерді анықтау

Тарихнамалық шолу жасалады, дереккөздік база анықталады және библиографиялық тізім қалыптастырылады.

1.5 Басылымның жоспар-проспектісін дайындау

Жоспар-проспект осы жарияланымның қажеттілігін, оның ғылыми және практикалық маңыздылығын, мақсаттарын, міндеттерін, түрін, үлгісі мен формасын, шамамен алынған құрылымын, хронологиялық шеңберін, көлемі мен құрамын, ғылыми-анықтамалық аппарат (ҒАА) жүйесін, болжамды архивтердің және басқа да сақтау орындарының (мұражайлар, кітапханалар, жеке коллекциялар және т.б.) тізбесін қамтиды. Оның құрамына оқиғалар хроникасы немесе биографиялық хроника да кіруі мүмкін. Жобамен жұмыс барысында жоспар-проспект түзетілуі мүмкін.

1.6 Жұмыс тобын қалыптастыру

Басылымды дайындау жөніндегі жұмыс тобының құрамына ғылыми жетекші мен редактор, редакциялық алқа мүшелері, автор-құрастырушылар, (қажет болған жағдайда) аудармашылар кіреді. Жарияланымның сапасына жауапкершілікті қамтамасыз ету үшін авторлық ұжым мен редакциялық алқаның құрамын Архивтің Ғылыми кеңесінің шешімімен бекіткен жөн.

2 Ғылыми кезеңі

2.1 Құжаттармен деректанулық жұмыс

2.1.1 Құжаттарды анықтау. Архивтік-библиографиялық іздестіру жүргізіледі, оған тізімдемелерді, каталогтарды қарау, архивтердің, кітапханалардың, жеке коллекциялардың қорларын, электрондық деректер базасын зерттеу кіреді.

2.1.2 Жарияланғандығын тексеру. Құжаттардың жарияланғанын (жарияланбағанын) растау үшін әдебиеттерді, құжаттар жинақтарын, мерзімді басылымдарды қарап шығу жүзеге асырылады.

2.1.3 Құжаттардың төлнұсқалығы мен құқықтық мәртебесін бағалау. Баяндалған фактілердің, уақытының, орнының, пайда болу жағдайларының, құжаттар авторлығының,

материалдардың сақталу дәрежесінің, тұтастығының төлнұсқалығы мен дұрыстығы, сондай-ақ құпиясыздандыру мерзімдерін және қолжетімділіктің ықтимал шектеулерін (дербес деректер, коммерциялық құпия және т.б.) қоса алғанда, нормативтік-құқықтық талаптарға сәйкестігі анықталады.

2.2 Құжаттарды археографиялық өңдеу

2.2.1 *Құжаттарды іріктеу.* Басылым түріне сәйкес келесі критерийлер бойынша жүргізіледі: тақырыптық сәйкестік, тарихи маңыздылық, төлнұсқалық пен теңтүпнұсқалық, өкілділік (оқиғаның әртүрлі көзқарастары мен аспектілері), құжаттың физикалық жай-күйі (мәтіннің сақталуы мен оқылымдылығы).

2.2.2 *Құжаттарды археографиялық ресімдеу.* Атрибуцияны (құжат түрі, авторы, адресаты, жасалған күні мен орны), мысалы, латын немесе араб графикасындағы қолжазба материалдарын транслитерациялау мен таңбасын ашуды (қажет болған жағдайда), тілдік және мәтіндік ерекшеліктерді (емле, орфография, стиль, зақымданулар және т.б.) сипаттауды, археографиялық аңыз-деректер мен түсініктемелерді құрастыруды қамтиды.

2.2.3 *Мәтінді электрондық түрде енгізу.* Мәтінді теру жүзеге асырылады, төлнұсқалармен немесе көшірмелермен салыстыру жүргізіледі.

2.3 Құжаттарды жүйелеу және FAA дайындау

2.3.1 *Құжаттарды жүйелеу.* Құжаттар хронологиялық, тақырыптық, географиялық, авторлық және корреспонденттік принциптер бойынша немесе олардың бірнешеуі бойынша топтастырылады. Әрбір құжатқа реттік нөмір беріледі, редакциялық тақырып қойылады.

2.3.2 *FAA құрастыру.* Алғысөздер (тарихи, археографиялық), мәтін мен мазмұн бойынша ескертпелер, көрсеткіштер (есімдік, географиялық, пәндік), терминологиялық сөздік (қажет болған жағдайда), жарияланатын және жарияланбайтын құжаттардың, архив қорларының, баспа басылымдарының тізбелері, қысқартулар тізімі, мазмұн және т.б. құрастырылады.

2.3.3 *Қосымшалар мен иллюстрацияларды іріктеу.* Қосымшаларды, иллюстрацияларды (фотосуреттер, құжаттар көшірмелері, сызбалар, карталар және т.б.) іріктеу жүзеге асырылады, оларға аннотациялар құрастырылады.

2.3.4 *Басылым макетін дайындау.* Әдеби және техникалық редакциялау, FAA мәтіндерін біріздендіру және нормативтік пен типографиялық талаптарға сәйкес ресімдеу жүргізіледі.

3 Редакциялық-баспа кезеңі

3.1 Қолжазбаны рецензиялау және басылымға дайындау

3.1.1 *Рецензиялау.* Кемінде екі тәуелсіз рецензентпен (ішкі және сыртқы) жүргізіледі.

3.1.2 *Басылымға ұсыным алу.* Рецензенттердің ескертулері бойынша пысықталған қолжазба басылымға ұсыным алу үшін Ғылыми кеңестің отырысына шығарылады.

3.1.3 *Техникалық ерекшелікті (ТЕ) құрастыру.* Болашақ басылымның негізгі техникалық, баспалық және безендіру сипаттамалары, соның ішінде таралымы, форматы, баспа мен безендіруге қойылатын талаптар, сондай-ақ жұмысты орындау мерзімдері көрсетілген ТЕ құрастырылады.

3.1.4 *Баспамен шарт жасасу.* Мемлекеттік сатып алу қорытындысы бойынша Архив пен баспа арасында шарт жасалады.

3.1.5 *Қолжазбаны баспаға тапсыру.* Ғылыми кеңеспен басылымға ұсынылған қолжазба басып шығару үшін баспаға беріледі.

3.2 Техникалық орындау

3.2.1 *Беттеу және корректура.* Беттеу және техникалық безендіру, иллюстрациялар мен мұқабаны дайындау, корректура және авторлық тексеріп оқу, жарияланымның сигналдық нұсқасын Архивтің бекітуі орындалады.

3.2.2 Баспагерлік пакетті алу. Басылымға сәйкестендіру және жіктеу индекстері (ISBN, ЭОЖ, КБЖ, авторлық белгі) беріледі, олардың ресімделуі Қазақстан Республикасы Ұлттық мемлекеттік кітап палатасының талаптарына сәйкес реттеледі.

3.2.3 Басылымды жариялау және авторлық құқықтар. Басылым баспа және (немесе) электрондық түрде шығарылады. Қызметтік міндеттерді орындау шеңберінде дайындалған құжаттық жарияланымға жеке мүліктік емес құқық авторға (-ларға), мүліктік (ерекше) құқықтар – Архивке тиесілі.

3.3 Жобаны аяқтау және есеп беру

3.3.1 Ғылыми есеп. Басылым шыққаннан кейін орындалған жұмыстың барлық кезеңдерінің сипаттамасын қамтитын есеп құрастырылады.

3.3.2 Материалдарды архивтік сақтауға тапсыру. Құжаттық жинақтардың қолжазбалары, рецензиялар мен қорытындылар, ғылыми немесе тарихи құндылығы бар жұмыс материалдары (соның ішінде басылымға енбегендері) Архивке сақтауға тапсырылады.

3.3.3 Басылымды тарату. Басылым мемлекеттік архивтерге, кітапханаларға, ғылыми мекемелер мен жоғары оқу орындарына жіберіледі, сондай-ақ ресми сайттарда және электрондық платформаларда орналастырылады.

АВТОРЛАРҒА АРНАЛҒАН МАҚАЛАЛАРДЫ РӘСІМДЕУ ТАЛАПТАРЫ

Журналда архивтану, құжаттану, архив ісінің тарихы мен практикасы, іс жүргізу, архив ісі саласындағы ақпараттық жүйелер мен технологиялар, тұлғатану, деректану, отандық тарих, тарихнама, археография, өлкетану мәселелері бойынша ғылыми мақалалар, зерттеулер, архивтік құжаттар, сондай-ақ танымдық, ағартушылық және ақпараттық сипаттағы шолулар, хабарламалар жарияланады.

Мақала көлемі

«Жаңа Архив» редакциялық алқасы журналдың ғылыми бағыттары бойынша (сайтта көрсетілген) бұрын жарияланбаған мақалаларды қабылдайды. Мақала электрондық форматта (.doc, .docx, .rtf форматтарында) ұсынылады.

Мақаланың көлемі (атауын, авторлар туралы мәліметтерді, аннотацияны, кілт сөздер мен библиографиялық тізімді қоспағанда) кемінде 2500 сөзден тұруы және 7000 сөзден аспауы тиіс.

Егер мақаланың көлемі көрсетілгеннен көп болса және автордың пікірінше, оны қысқарту мүмкін болмаса, жариялау туралы шешімді редакциялық алқа қабылдайды.

Мақала мәтінінің форматы

Қаріп – Times New Roman, қаріп кеглі – 14 (аннотация, кілт сөздер, әдебиеттер – 14, кесте мәтіні – 12), мәтінді туралау – ені бойынша, жоларалық интервал – бірлік, азат жол шегінісі – 1 см, жиектері: жоғарғы және астыңғы – 2 см, сол және оң – 2 см. Мәтіннен барлық қайталанатын бос орындар мен артық жол үзілімдерін алып тастау қажет («табу және ауыстыру» сервисі арқылы автоматты режимде).

Суреттер, кестелер, графиктер, диаграммалар және т.б. нөмірленуі мен тақырыбы көрсетіліп, тікелей мәтінде ұсынылады (мысалы, *1-сурет. Суреттің атауы*). Суреттердің, кестелердің, графиктер мен диаграммалардың саны мақаланың жалпы көлемінің 20% аспауы тиіс (кейбір жағдайларда 30% дейін).

Егер мақалада иллюстрациялар болса, олардың әрқайсысы мәтінде де, JPEG немесе TIFF форматында, 300 dpi болатын жеке файлмен де ұсынылуы керек.

Мақаладағы материалды баяндау логикасы

Мақаладағы материалды баяндау логикасы келесі құрылымға жақын болуы керек: *Kipicne (Introduction), Материалдар мен әдістер (Materials and methods), Нәтижелер (Results), Талқылау (Discussions), Қорытынды (Conclusions), Ескертулер (Notes), Әдебиеттер (References)*. Мәтінде бұл бөлімдерді курсивпен бөліп көрсету қажет.

Шолулар, рецензиялар, өмірбаяндар, құжаттық жарияланымдар үшін осы құрылымнан ауытқуға рұқсат етіледі.

Әдебиеттер тізімі

Мәтінге әдебиеттер мен дереккөздерге сілтемелер жай жақша ішінде келесідей түрде беріледі: автордың тегі (аты-жөнінің бірінші әріптерінсіз, тегі бірдей авторлардың еңбектерінде көрсетіледі) немесе қысқартылған атауы (егер басылымның авторы болмаса) және басылым жылы көрсетіледі. Белгілі бір бетке, суретке және т.б. сілтеме жасау қажет болса, қос нүкте арқылы ажыратылады. Егер авторлардың саны екеу немесе одан да көп болса, сілтемелер жұмыстың бірінші авторының тегін көрсету арқылы беріледі.

Мысалы: (Алпысбаева 2020: 15).

Егер әдебиеттер тізімінде бір автордың бір жылда шыққан бірнеше жұмысы болса, онда шыққан жылға қосымша «а», «б» және т.б. әріптер қосылады.

Мысалы: (Алпысбаева 2001а: 15), (Алпысбаева 2001б: 22).

Назар аударыңыз!

Автордың тегінен кейін, шыққан жылдың алдында үтір **қойылмайды**.

Әдебиеттер тізіміндегі барлық сызықшалар мен қиғаш сызықтарды алып тастау қажет.

Мақаланың құрамдас бөліктері

Халықаралық ғылыми-техникалық ақпарат рубрикаторы (XFТАР) индексі (ерекше жағдайларда ЭОЖ) (https://nauka.kz/upload/files/43_GOST_7.77-98.pdf).

Бірінші жол, қаріп – кәдімгі, туралау – сол жақ жиегі бойынша.

Мақаланың атауы Мақаланың атауы (7-12 сөз) мақаланың мазмұнын дәл және бір-жақты көрсетуі тиіс. Мақаланың атауы қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде қою қаріппен, кіші әріптермен, ортасында берілуі керек.

Авторлар

Автордың(лардың) аты, әкесінің аты және тегі (толық) – курсивпен, кіші әріптермен, туралау – сол жақ жиегі бойынша.

Төменгі жолда бір аралықтан кейін – жұмыс/оқу орны (толық, қысқартусыз), елі мен қаласы, лауазымы, ғылыми/академиялық дәрежесі, ғылыми атағы (бар болса), автордың(лардың) e-mail.

Барлық ақпарат – қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде, кәдімгі қаріппен, кіші әріптермен, туралау – сол жақ жиегі бойынша.

Аннотация

Кемінде 130 және 300 сөзден аспайтын – орыс, қазақ және ағылшын тілдерінде (кегль 12).

Шолулар, рецензиялар, өмірбаяндар, құжаттық жарияланымдар үшін аннотацияның болмауына рұқсат етіледі.

Кілт сөздер

Қазақ, орыс, және ағылшын тілдерінде (кегль 12). 12 сөзге дейін, үтірлі нүкте арқылы, соңында нүкте қойылмайды. Кілт сөздер мақаланың негізгі мазмұнын көрсетуі тиіс. Әліпбилік тәртіппен ЕМЕС, маңыздылық дәрежесі бойынша орналастырылады.

Мақала мәтіні

Мәтінде қою қаріппен және астын сызу арқылы ерекшелуге рұқсат етілмейді. Тек *курсивпен* ерекшелуге болады.

Архивтік деректер

Архивтік деректер жеке нөмірленген тізіммен (соңғы сілтемелер сияқты, кегль 12) – **Ескертулер/ Примечания/ Notes** (мақала тіліне байланысты) рәсімделеді. Мәтінде мақаланың соңында, әдебиеттер тізімінің алдында орналасады. Архивтік құжаттарды сипаттау кезінде көрсетіледі: құжаттың атауы (түпнұсқа тілінде), архивтің атауы (алғашқы ескертуде толық, қайталанғанда қысқартылған), қор нөмірі, тізімдеме нөмірі, іс нөмірі, парақ(тар) нөмірі (мақала тілінде).

Мысалы: А. Толебаевтың естеліктері. Қазақстан Республикасы Президентінің Архиві (ҚР ПА). 122-Н қ. 1 т. 123 іс. 12 п.

А. Толебаевтың естеліктері. 122-Н қ. 1 т. 123 іс. 12 п.

А. Толебаевтың естеліктері. АП РК. Ф. 122-Н. Оп. 1. Д. 123. Л. 12.

Әдебиеттер тізімі

Әліпбилік тәртіппен жасалады (кегль 12). Тізімде ТЕК мәтінде сілтеме жасалған дерек-көздер көрсетіледі.

Әдебиеттер тізімінде ағылшын тіліндегі жарияланымдар бірінші (ағылшын тілінің әліпбиі бойынша), одан кейін – қазақ және орыс тілдерінде (кириллица әліпбиі бойынша) орналастырылады.

Орыс және қазақ тілдеріндегі *әдебиеттер тізімін рәсімдеу* ГОСТ 7.1-2003 «Библиографиялық жазба. Библиографиялық сипаттама. Жалпы талаптар мен құрастыру ережелері» стандартына сәйкес жүзеге асырылады.

Мысалы: Алпысбаева 2020 – Алпысбаева Н., Шайлазымов Б. Архив құжаттарын цифрландыру: әдістемелік ұсынымдар. Алматы: Қазақ университеті, 2020. 68 б.

Электрондық ресурсты рәсімдеу

Мысалы: Амандықова 2011 – Амандықова С.К. Мемлекеттік егемендік туралы декларация – Қазақстанның конституциялық дамуындағы жаңа дәуір. <https://articlekz.com/article/6118> (қаралған күні: 08.08.2025).

References (романизацияланған әдебиеттер тізімі)

Әдебиеттер тізіміне ұқсас, сол тәртіппен жасалады.

Романизацияланған әдебиеттер тізімін рәсімдеу: автор(-лар) → жыл → мақала атауы транслитерацияланған нұсқада (курсивпен) → дереккөз атауы (транслитерация немесе ағылшынша атауы – бар болса) → шығу деректері – ағылшын тілінде. Сілтеменің соңында (in Kazakh) – егер дереккөз қазақ тілінде болса, (in Russian) – егер дереккөз орыс тілінде болса, және т.б. көрсетіледі.

Мысалы: Alpysbaeva 2020 – Alpysbaeva N., Shailazymov B. *Arhiv quzhattaryn tsifrlau: adistemelik usynymdar*. Almaty: Kazakh University Press, 2020. 68 p. (in Kazakh)

Назар аударыңыз!

Барлық шығу деректері (журнал сипаттамасында: том, нөмір, беттер белгісі; кітап сипаттамасында: шыққан жері – қала, баспа (баспаның аударылмайтын жеке атауынан басқа), ұжымдық монография, жинақ, журнал, автор(лар)дың аты-жөні *ағылшын тіліне аударылуы тиіс*.

Монографияның атауы, ұжымдық монографиядағы бөлімнің, журналдағы және жинақтағы мақаланың атауы – *транслитерацияланады*.

Кириллицадан латын әліпбиіне транслитерациялау үшін <http://www.translit.ru> сайтындағы автоматты транслитерациялау жүйесін пайдалануды ұсынамыз («МВД» опциясын таңдаңыз). Қазақ мәтінін конвертациялау (кириллицадан латынға) – <https://qazlat.kz/ru/>

Авторлар туралы мәліметтер

Аты-жөні толық, лауазымы, ғылыми/академиялық дәрежесі, ғылыми атағы (бар болса), мекеменің толық атауы, мекенжайы, индексі, байланыс деректері, e-mail.

Материалдарды journal.aprk@gmail.com электрондық поштасына жіберу қажет.

ТРЕБОВАНИЯ ДЛЯ АВТОРОВ ПО ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ

В журнале публикуются научные статьи, исследования, архивные документы по вопросам архивоведения, документоведения, истории и практики архивного дела, делопроизводства, информационных систем и технологий в сфере архивного дела, персонализма, источниковедения, отечественной истории, историографии, археографии, краеведения, а также обзоры, сообщения познавательного, просветительского и информационного характера.

Объем статьи

Редакционная коллегия «Жаңа Архив» принимает ранее неопубликованные статьи по научным направлениям журнала (указаны на сайте). Статья представляется в электронном формате (в форматах .doc, .docx, .rtf).

Объем статьи (без учета названия, сведений об авторах, аннотации, ключевых слов, библиографического списка) должен составлять не менее 2500 слов и не превышать 7000 слов.

В случае, если объем статьи больше указанного и, по мнению автора, не может быть уменьшен, решение о публикации принимается редакционной коллегией.

Формат текста статьи

Шрифт Times New Roman, кегль шрифта – 14 (аннотация, ключевые слова, литература – 14, текст таблиц – 12), выравнивание текста – по ширине, межстрочный интервал – одинарный, абзацный отступ – 1 см, поля: верхнее и нижнее – 2 см, левое и правое – 2 см. Из текста необходимо удалить все повторяющиеся пробелы и лишние разрывы строк (в автоматическом режиме через сервис «найти и заменить»).

Рисунки, таблицы, графики, диаграммы и др. представляются непосредственно в тексте с указанием нумерации и заглавия (например, *Рис. 1. Название рисунка*). Количество рисунков, таблиц, графиков и диаграмм не должно превышать 20% от всего объема статьи (в некоторых случаях до 30%).

Если статья содержит иллюстрации, каждая из них должна быть представлена и в *тексте, и отдельным файлом* в формате JPEG или TIFF, 300 dpi.

Логика изложения материала в статье

Логика изложения материала в статье должна быть приближена к следующей структуре: *Введение (Introduction), Материалы и методы (Materials and methods), Результаты (Results), Обсуждение (Discussions), Заключение (Conclusions), Примечания (Notes), Литература (References)*. Данные разделы в тексте необходимо выделить курсивом.

Для обзоров, рецензий, персоналий, документальных публикаций допускается отклонение от данной структуры.

Список литературы

Ссылки на литературу и источники в тексте даются в круглых скобках: фамилия автора без инициалов (кроме работ однофамильцев) или сокращенное название (если издание не имеет автора) и год издания; ссылка на страницу, рисунок и т.п. – через двоеточие. В случае, если авторов два или более, ссылки даются с указанием первого автора работы.

Например: (Алпысбаева 2020: 15).

В случае наличия в списке литературы нескольких работ одного и того же автора, изданных в один год, то дополнительно к году издания добавляется буква «а», «б» и т.д.

Например: (Алпысбаева 2001а: 15), (Алпысбаева 2001б: 22).

Внимание!

Запятая после фамилии автора перед годом издания **не ставится**.

Необходимо убрать все тире и косые линии в списке литературы.

Составные части статьи

Индекс МРНТИ (в исключительных случаях УДК) (https://nauka.kz/upload/files/43_GOST_7.77-98.pdf).

Первая строка, шрифт – обычный, выравнивание – по левому краю.

Название статьи

Название статьи (7-12 слов) должно точно и однозначно отражать содержание статьи. Название статьи должно быть представлено на русском, казахском и английском языках полужирным шрифтом строчными буквами, выравнивание – по центру.

Автор/ы

Имя, отчество и фамилия автора/ов (полностью) – курсивом строчными буквами, выравнивание – по левому краю.

На строке ниже через пробел – место работы/учебы (полностью, без сокращений), страна и город, должность, ученая/академическая степень, ученое звание (если есть), e-mail.

Вся информация – на русском, казахском и английском языках, обычным шрифтом строчными буквами, выравнивание – по левому краю.

Аннотация

Не менее 130 и не более 300 слов – на русском, казахском и английском языках (кегель 12).

Для обзоров, рецензий, персоналий, документальных публикаций допускается отсутствие аннотации.

Ключевые слова

На русском, казахском и английском языках (кегель 12). До 12 слов через точку с запятой, без точки на конце. Ключевые слова должны отражать основное содержание статьи. Располагаются НЕ в алфавитном порядке, а по степени значимости.

Текст статьи

В тексте не допускается выделение жирным шрифтом и подчеркиванием. Выделять можно только *курсивом*.

Архивные источники

Архивные источники оформляются отдельным нумерованным списком (как концевые сноски, кегль 12) – **Примечания/ Ескертулер/ Notes** (в зависимости от языка статьи). В тексте располагаются в конце статьи перед списком литературы. При описании архивных документов указываются: название документа (на языке оригинала), название архива (полное – при первом упоминании архива, в сокращении – при повторном упоминании), номер фонда, номер описи, номер дела, номер/а листа/ов (на языке статьи).

Например: Воспоминания А. Толебаева. Архив Президента Республики Казахстан (АП РК). Ф. 122-Н. Оп. 1. Д. 123. Л. 12.

Воспоминания А. Толебаева. АП РК. Ф. 122-Н. Оп. 1. Д. 123. Л. 12.

Воспоминания А. Толебаева. ҚР ПА. 122-Н қ. 123 іс. 1 т. 12 п.

Список литературы

Составляется в алфавитном порядке (кегель 12). В списке указываются ТОЛЬКО те источники, на которые есть ссылки в тексте.

В списке литературе англоязычные публикации выставляются первыми (в алфавитном порядке английского языка), далее – на казахском и русском языках (по алфавиту кириллицы).

Оформление списка литературы на русском и казахском языках согласно ГОСТ 7.1-2003 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления».

Например: Алпысбаева 2020 – Алпысбаева Н., Шайлазымов Б. Оцифровка архивных документов: методические рекомендации. Алматы: Қазақ университеті, 2020. 68 с.

Оформление электронного ресурса

Например: Амандыкова 2011 – Амандыкова С.К. Декларация о государственном суверенитете – новая эпоха в конституционном развитии Казахстана. <https://articlekz.com/article/6118> (дата обращения: 08.08.2025).

References (романизированный список литературы)

Составляется идентично списку литературы в том же порядке.

Оформление романизованного списка литературы: автор(-ы) → год → название статьи в транслитерированном варианте (*курсивом*) → название источника (транслитерация либо английское название – если есть) → выходные данные – на английском языке. В конце ссылки указывается (in Kazakh) – если источник на казахском языке, (in Russian) – если источник на русском языке, и т.д.

Например: Alpysbaeva 2020 – Alpysbaeva N., Shailazymov B. *Otsifrovka arkhivnykh dokumentov: metodicheskie rekomendatsii*. Almaty: Kazakh University Press, 2020. 68 p. (in Russian)

Внимание!

Все выходные данные (в описаниях журнала: обозначение тома, номера, страниц; в описаниях книг: место издания – город, издательство (кроме собственного непереводного имени издательства) коллективной монографии, сборника, журнала, ФИО автора(ров) *должны быть переведены на английский язык.*

Название монографии, раздела в коллективной монографии, название статьи в журнале, сборнике – *транслитерируются.*

Для транслитерации с кириллицы на латиницу рекомендуем использовать систему автоматического транслитерирования на сайте <http://www.translit.ru> (выбрать опцию «МВД»). Конвертер казахского текста (с кириллицы на латиницу) – <https://qazlat.kz/ru/>

Сведения об авторах

ФИО полностью, должность, ученая/академическая степень, ученое звание (если есть), полное название учреждения, адрес, индекс, контакты, e-mail.

Материалы необходимо направить по электронному адресу journal.aprk@gmail.com

AUTHOR GUIDELINES FOR ARTICLE SUBMISSION

The journal publishes scientific articles, research papers, and archival documents on archival studies, documentation science, history and practice of archival work, records management, information systems and technologies in the field of archives, personal studies, source studies, national history, historiography, archeography, local history, as well as reviews, reports of educational, informative, and popular science nature.

Article Length

The editorial board of *Zhana Arkhiv* accepts previously unpublished articles in the scientific fields covered by the journal (listed on the website). Articles should be submitted in electronic format (.doc, .docx, .rtf).

The length of the article (excluding the title, author information, abstract, keywords, and bibliography) should be at least 2,500 words and not exceed 7,000 words.

If the article exceeds this limit and, in the author's opinion, cannot be reduced, the editorial board will decide on publication.

Text Formatting

Font: Times New Roman, size 14 (abstract, keywords, and references – 14; table text – 12), justified alignment, single line spacing, paragraph indent – 1 cm, margins: top and bottom – 2 cm, left and right – 2 cm. All extra spaces and unnecessary line breaks should be removed (using the “find and replace” tool).

Figures, tables, graphs, charts, etc., should be included directly in the text with numbering and titles indicated (e.g., Fig. 1. Title of the figure). The total number of figures, tables, graphs, and charts should not exceed 20% of the total article length (in some cases, up to 30%).

If the article contains illustrations, each illustration must be submitted both in the text and as a separate file in JPEG or TIFF format, 300 dpi.

Structure of the Article

The logic of presenting the material should follow this structure: *Introduction, Materials and Methods, Results, Discussion, Conclusions, Notes, References*. These sections should be italicized in the text.

For reviews, book critiques, biographies, and documentary publications, deviation from this structure is allowed.

References in Text

References in the text should be given in parentheses: author's last name without initials (except in case of authors with the same surname) or abbreviated title (if there is no author) and year of publication; page, figure, etc., is indicated with a colon. If there are two or more authors, the reference includes the first author only.

Example: (*Alpysbaeva 2020: 15*).

If several works by the same author were published in the same year, letters “a,” “b,” etc., are added after the year: (*Alpysbaeva 2001a: 15*), (*Alpysbaeva 2001b: 22*).

Note: Do not place a comma after the author's surname before the year.

Remove all dashes and slashes in the reference list.

Components of the Article

IRSTI (in exceptional cases UDC) (https://nauka.kz/upload/files/43_GOST_7.77-98.pdf).

First line, normal font, left-aligned.

Title of the Article

The title (7–12 words) should accurately reflect the content. It must be presented in Russian, Kazakh, and English, in bold lowercase letters, centered.

Author(s)

Full name(s) in italics, lowercase letters, left-aligned.

On the next line, provide the full name of the institution, country, city, position, academic degree, academic title (if any), e-mail. All information should be given in Russian, Kazakh, and English, normal font, left-aligned.

Abstract

130–300 words in Russian, Kazakh, and English (font size 12). For reviews, book critiques, biographies, and documentary publications, abstracts may be omitted.

Keywords

In Russian, Kazakh, and English (font size 12). Up to 12 keywords separated by semicolons, without a period at the end. Keywords should reflect the main content and be arranged by significance, not alphabetically.

Text of the Article

Bold and underline formatting is not allowed; only *italics* can be used.

Archival Sources

Archival sources should be formatted as a separate numbered list (like endnotes, font size 12) – Notes (depending on the language). They appear at the end of the article before the reference list. When describing archival documents, include: document title (in the original language), archive name (full at first mention, abbreviation on repetition), fond number, inventory number, file number, page number(s) (in the language of the article).

Example: *Memoirs of A. Tolebaev. Archive of the President of the Republic of Kazakhstan (AP RK). F. 122-N. Inv. 1. C. 123. P. 12.*

References

List references alphabetically (font size 12). Include ONLY the sources cited in the text.

English-language sources appear first (alphabetically), followed by Kazakh and Russian sources (Cyrillic alphabet).

References in Russian and Kazakh should follow GOST 7.1-2003 standards.

Example: *Alpysbaeva 2020 – Alpysbaeva N., Shailazymov B. Digitization of Archival Documents: Methodological Guidelines. Almaty: Kazakh University, 2020. 68 p.*

Electronic Resources

Example: *Amandykova 2011 – Amandykova S.K. Declaration on State Sovereignty – A New Era in the Constitutional Development of Kazakhstan. <https://articlekz.com/article/6118> (accessed: 08.08.2025).*

References (romanized)

Formatted identically to the main reference list. Format: author(s) → year → title of the article (italic, romanized) → source title (romanized or English, if available) → publication details in English. Indicate (in Kazakh) for Kazakh sources, (in Russian) for Russian sources, etc.

Example: *Alpysbaeva 2020 – Alpysbaeva N., Shailazymov B. Otsifrovka arkhivnykh dokumentov: metodicheskie rekomendatsii. Almaty: Kazakh University Press, 2020. 68 p. (in Russian)*

Attention!

All publication details (volume, issue, pages; book: city, publisher; collective monographs, collections, journals; author(s) full name) should be translated into English. Titles of monographs, sections in monographs, journal articles, collections should be transliterated.

For transliteration from Cyrillic to Latin, use the automatic transliteration system at <http://www.translit.ru> (choose “MVD” option). Kazakh text converter: <https://qazlat.kz/ru/>

Author Information

Full name, position, academic degree, academic title (if any), full name of institution, address, postal code, contacts, e-mail.

Submission

Materials must be sent electronically to: journal.aprk@gmail.com

ЖАҢА АРХИВ

Ғылыми-әдістемелік журнал

2025. Т. 4. № 4

Бас редактор Ә.Қ. Мұстафина

Қағаз пішімі 60x84 1/8.
Таралымы 200 дана.

Құрылтайшысы:
«Қазақстан Республикасы Президентінің Архиві»
республикалық мемлекеттік мекемесі
(мекенжайы: Мәңгілік ел даңғ., 15
010017 Астана қ., Қазақстан Республикасы)
Тел.: +7 (272) 264-69-07, факс: +7 (727) 264-68-21

e-mail: office@archive.president.kz
сайты: archive.president.kz

Баспахананың мекенжайы:
Луи Пастер к., 117
010000 Астана қ., Қазақстан Республикасы
Тел.: +7 (706) 427 10 57